32/446(227) 2e ex

Verbrede plattelandsontwikkeling in de IJsselvallei

Potenties voor nevenactiviteiten op agrarische bedrijven?

BIBLIOTHEEK
STARINGGEBOUW

W. de Haas
G.F.P. IJkelenstam
C.M. Goossen
J.B. Sprik

Rapport 227

DLO-Staring Centrum, Wageningen, februari 1993

28 APR. 1993

571738

REFERAAT

Haas W. de, G.F.P. IJkelenstam, C.M. Goossen en J.B. Sprik, 1993. *Verbrede plattelandsontwikkeling in de IJsselvallei; potenties voor nevenactiviteiten op agrarische bedrijven?* Wageningen, DLO-Staring Centrum. Rapport 227; 108 blz.; 15 fig.; 14 tab.; 4 aanh.

In opdracht van de Provincies Gelderland en Overijssel zijn de mogelijkheden voor een verbrede plattelandsontwikkeling in de IJsselvallei onderzocht. Verbrede plattelandsontwikkeling is hierbij, in navolging van de Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening Extra, gericht op nevenactiviteiten van agrariërs in de sfeer van recreatie en natuur- en landschapsbeheer. Voor ruim 40 deelgebieden worden de potenties voor het ontwikkelen van nevenactiviteiten door agrariërs zichtbaar gemaakt. Daartoe is gebruik gemaakt van direct beschikbare informatie over bedrijfs- en gebiedskenmerken. De resultaten uit het onderzoek wekken geen hoge verwachtingen voor de combinatie van landbouw met recreatie of natuurbeheer op bedrijfsniveau. De combinatie van activiteiten dient eerder te worden gezocht op gebiedsniveau.

Trefwoorden: verbrede plattelandsontwikkeling, nevenactiviteiten, recreatie en toerisme, potenties, IJsselvallei.

ISSN 0927-4499

©1993 DLO-Staring Centrum, Instituut voor Onderzoek van het Landelijk Gebied (SC-DLO)
Postbus 125, 6700 AC Wageningen Tel.: 08370-74200; telefax: 08370-24812; telex: 75230 VISI-NL

DLO-Staring Centrum is een voortzetting van: het Instituut voor Cultuurtechniek en Waterhuishouding (ICW), het Instituut voor Onderzoek van Bestrijdingsmiddelen, afd. Milieu (IOB), de Afd. Landschapsbouw van het Rijksinstituut voor Onderzoek in de Bos- en Landschapsbouw "De Dorschkamp" (LB), en de Stichting voor Bodemkartering (STIBOKA).

DLO-Staring Centrum aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van DLO-Staring Centrum.

Project 7279 [056cis/03.93]

INHOUD

		blz.
WOORD VOORAF		7
SAMENVATTING		9
1	INLEIDING	13
2	WERKWIJZE	17
3	KEUZE VAN DE ONDERZOCHTE ACTIVITEITEN	19
4	OPBRENGSTEN UIT NEVENACTIVITEITEN EN ONTWIKKELINGEN IN DE TOERISTISCH-RECREATIEVE VRAAG	23
4.1	Baten en kosten van nevenactiviteiten	23
4.2	Ontwikkelingen in de toeristisch-recreatieve vraag	31
4.3	Conclusies	35
5	KEUZE EN WEGING VAN CRITERIA	37
5.1	Vier hoofdcriteria	37
5.2	Keuze subcriteria mogelijkheden landbouw	39
5.3	Keuze subcriteria aanwezigheid recreatievoorzieningen	46
5.4	Keuze subcriteria aantrekkelijkheid landschap	47
5.5	Keuze subcriteria nabijheid consumentenmarkt	47
5.6	Twee bijzondere hoofdcriteria	48
5.7	Weging van criteria	49
5.7.1	Aanpak	49
5.7.2	Rangorde in betekenis van hoofdcriteria	50
5.7.3	Rangorde in betekenis van subcriteria	52
6	POTENTIES	59
6.1	Berekeningswijze	59
6.2	Potentie voor clusters van activiteiten	62
6.3	Opbouw van potentiescores	66
6.4	Potentie van afzonderlijke nevenactiviteiten	73
6.5	Aanzet tot zonering	74
6.6	Betrouwbaarheid van de resultaten	76
7	ACTIVITEITEN EN MENINGEN IN HET STUDIEGEBIED	77
7.1	Inventarisatie	77
7.2	Vergelijking aanwezige activiteiten met potenties	79
7.3	Meningen in het gebied	80
7.4	Conclusies	83
8	CONCLUSIES EN ENKELE AANDACHTSPUNTEN VOOR HET BELEID	85

LITERATUUR 89

AANHANGSELS blz.
1 Jachtopbrengst 93
2 Scores voor subcriteria per postcodegebied 95
3 Gewichten 103
4 Geraadpleegde streekkenners 107

FIGUREN
1 Begrenzing en indeling van het studiegebied IJsselvallei 16
2 Afleiding van hoofd- en subcriteria uit de definitie van potentie 38
3 Indeling van het studiegebied in landbouwgebieden 41
4 Berekeningswijze van de potentiescore uit subcriteriumscores, hoofdcriteriumscores en gewichten 60
5 Potentiescore voor zes soorten nevenactiviteiten 65
6 Aandeel van gewogen hoofdcriteriumscores in de potentiescore voor semi-agrarische nevenactiviteiten 67
7 Aandeel van gewogen hoofdcriteriumscores in de potentiescore voor verblijfsrecreatieve nevenactiviteiten 68
8 Aandeel van gewogen hoofdcriteriumscores in de potentiescore voor medegebruik 69
9 Aandeel van gewogen hoofdcriteriumscores in de potentiescore voor stalling en verhuur 70
10 Aandeel van gewogen hoofdcriteriumscores in de potentiescore voor natuur- en landschapsbeheer 71
11 Aandeel van gewogen hoofdcriteriumscores in de potentiescore voor overige nevenactiviteiten 72
12 Mate van voorkomen van vier soorten nevenactiviteiten 78
13 Nummering deelgebieden 97
14 Afleiding van gewichten uit de rangorde in betekenis van twee criteria 103
15 Afleiding van gewichten uit de rangorde in betekenis van drie criteria 104

TABELLEN
1 Raming van opbrengsten en kosten van kamperen bij de boer 24
2 Gebiedskenmerken m.b.t. landbouwkundig perspectief 40
3 Aantal bedrijven naar bedrijfstype in het studiegebied 43
4 Rundvee- en gemengdvee-bedrijven met ruime arbeidsbezetting en lage veebezetting 45
5 Waarden voor vier subcriteria binnen hoofdcriterium agrarische produkten 49
6 Rangorde in betekenis van hoofdcriteria voor de nevenactiviteiten 51
7 Rangorde in betekenis van subcriteria mogelijkheden landbouw 54
8 Rangorde in betekenis van subcriteria aanwezigheid recreatieve voorzieningen 55
9 Rangorde in betekenis van subcriteria aantrekkelijkheid landschap 56
10 Rangorde in betekenis van subcriteria nabijheid cosumentenmarkt 57
11 Voorbeeldberekening van score voor hoofdcriterium mogelijkheden landbouw voor de activiteit mini-camping in Heerde-Zuid 62
12 Berekening van potentie voor mini-campings in Heerde-Zuid 62
13 Potentiescore per cluster en procentuele afwijking daarvan per nevenactiviteit, gemiddeld voor de IJsselvallei 74

WOORD VOORAF

In de Vierde Nota Extra (Vinex) is een nieuw ruimtelijk beleidskader voor het landelijk gebied gepresenteerd: koersbepaling landelijke gebieden. Daarin is het voornemen uitgesproken om een aantal proefgebieden aan te wijzen voor het operationaliseren van de vier koersen.
In het bestuurlijk overleg met de minister van VROM omtrent de Vinex hebben de colleges van Gelderland en Overijssel aangegeven mee te willen werken aan deze 'actie proefgebieden'. Vervolgens is in overleg met de Rijks Planologische Dienst besloten om een eerste proef te laten plaatsvinden in het Gelders/Overijsselse grensgebied van de IJsselvallei (blauwe koers).
In het kader van deze proefstudie is door de Provincies Gelderland en Overijssel aan DLO-Staring Centrum de opdracht verstrekt om een onderzoek uit te voeren naar de mogelijkheden voor een verbrede plattelandsontwikkeling in de IJsselvallei. Het onderzoek werd uitgevoerd in 1992.

Dit onderzoek werd begeleid door een commissie met de volgende samenstelling:

drs. A.B.M. Goselink	provincie Gelderland
ir. O. Westerink	provincie Overijssel
ing. G.M. Kiljan	provincie Gelderland
ing. L. Kool	Min. van LNV, prov. dir. LNO Gelderland en Overijssel
E.J. Spies	provincie Gelderland

Voor enkele specifieke onderdelen werd informatie verstrekt door:
Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging (KNJV), regionaal consulent voor Gelderland en Overijssel;
Bond van Boerderij-Zuivelbereiders;
Een aantal streekkenners (zie aanhangsel 4).

Het onderzoek is uitgevoerd door: ir. W. de Haas en ing. G.F.P. IJkelenstam van de afdeling Ruimtelijke planvorming, drs. C.M. Goossen van de afdeling Recreatie en Toerisme en ing. J.B. Sprik van de afdeling Verkaveling en Bedrijfseconomie. Aan de verwerking van gegevens uit de CBS-landbouwtelling tot kenmerken per postcodegebied werd een bijdrage geleverd door ing. Th.G.C. van der Heijden van de afdeling Informatievoorziening Landelijke Gebieden. Verder leverde R.J. Brunnekreeft (stagiair Hogeschool Utrecht) een bijdrage.

De resultaten van het onderzoek zijn opgenomen in de eindrapportage van de proefgebiedsstudie IJsselvallei. Dat eindrapport wordt door de colleges van de provincies Gelderland en Overijssel aangeboden aan de minister van VROM.

Onze dank gaat uit naar DLO-Staring Centrum voor de geleverde onderzoeksprestatie en de plezierige samenwerking. Namens de projectgroep koersstudie IJsselvalei.

drs. I.A.M. Ackermans,
Provincie Gelderland (projectleidster)

IJssel met uiterwaarden bij hoge waterstand. Links op de foto het dorp Wijhe. Opname: 24-1-1975 (Bart Hofmeester)

SAMENVATTING

Door DLO-Staring Centrum is een onderzoek uitgevoerd naar kansen voor een verbrede plattelandsontwikkeling in de IJsselvallei. Doel van het onderzoek is: het ondersteunen van de provinciale beleidsvoorbereiding door aan te geven welke potenties voor verbrede plattelandsontwikkeling in verschillende delen van de IJsselvallei aanwezig zijn. Het onderzoek werd uitgevoerd in opdracht van de provincies Overijssel en Gelderland, die samen een streefbeeld voor de IJsselvallei zullen formuleren. De IJsselvallei is in de Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening Extra (Vinex) aangeduid als een gebied met een blauwe koers waarbij wordt gestreefd naar een verbrede plattelandsontwikkeling: 'sterke ruimtelijke en in delen ook economische integratie van verschillende functies, waarbij specifieke regionale kwaliteiten richtinggevend zijn' en 'De nadruk zal liggen op economisch interessante combinaties van agrarische produktie met bepaalde vormen van recreatie en toerisme, natuurbeheer, bosbouw, landschapsbeheer en waterbeheer'. De IJsselvallei is één van de proefgebieden voor de operationalisering van het in de Vinex geformuleerde beleid. In aansluiting op de Vinex beperkt het onderzoek zich tot de niet-landbouwkundige activiteiten (nevenactiviteiten) die de economische basis van landbouwbedrijven zou kunnen verbreden.

Het studiegebied omvat delen van de gemeenten Wijhe, Olst, Diepenveen, Deventer, Gorssel, Zutphen, Brummen, Apeldoorn, Epe en Heerde. Binnen deze gemeenten zijn gebieden onderscheiden op basis van viercijferige postcodes. Een 25-tal (neven)activiteiten, variërend van verkoop aan huis tot het opzetten van een minicamping zijn onderscheiden. Kosten en opbrengsten van enkele activiteiten en de te verwachten vraag zijn onderzocht. Voorts is onderzoek verricht naar criteria waaraan gebieden moeten voldoen, wil er sprake zijn van een potentie voor nevenactiviteiten. Tenslotte is geïnventariseerd in hoeverre nevenactiviteiten voorkomen en werd via enkele interviews de mening in het gebied gepeild.

Voor het onderzoek is gebruik gemaakt van beschikbare gegevens uit de CBS-landbouwtelling, VVV-gidsen, ANWB-kaarten en bij DLO-Staring Centrum aanwezige recreatiebestanden. In totaal zijn 25 nevenactiviteiten onderscheiden. Deze zijn ingedeeld in zes clusters, te typeren als: semi-agrarisch, verblijfsrecreatie, medegebruik, stalling en verhuur, beheer en overig. Een overzicht van deze indeling met bijbehorende activiteiten is vermeld in hoofdstuk 3.

Ter indicatie van de haalbaarheid van nevenactiviteiten op agrarische bedrijven, is voor enkele nevenactiviteiten een globale raming van kosten en opbrengsten uitgevoerd. Daaruit komt naar voren dat bij de schaal waarop deze activiteiten momenteel worden uitgevoerd meestal geen substantiële bijdrage aan het bedrijfsinkomen wordt geleverd. Bij activiteiten die veel tijd of ruimte vragen zijn de resultaten afhankelijk van de wijze waarop de beloning van produktiemiddelen zoals arbeid, grond en kapitaal worden doorberekend. In de regel zijn de opbrengsten uit nevenactiviteiten marginaal, zodat aan de aanbodzijde thans weinig groei te verwachten is.

Hiertegenover staat de verwachting dat er voor de recreatie op agrarische bedrijven wel een markt bestaat die enige groei laat zien. Die groei wordt verondersteld in een toename van het aantal korte binnenlandse vakanties, het recreatief paardrijden, groepsaccommodaties zoals kampeerboerderijen en ook het kamperen bij de boer. Om deze groei op de IJsselvallei te richten moet het eigen karakter van de streek worden benadrukt. Hiermee kan een bijdrage worden geleverd aan het cultuurtoerisme en kan worden ingespeeld op de trend van natuurgerichte recreatie. Als voorwaarde geldt daartoe een uitgekiende marketing en promotie, wat voor individuele boeren niet haalbaar is. Om op de verwachte groei in de vraag te kunnen inspelen moet dus een gericht beleid worden gevoerd. Daarbij moet rekening worden gehouden met de geconstateerde verschillen in potentie voor nevenactiviteiten van deelgebieden.

Verondersteld is dat de potentie voor nevenactiviteiten hoger is naarmate een gebied meer aan een aantal criteria voldoet. De criteria kunnen betrekking hebben op de fysiek-ruimtelijke hoedanigheid van een gebied, het gebruik, het beleid en dergelijke. Er is onderscheid gemaakt in hoofdcriteria die zijn onderverdeeld in subcriteria. De betekenis van deze criteria verschilt per activiteit. Dit is verwerkt door per activiteit aan elk hoofd- en subcriterium een gewicht toe te kennen (tabel 7 t/m 10). De potentie van een gebied voor een activiteit is vervolgens berekend door de scores voor de hoofd- en subcriteria te vermenigvuldigen met de gewichten en op te tellen.

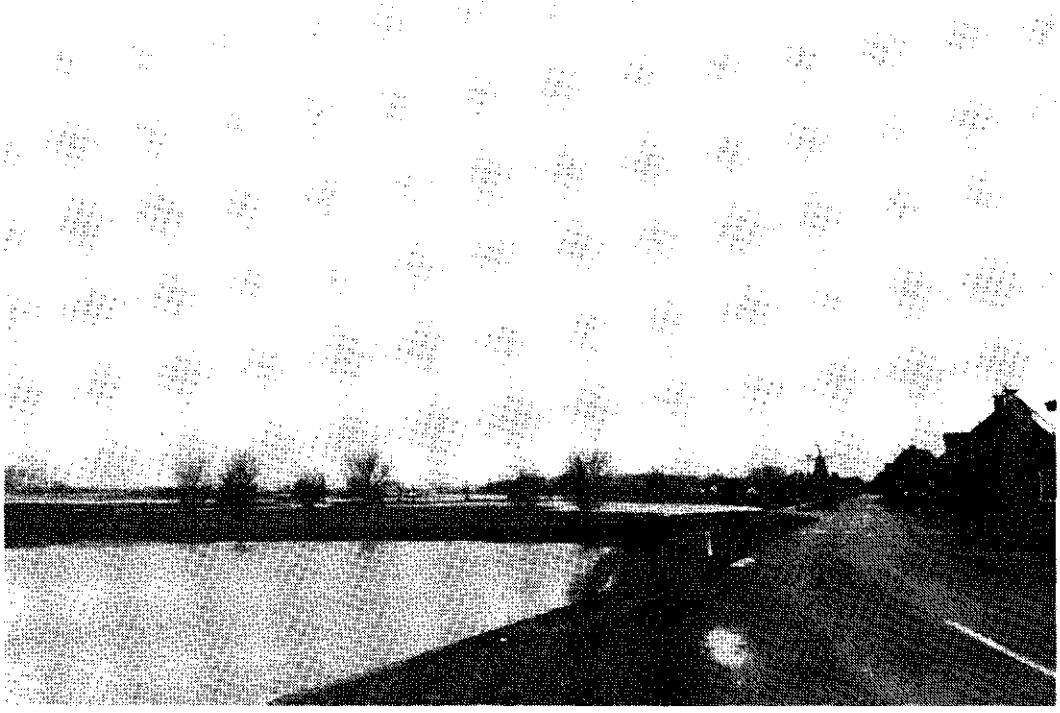
De resultaten daarvan zijn in beeld gebracht op een aantal kaartjes voor clusters van nevenactiviteiten (fig. 5). De gebieden langs de Veluwerand in Heerde, Epe en Apeldoorn voldoen het meest aan de gestelde criteria.

Uit een vergelijking van de potentie met het huidig voorkomen van een activiteit blijken, afhankelijk van een gebied, zowel sterke overeenkomsten als verschillen waarneembaar. De situatie waarbij weinig activiteiten voorkomen ondanks een hoge potentie, doet zich weinig voor. Meestal blijken de aangetroffen activiteiten in omvang overeenkomstig de berekende potentie. Langs de Veluwerand (Heerde, Epe, Apeldoorn) en in Brummen en Wijhe is sprake van een hoge potentie en veel activiteiten. In delen van Voorst en langs de IJssel in Diepenveen, Olst en Gorssel zijn op grond van de potenties nog enige mogelijkheden voor uitbreiding te verwachten. Voor de overige delen is zowel de potentie als het aantal aangetroffen activiteiten laag.

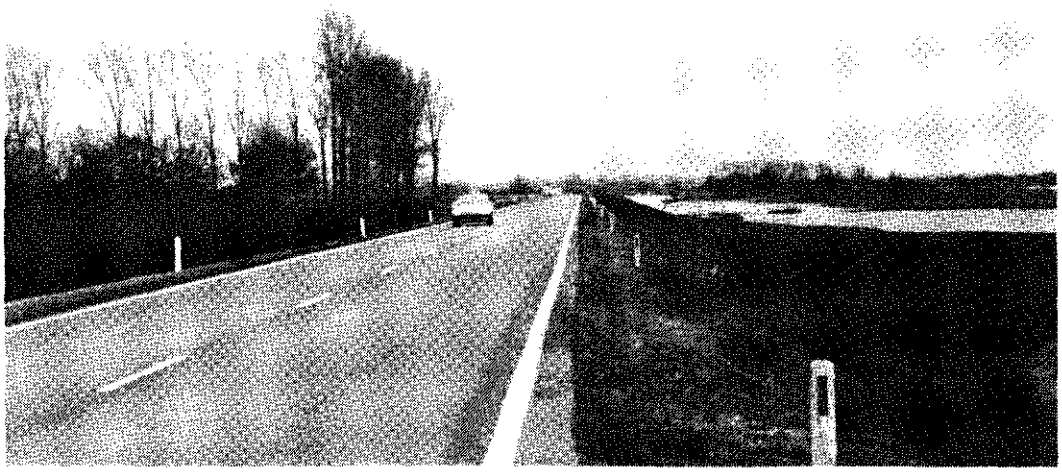
In aansluiting op deze resultaten ontstond behoefte aan een antwoord op de vraag of dit beeld ook in de streek zelf zo wordt ervaren. Daartoe is een beperkt aantal gesprekken gevoerd met streekkenners (zie aanhangsel 4). Het beeld van de potenties en voorkomen van activiteiten komt in grote lijnen overeen met ideeën van de streekkenners. In het algemeen wordt een sterke vermindering van het aantal landbouwbedrijven verwacht. Er wordt voor het oplossen van problemen in de landbouw weinig perspectief gezien in nevenactiviteiten gericht op recreatie en toerisme of natuur en landschap. Agrariërs zullen in eerste instantie oplossingen zoeken die sterk verwant zijn met de agrarische bedrijvigheid. In het algemeen zullen initiatieven eerder worden gericht op planten en dieren dan op mensen. Streekkenners verwachten van de agrariërs in de IJsselvallei in doorsnee een tamelijk terughoudende opstelling en weinig initiatief.

De bevindingen uit het onderzoek leveren geen hoge verwachtingen op voor een verbrede plattelandsontwikkeling in de IJsselvallei op bedrijfsniveau. In het algemeen blijken de berekende potenties daartoe ook niet hoog. In de meeste gebieden komt de potentie overeen met de reeds aanwezige activiteiten en voorzieningen. In het verlengde hiervan kan worden gedacht aan het onderscheiden van zones met verschillende potenties binnen de IJsselvallei. De rand van het Veluwemassief is bijvoorbeeld zo'n zone met een hoge potentie. Daar is deze potentie reeds in het verleden sterk tot ontwikkeling gekomen. Er valt een per gebied toegesneden vergunningenbeleid te overwegen in overeenstemming met zo'n zonering. Aanbevolen wordt om:

- een zonering binnen het gebied te maken waarbij onder andere onderscheid wordt gemaakt in landbouw-recreatie en landbouw-natuurbeheer;
- de aandacht niet te sterk te richten op de combinatie van landbouw met andere activiteiten op bedrijfsniveau, maar op gebiedsniveau;
- in plannen voor het gebied aandacht te schenken aan de relatie met omringende gebieden en met andere maatschappelijke partners.

De rivierdijk kan een belangrijke route vormen voor het recreatieverkeer. De linkeroever (boven) is echter voor fietsers toegankelijker dan de rechter (onder).

1 INLEIDING

In de Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening Extra (Ministerie van VROM, 1991; kortweg Vinex) worden voor de toekomstige ontwikkeling van het platteland vier koersen vastgesteld. Deze worden aangeduid met de kleuren groen, geel, bruin en blauw. In de gebieden met een groene koers wordt behoud en ontwikkeling van de natuur voorgestaan. Bij de gele koers is de geconcentreerde landbouw richtinggevend. In de bruine koersgebieden wordt een afwisseling van grondgebonden landbouw en andere functies voorgestaan. In de blauwe koersgebieden tenslotte gaat het om een verbetering van de ruimtelijke kwaliteit middels een verbreding van de plattelands-ontwikkeling door verweving van landbouw, natuur en recreatie en andere functies op basis van de specifieke mogelijkheden in een gebied.

De Vinex formuleert in de planologische kernbeslissing verbrede plattelands-ontwikkeling aldus: 'sterke ruimtelijke en in delen ook economische integratie van verschillende functies, waarbij de specifieke regionale kwaliteiten richtinggevend zijn' en 'De nadruk zal liggen op economisch interessante combinaties van agrarische produktie met bepaalde vormen van recreatie en toerisme, natuurbeheer, bosbouw, landschapsbeheer en waterbeheer' (Vinex p.150). Daarmee is de nadruk gelegd bij nevenactiviteiten op agrarische bedrijven.

Na het verschijnen van de Vinex zijn verschillende proefgebieden geselecteerd voor een studie naar de vertaling van de koers in provinciaal beleid. Eén van de proefgebieden voor de blauwe koers is de IJsselvallei. De Provincies Overijssel en Gelderland zullen voor dit voorbeeldgebied gezamenlijk een streefbeeld formuleren.

Om zo'n streefbeeld te kunnen formuleren is DLO-Staring Centrum verzocht om te onderzoeken in hoeverre het gebied kansen biedt voor verbrede plattelandsontwikkeling.

Het doel van het onderzoek is:

> het ondersteunen van de provinciale proefstudie 'koersbepaling landelijk gebied', door aan te geven welke potenties voor verbrede plattelandsontwikkeling in de verschillende delen van de IJsselvallei aanwezig zijn.

Onder de potentie van een gebied wordt hierbij in navolging van Roelofs en Wever (1985) het volgende verstaan:

> het samenspel van regio- en/of bedrijfstakkenkenmerken die het betreffende gebied een voordeel verschaffen ten opzichte van andere gebieden met betrekking tot het kunnen realiseren van een bepaalde vorm van economische ontwikkeling.

Het gaat in deze definitie dus om de kans dat bepaalde economische activiteiten tot ontwikkeling komen, afhankelijk van kenmerken van gebieden en van de bedrijven in die gebieden. Het begrip potentie is een meer omvattend begrip dan louter de geschiktheid van de fysiek-ruimtelijke omgeving voor (economische) activiteiten. De potentie is vooral benaderd vanuit de vraag of de genoemde economische activiteiten

een duurzaam karakter dragen, omdat daarmee een structurele bijdrage aan een verbrede plattelandsontwikkeling wordt bereikt.

Het onderzoek heeft zich beperkt tot de niet-landbouwkundige activiteiten die de economische basis van de landbouwbedrijven verbreden. Tot deze beperking is besloten na overleg met de opdrachtgever en mede op grond van de hiervoor aangehaalde tekst uit de Vinex. De mogelijkheden voor verandering binnen de landbouw, bijvoorbeeld de omschakeling van melkveehouderij op vleesveehouderij of de omschakeling naar alternatieve landbouw zijn buiten het onderzoek gelaten. Ook activiteiten die de plattelandseconomie kunnen verbreden, maar niet voortvloeien uit of samengaan met de huidige landbouw zijn daarom buiten het onderzoek gehouden. Wat over blijft zijn de zogenaamde nevenactiviteiten. Deze inperking van het onderzoek betekent echter niet dat de activiteiten, die buiten het onderzoek zijn gehouden, geen rol kunnen spelen voor de verbrede plattelandsontwikkeling als zodanig.

Het studiegebied ligt aan weerszijde van de IJssel en omvat delen van de gemeenten Wijhe, Olst, Diepenveen, Deventer, Gorssel, Zutphen, Brummen, Apeldoorn, Epe en Heerde. Het gebied wordt aan de westzijde begrensd door het Veluwemassief waaraan een groene koers is toegekend en aan de oostzijde voor het grootste deel door het bruine-koersgebied van Salland. Aan de IJssel met zijn uiterwaarden is een groene koers toegekend.

Om de doelstelling te realiseren worden de volgende onderzoeksvragen beantwoord:
1 Welke activiteiten van agrarische bedrijven passen in de verbrede plattelands-ontwikkeling?
2 Wat zijn de opbrengsten en kosten van deze activiteiten in het algemeen en wat is de algemene verwachting voor de vraag naar deze activiteiten?
3 Aan welke criteria moeten gebieden voldoen om deze activiteiten tot ontwikkeling te laten komen?
4 In hoeverre voldoen deelgebieden van de IJsselvallei aan deze criteria?
5 In hoeverre komen de activiteiten nu al voor?
6 Aan welke punten kan het provinciaal beleid eventueel aandacht schenken?

Het resultaat van het onderzoek bestaat uit een overzicht van alle voor een verbrede plattelandsontwikkeling in de IJsselvallei relevante activiteiten, criteria daarvoor, alsmede kaarten waarop per activiteit wordt aangegeven in welke mate in deelgebieden aan deze criteria wordt voldaan. De mogelijkheden waarop het provinciaal beleid kan inspelen worden weergegeven in een aantal aandachtspunten.

Het rapport bevat de volgende onderdelen: Na de inleiding wordt in hoofdstuk 2 kort ingegaan op de gehanteerde methode en hoe daarbij met de bekeken activiteiten en gehanteerde criteria is omgegaan. In hoofdstuk 3 wordt de keuze en groepering van de activiteiten toegelicht. Hoofdstuk 4 beschrijft de financiële aspecten van een aantal (neven)activiteiten en verwachtingen omtrent toekomstige toeristisch-recreatieve ontwikkelingen. In hoofdstuk 5 wordt ingegaan op de criteria en hun betekenis. Daaruit volgen de in hoofdstuk 6 beschreven potenties voor verschillende gebieden. In hoofdstuk 7 wordt ingegaan op de in het studiegebied aanwezige voorzieningen en

hoe daar in de streek tegenaan wordt gekeken. De conclusies uit het geheel en enkele aandachtspunten voor het beleid zijn weergegeven in hoofdstuk 8.

In de IJsselvallei zijn diverse aanzetten voor verbrede plattelandsontwikkeling al aanwezig.

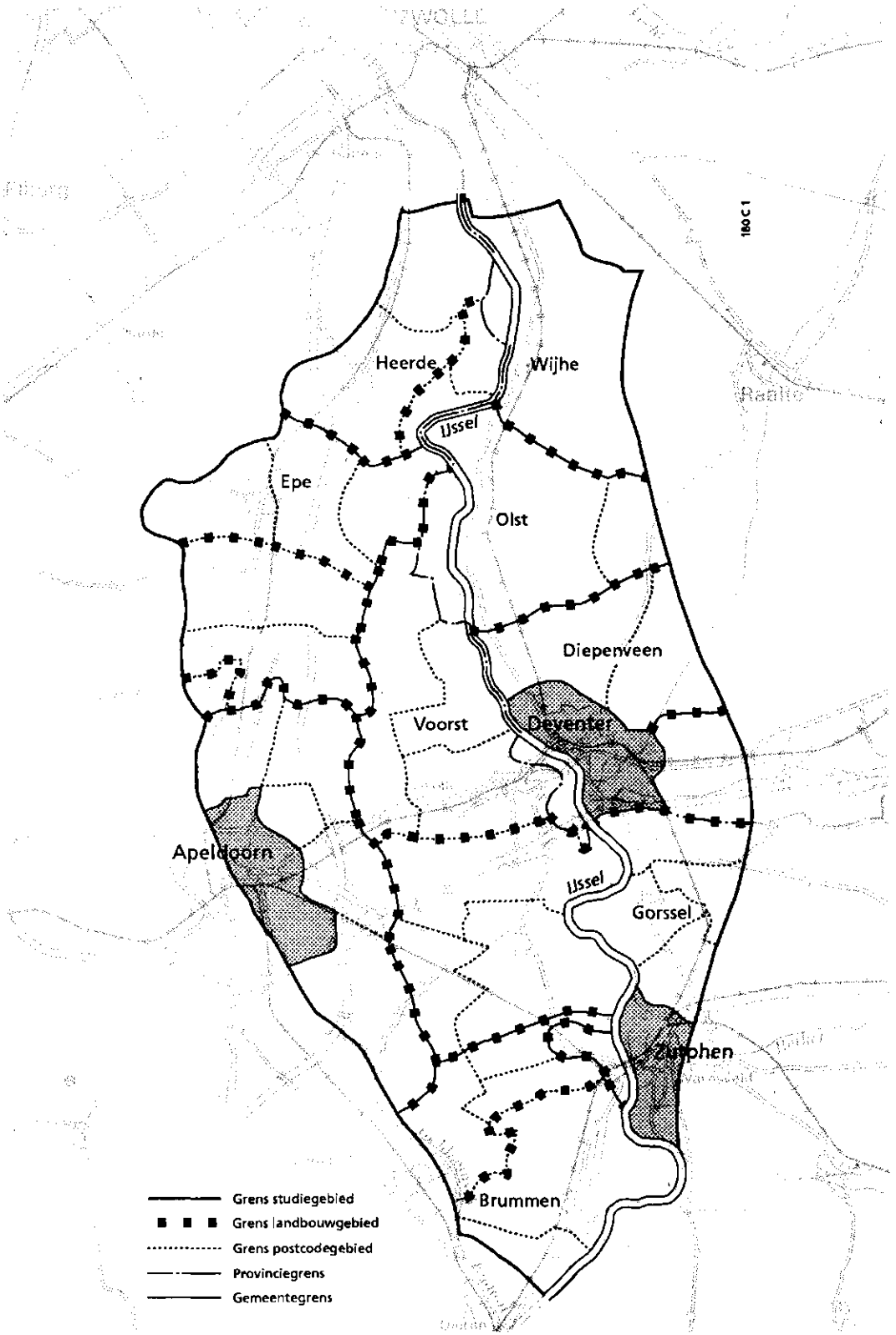

Fig. 1 Begrenzing en indeling van het studiegebied IJsselvallei

2 WERKWIJZE

De in de inleiding geformuleerde vragen geven de hoofdlijnen van de gevolgde werkwijze. In het kort gaat het er om: voor verschillende (neven)activiteiten (vraag 1), de perspectieven toe te lichten (vraag 2) en door middel van het onderscheiden van criteria (vraag 3) te komen tot een oordeel over de potentie van deelgebieden voor een verbrede plattelandsontwikkeling (vraag 4). De berekende potentie wordt vervolgens vergeleken met momenteel aanwezige voorzieningen en meningen in de streek (vraag 5).

Nevenactiviteiten
De verschillende nevenactiviteiten zijn geïdentificeerd op basis van literatuur en overleg met de begeleidingscommissie. De benodigde informatie over de activiteiten is ontleend aan: gemeentegidsen, VVV-gidsen, gesprekken met gemeenteambtenaren, ANWB-kaarten en bij DLO-Staring Centrum aanwezige bestanden met recreatie-gegevens. De landbouwkundige gegevens komen uit de CBS-landbouwtelling. Voor het gebruik van deze gegevens binnen het kader van dit onderzoek, is toestemming gegeven door het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.

Perspectieven
De perspectieven voor nevenactiviteiten worden bekeken aan de hand van huidige baten en kosten op bedrijfsniveau en van ontwikkelingen in de vraag naar die activiteiten. De informatie over beide aspecten is gebaseerd op de literatuur en parate kennis van de onderzoekers.

Criteria
De criteria waaraan gebieden moeten voldoen om te kunnen spreken van een hoge potentie voor nevenactiviteiten zijn afgeleid uit de in hoofdstuk 1 gegeven definitie van potentie en de geraadpleegde literatuur. Het is een probleem dat de criteria niet altijd makkelijk meetbaar zijn en dat de voor het onderzoek beschikbare tijd beperkt was. Deze problemen zijn gedeeltelijk opgelost door de criteria te 'vertalen' naar relatief simpele gegevens die voor het gebied beschikbaar zijn en bovendien meer kwalitatief zijn ingevuld.

Potentiebepaling
Om de potentie van de deelgebieden te bepalen is aangegeven in welke mate de gebieden aan de criteria voldoen. Omdat niet alle criteria even belangrijk zijn, zijn aan de te onderscheiden criteria gewichten toegekend. De gewichten zijn zoveel mogelijk beredeneerd vanuit bevindingen in de literatuur. Het gewogen totaal van de criteria geeft de potentie voor een activiteit. In het betreffende hoofdstuk wordt hier verder op ingegaan. Een dergelijke methode wordt momenteel ook toegepast om gebieden zodanig te beoordelen naar de aard van het toeristisch-recreatief aanbod, dat potenties kunnen worden opgespoord (Goossen, 1992).

Deelgebieden

Om een zo groot mogelijke regionale differentiatie te bereiken, is gezocht naar de kleinste gebiedsindeling waarover voldoende gegevens beschikbaar zijn. Voor de meeste gegevens bleken dit de viercijferige postcodegebieden te zijn. Dit zijn door de PTT vastgestelde gebieden waar de eerste vier cijfers van de postcode gelijk zijn. Omdat de hele IJsselvallei ruim veertig van deze gebieden omvat, kon hierdoor ook een behoorlijke regionale differentiatie worden bereikt. Om redenen van privacy mogen de landbouwgegevens bij minder dan 6 bedrijven per postcodegebied niet worden verwerkt. Daarom zijn aan de hand van de bodemkaart twee of meer postcodegebieden samengevoegd tot grotere eenheden. Het aantal onderscheiden gebieden is voor de landbouwgegevens op deze manier teruggebracht tot 16. De stedelijke gebieden zijn buiten de gebiedsindeling gelaten. De begrenzing en indeling van het studiegebied is weergegeven in figuur 1.

3 KEUZE VAN DE ONDERZOCHTE ACTIVITEITEN

De basis voor het onderzoek wordt gevormd door de keuze van de activiteiten die centraal zullen staan. Bij die keuze gaat het om de volgende vraag: op welke wijze kunnen agrariërs een deel van hun arbeid, grond of gebouwen aanwenden om, in combinatie met hun agrarische activiteiten, een extra inkomen buiten de landbouw te verwerven? In dit hoofdstuk worden daarvoor verschillende mogelijkheden genoemd, wordt aangegeven welke daarvan in het onderzoek worden meegenomen en worden de activiteiten in clusters ingedeeld ten behoeve van een overzichtelijke weergave van de resultaten. Daarmee wordt antwoord gegeven op de eerste onderzoeksvraag.

Semi-agrarisch
Als eerste zijn er mogelijkheden die direct aansluiten op de agrarische produktie. Het gaat dan om verkoop aan huis van bijvoorbeeld aardappels of eieren, maken van kaas enz. De mogelijkheden hiervoor zijn waarschijnlijk groter als het gaat om produkten van een specifieke kwaliteit, die samenhangt met het gebied en/of de wijze van produceren. Voor dit onderzoek zijn bekeken:
1.1 Verkoop van agrarische produkten aan passanten (al dan niet in combinatie met zelf oogsten);
1.2 Kaasbereiding op de boerderij.

Verblijfsrecreatie
Inspelen op de recreatieve mogelijkheden van de omgeving wordt het meest genoemd als het gaat om verbrede plattelandsontwikkeling. De Voorlopige Adviesraad voor de Openluchtrecreatie (VAROR) kent aan de landbouw een belangrijke betekenis toe voor de recreatie en constateert tegelijkertijd een groeiende behoefte aan voorzieningen op de boerderij (VAROR, 1988 en 1989). Inspelen op de recreatie kan op verschillende manieren. Arbeid, grond of gebouwen kunnen worden gebruikt voor verblijfsrecreanten:
2.1 Kamperen bij de boer, mini-camping;
2.2 Stacaravans, huisjes;
2.3 Kampeerboerderij;
2.4 Pension, appartementen.

Medegebruik
In plaats van een alternatieve aanwending van de grond is ook medegebruik mogelijk. Sommige van deze activiteiten leveren weliswaar niet direct inkomsten op, maar kunnen in combinatie met andere activiteiten wel een inkomensbron vormen. Ze zijn daarom toch van belang. Het gaat om:
3.1 Aanlegplaatsen voor watersporters;
3.2 Bieden van vismogelijkheden (steigers, verpachten visrechten);
3.3 Bieden van jachtmogelijkheden (verpachten rechten, eventueel in combinatie met wildopbrengst voor de agrariër en/of uitzetten van wild);
3.4 Bieden van wandel- of fietsmogelijkheden ('knapzakroutes').

Het recreatief gebruik van de omgeving leent zich goed voor:
3.5 Verkopen van versnaperingen (dranken, ijs en dergelijke).

Het medegebruik en de verkoop van versnaperingen worden verder in één cluster activiteiten samengenomen.

Stalling en verhuur
Verder kan men inspelen op de recreatie door gelegenheid tot stalling van recreatiemiddelen te bieden:
4.1 Caravanopslag;
4.2 Opslag van boten, kano's, surfplanken.

Ook kunnen dieren worden worden ondergebracht, al dan niet tijdelijk:
4.3 Paardenstalling;
4.4 Dierenpension.

Opslag en stalling laten zich goed combineren met verhuur van recreatiemiddelen:
4.5 Verhuur van boten, kano's, surfplanken;
4.6 Verhuur voor landrecreatie (fietsen, paarden, huifkarren).

Verhuur van grond en gebouwen ten behoeve van het recreëren door anderen is ook een mogelijkheid:
4.7 Hobbydieren, dat wil zeggen grond of gebouwen verhuren waarop derden als hobby dieren (schapen, geiten) kunnen houden;
4.8 Volkstuinen.

Opslag, stalling en verhuur worden in één cluster samengenomen. Stalling en verhuur zijn opgevat als in elkaar overvloeiende activiteiten.

Beheer
Naast aanwending van grond, arbeid of gebouwen voor de recreatie is ook aanwending voor het natuur- of landschapsbeheer denkbaar, zoals:
5.1 Loonwerk in bijvoorbeeld recreatieterreinen of natuurterreinen (verder niet-agrarisch loonwerk genoemd). Het gaat hierbij vooral om werkzaamheden die meer aansluiten op landbouw dan op de activiteiten van hoveniersbedrijven of plantsoenendiensten, zoals grasmaaien en hooien van grotere oppervlakten.
5.2 Het uitvoeren van werkzaamheden in het kader van het natuur- of landschapsbeheer via een onderhoudsovereenkomst, beheersovereenkomst of (in de toekomst) een betalingsregeling voor natuurproduktie.

Overig
Niet-landbouwkundige economische activiteiten die naast de landbouw ook een verbreding van de inkomensmogelijkheden bieden zijn:
6.1 Het kweken van vis al dan niet in combinatie met verkoop, een restaurant of het laten vissen door de consument.
6.2 Het starten van niet-landbouwkundige bedrijvigheid op kleine schaal in de bedrijfsgebouwen (de zogenaamde 'broedplaatsfunctie').

6.3 Ambachtelijk werk. Het oppakken van werkzaamheden die vroeger veelal ambachtelijk op het platteland zelf werden gedaan maar nu gericht op de markt van recreanten of degene die graag ambachtelijke produkten willen hebben.
6.4 Permanente bewoning. De bedrijfsgebouwen zouden deels als woning kunnen worden benut. Een extra bewoner in het gebied betekent vergroting van de consumptie.

Naast de genoemde mogelijkheden zijn er nog enkele die verder buiten beschouwing blijven. Het betreft:
- Kinderboerderij, omdat van de bestaande kinderboerderijen in de IJsselvallei er vrijwel geen een door particulieren met commerciële doeleinden wordt beheerd;
- Voorlichting over de landbouw of over de streek of het houden van een museum, omdat dit alleen in heel incidentele gevallen een inkomensaanvulling kan vormen.

Het voorgaande levert een totaal van 25 activiteiten ingedeeld in zes clusters, in het kort te typeren als:
- semi-agrarisch;
- verblijfsrecreatie;
- medegebruik;
- stalling en verhuur;
- beheer;
- overig.

Deze clusters zijn alleen gebruikt bij het weergeven van de resultaten, niet bij het verzamelen van gegevens en in de analyse.

Een breed assortiment vergroot de mogelijkheden voor verkoop van agrarische produkten. Vooral in de omgeving van de stad liggen hiervoor kansen (onder).

4 OPBRENGSTEN UIT NEVENACTIVITEITEN EN ONTWIKKELINGEN IN DE TOERISTISCH-RECREATIEVE VRAAG

In aansluiting op de gekozen activiteiten wordt in dit hoofdstuk ingegaan op de aantrekkelijkheid van een bepaalde nevenactiviteit voor agrariërs. Daarvoor gelden twee uitgangspunten. De activiteit moet voor een ondernemer voldoende 'nut' opbrengen en er moet voldoende consumptieve vraag naar bestaan. Op beide aspecten wordt in dit hoofdstuk ingegaan. Het gaat hierbij om algemene, aan de literatuur ontleende, informatie die niet specifiek gericht is op de IJsselvallei.

4.1 Baten en kosten van nevenactiviteiten

Alvorens een agrarisch ondernemer een nieuwe activiteit start, zal hij trachten zich een beeld te vormen van de te verwachten baten en kosten. Deze kunnen betrekking hebben op het benutten van overcapaciteit van gezinsarbeid, grond en gebouwen, maar ook op niet in geld uit te drukken baten en kosten. Voor beleidsmakers is het eveneens van belang te weten welk perspectief bepaalde activiteiten bieden. Daartoe zal, voor zover daarover inzicht bestaat, globaal worden ingegaan op enkele financiële aspecten van de meest voor de hand liggende nevenactiviteiten. Hieraan ligt geen uitvoerig onderzoek ten grondslag, maar is uitgegaan van enkele veronderstellingen die de praktijk kunnen benaderen. Tegen de achtergrond dat die activiteiten een duurzaam karakter moeten dragen, is in de berekeningen uitgegaan van een volledige beloning van alle produktiemiddelen, inclusief de vaste, en niet van het principe 'grond en gebouwen heeft men toch'. In de praktijk echter wordt bij veel neven-activiteiten geen rekening gehouden met toekomstige vervangingen en wordt ingeteerd op het vermogen. In dat geval heeft de activiteit een tijdelijk karakter.

Verkoop van agrarische produkten aan passanten
In een onderzoek van het Landbouw-Economisch Instituut (LEI) naar nevenactiviteiten in de Haaglanden (Kamphuis, 1985), is onder andere aandacht geschonken aan de verkoop van produkten aan huis. Uit dat onderzoek blijkt dat er naar aard en omvang nogal wat variatie voorkomt. Iets kan gestart zijn als verkoop van eigen produkten maar in de loop van jaren zijn uitgegroeid tot een boerderijwinkel. Het onderzoek levert geen informatie over concrete inkomens, doch constateert wel dat hier en daar door gezinsleden redelijk kan worden bijverdiend. Wel wordt de kanttekening gemaakt dat een sterke groei niet te verwachten valt en dat vanuit de officiële detailhandel uit concurrentieoverwegingen vrij veel weerstand wordt ondervonden. Deze resultaten zijn overigens gebaseerd op een gebied dat sterk onder stedelijke druk staat, wat een combinatie levert van gebrek aan expansiemogelijkheden in de agrarische sfeer en een grote (potentiële) klantenkring.

De mogelijkheden voor verkoop aan huis moeten niet worden overschat. Zodra ook omwonende boeren daarop inspringen wordt de spoeling dun. Uit navraag bij gemeenten in de IJsselvallei bleek de omvang al jaren vrij stabiel. Het succes is mede

afhankelijk van de situering, het trekken van aandacht waardoor de plaatselijke krant wordt gehaald ('burgemeester steekt eerste asperge') en het inspelen op de wensen van de consument, onder andere door een ruim, eventueel door collega's aangevuld, assortiment.

Kamperen bij de boer/minicamping
Het wettelijk toegestane aantal kampeermiddelen bij de boer bedraagt thans 5 tenten of caravans. Een verruiming van de wet tot 10 kampeermiddelen is in voorbereiding. Uit een evaluatie van de kampeerwet (VAROR, 1992) blijkt dat de nieuwe wet om de nodige aanpassing vraagt. Dit geldt voor het maximaal toegestane aantal kampeermiddelen, het begrip agrarisch en de relatie met de Hinderwet. Bij gemeentelijke verordening wordt in een aantal gemeenten nu al, gedurende delen van een seizoen, meer dan 5 kampeermiddelen toegestaan. Vooral in Zeeland komt dat veel voor, waarbij soms tot 15 plaatsen vergunning wordt verleend (Voskuilen en van Elk, 1989). In tabel 1 wordt een raming gegeven van opbrengsten en kosten voor 5, 10 en 15 kampeermiddelen. Hierbij is het genoemde onderzoek in Zeeland geraadpleegd zonder dat de daarbij geconstateerde kosten en opbrengsten direct zijn overgenomen voor de IJsselvallei. Voor de IJsselvallei wordt onder andere de vraag naar kampeerplaatsen aanzienlijk geringer verondersteld dan in Zeeland.

***Tabel 1** Raming van opbrengsten en kosten van kamperen bij de boer.*

	5 plaatsen	10 plaatsen	15 plaatsen
Opbrengst, bruto per jaar	*f* 3750	*f* 7500	*f* 11250
Investering voor:			
aanleg sanitair	4000	4000	7000
inrichting terrein	1300	2400	3400
nutsvoorzieningen	1300	1500	1900
Totaal	*f* 5600	*f* 7900	*f* 12300
Jaarlijkse kosten:			
afschrijving 5%	*f* 280	*f* 395	*f* 615
nutsvoorziening	600	1000	1400
overige	500	1000	1500
Totaal	*f* 1380	*f* 2395	*f* 3515
Vergoeding voor:			
grond, arbeid en vermogen totaal	*f* 2370	*f* 5105	*f* 7735
(per plaats)	(*f* 474)	(*f* 511)	(*f* 516)

Voor een raming van de opbrengsten is uitgegaan van 2,5 kampeerder per plaats (2,5 = gemiddelde huishoudgrootte, CBS, 1992). Dat geeft 25 personen bij een maximum van 10 plaatsen. Voor de opbrengst is uitgegaan van *f* 750 (50 overnachtingen à *f* 15) per plaats per jaar.

Er zijn investeringen geraamd voor de aanleg van sanitair binnen de bestaande bedrijfsgebouwen, terreininrichting (drainage, beplanting, parkeerruimte e.d.) en nutsvoorzieningen voor toeristische standplaatsen. Bij de inrichting van seizoenplaatsen moet voor individuele aansluitingen per plaats meer worden geinvesteerd in aanleg voor water, electra en vooral riolering. Indien 10 kampeermiddelen zijn toegestaan, dan hoeft hiervoor geen extra sanitair te worden aangelegd. De wet schrijft namelijk minimaal één toilet per 25 personen voor. Bij 15 plaatsen moet daarom het sanitair worden uitgebreid. Doordat bij 5 kampeerplaatsen het wettelijke aantal kampeerders per toilet (25) niet wordt bereikt, is de benodigde investering per plaats hoger dan bij 10 of 15 plaatsen. Bij meer dan 20 plaatsen is pas een derde toilet noodzakelijk. Die berekening is achterwege gelaten omdat een apart sanitairblok in plaats van integratie binnen de bestaande bebouwing overwogen moet worden. Hoewel een douche wettelijk niet verplicht is, kan die voorziening voor de hedendaagse consument eigenlijk niet ontbreken.

Voor de kosten is uitgegaan van een afschrijvingstermijn van 20 jaar (5%) en een rente van 8% voor de vaste kosten en een vergoeding voor water, electra, diverse heffingen, onderhoud een dergelijke als variabele kosten. Opbrengst minus kosten levert de vergoeding voor grond, arbeid en vermogen. De uiteindelijke vergoeding per jaar voor grond, arbeid en vermogen bedraagt bij 5, 10 of 15 plaatsen respectievelijk *f* 474, *f* 511 of *f* 516 per plaats.

Indien wordt uitgegaan van een vergoeding voor het gemiddeld geïnvesteerd vermogen tegen 8% per jaar, dan worden deze vergoedingen respectievelijk *f* 45, *f* 32 en *f* 33 per plaats minder. De vergoeding voor de grond is afhankelijk van de omstandigheden. Tegen 2,5% van de verkoopwaarde, zoals het Landbouw-Economisch Instituut doorgaans hanteert, komt dat neer op circa *f* 30 per plaats. Als vergoeding voor arbeid resteert dan respectievelijk *f* 399, *f* 449 en *f* 453 per plaats. Uit Voskuilen en van Elk (1989) valt af te leiden dat in Zeeland jaarlijks grofweg circa 20 uur arbeid per plaats nodig is. Hierbij moet worden aangetekend, dat de opgegeven arbeidsaanspraken zeer sterk variëerden. In de IJsselvallei gaat het doorgaans om een geringer aantal plaatsen dan in Zeeland terwijl diverse basisactiviteiten ongeacht de bezetting uitgevoerd moeten worden. De benodigde arbeidsinzet per plaats zal daarom in de IJsselvallei waarschijnlijk meer dan 20 uur per plaats bedragen. De uurvergoeding variëert dan globaal van *f* 15 bij vijf tot *f* 20 bij vijftien plaatsen.

Deze globale raming is slechts bedoeld als indicatie voor neveninkomsten onder invloed van het aantal kampeermiddelen. In gebieden met een grote vraag naar kampeerplaatsen zal incidenteel wel meer dan 50 nachten en *f* 20, in plaats van *f* 15 per nacht zoals berekend, haalbaar blijken. Op Walcheren wordt incidenteel zelfs een netto opbrengst van *f* 20 000 per jaar voor een minicamping genoemd (Boerderij nr. 42, 14 juli 1992). Daarbij is sprake van schaarste aan kampeerplaatsen en een ruime overschrijding van het wettelijk toegestane maximum. Dat uitgangspunt is voor de IJsselvallei niet realistisch. Uit een onderzoek in Overijssel (TERP, 1989) werd bij 5 kampeermiddelen een netto-opbrengst verwacht tussen *f* 1500 en *f* 2000 per jaar. In Oost en Midden Brabant bedraagt de opbrengst van een minicamping gemiddeld *f* 1200 per jaar (Bakker en Heil, 1988). Deze cijfers illustreren overigens wel dat de totale neveninkomsten bij het wettelijk toegestane maximum van 5 plaatsen

betrekkelijk gering zijn.

Hoewel het niet geheel past in een benadering op bedrijfsniveau, willen we hier toch even stil staan bij de plaats van het kamperen bij de boer in de totale kampeersector. Welke bijdrage levert het kamperen bij de boer aan het totaal aantal kampeerplaatsen in Nederland? Volgens het NKR-bestand (van de voormalige Nederlandse Kampeerraad, thans in beheer bij DLO-Staring Centrum) gaat het om 738 landbouwbedrijven waarvan slechts 27 tevens lid van de SVR (Rumpff, 1991). Samen met de circa 1200 van de SVR (Stichting Vrije Recreatie) die niet in het NKR-bestand opgenomen konden worden, gaat het dus om circa 2000 bedrijven. De kampeersector omvat, met inbegrip van de bungalowsector, 6429 bedrijven met 1 714 716 slaapplaatsen op 356 547 standplaatsen/eenheden. Op de boerderij zijn wettelijk circa 10 000 standplaatsen denkbaar. Omdat sommige gemeenten voor delen van het seizoen meer dan 5 kampeermiddelen toestaan, zijn het in de praktijk wellicht circa 20 000 standplaatsen. Het totaal aantal standplaatsen kan met inbegrip van die op SVR-bedrijven worden geraamd op circa 365 000 waarvan zo'n 3% officieel, tot 5% in de praktijk, bij de boer.

Verhuur van huisje, stacaravan of appartement
Verhuur van stacaravans vindt van oudsher vooral plaats langs de kust en op de Waddeneilanden omdat daar hoge bezettingen worden gehaald. De benodigde investering bedraagt circa *f* 30 000 per stacaravan of zomerhuisje inclusief water, electra en riolering. Voor rente, afschrijving en onderhoud is circa *f* 4500 per jaar nodig (rente 8%, afschrijving in 25 jaar ofwel 4%, onderhoud en energie *f* 900 per jaar). Bij een verhuurprijs van *f* 450 per week wordt de netto-opbrengst derhalve pas bij meer dan 10 weken positief. Buiten het seizoen zal de huurprijs echter lager zijn zodat de jaaropbrengst per huisje of caravan, zeker indien nog rekening wordt gehouden met kosten voor grond, waterschapslasten en arbeid, laag is. Bij de grotere complexen wordt er daarom, door het aanbieden van een ruim aanbod aan voorzieningen, alles aan gedaan om het seizoen zo ver mogelijk op te rekken.

Indien van geringere investeringen kan worden uitgegaan, bijvoorbeeld door aanpassing of verbouw van bestaande bedrijfsgebouwen kan verhuur van logiesaccommodatie interessant worden. Na invoering van de open loopstal bleef het achterhuis vaak ongebruikt. Soms is deze ruimte ingericht voor gezinsverblijven in de vorm van appartementen. Als vuistregel wordt in deze sector een maximaal verantwoorde investering van *f* 4000 per bed gehanteerd. Bij een minimumcapaciteit van 80 - 100 bedden valt er als hoofdberoep een redelijk inkomen aan te ontlenen. De landbouwgrond kan dan bijvoorbeeld aan derden worden verhuurd. Volgens een andere bron kan er per kamer een jaaropbrengst van circa *f* 1000 worden verwacht (VAROR, 1989). Zo'n aanpassing is interessanter dan een minicamping. Ook hier geldt, net zoals bij het aantal kampeerplaatsen, dat sprake moet zijn van voldoende omvang.

Kampeerboerderij
Bij een kampeerboerderij is de hoofdfunctie landbouw en wordt als nevenfunctie tijdelijk ruimte verhuurd voor groepen onder leiding. Zodra sprake is van verbouwing tot een permanenter karakter is sprake van een kamphuis, het boerenbedrijf wordt dan ondergeschikt of gestopt. Uit de literatuur zijn geen opbrengsten bekend.

Pension
In aansluiting op verhuur van huisjes of caravans of verbouwde bedrijfsgebouwen kan, naast het bieden van logies, uitbreiding van de service met het verstrekken van maaltijden extra inkomsten opleveren. In dat geval zal het om meerdere verblijfseenheden gaan. Voor de meeste streken in Nederland is het seizoen niet lang genoeg en de te behalen bezettingsgraad onvoldoende om dergelijke activiteiten naast een agrarische bedrijfsvoering renderend te exploiteren.

Verhuur van jachtrechten [1]
Grondeigenaren of pachters, indien de jachtrechten binnen de pachtovereenkomst vallen, kunnen hun jachtrecht verhuren aan rechtspersonen (verenigingen of particulieren). De minimale aaneengesloten oppervakte waarvoor een vergunning wordt afgegeven (een jachtveld) bedraagt 40 ha. Kleine bedrijven zullen dus combinaties moeten vormen, waartoe soms een stichting wordt opgericht. Het tarief bedraagt doorgaans *f* 5 tot *f* 10 per ha. Monocultures van aaneengesloten grasland of dennen hebben voor de jacht betrekkelijk weinig waarde. Slechts bij verhuur van grote arealen, bijvoorbeeld 500 ha, in zeer gevarieerde gebieden met veel schuil- en fourageermogelijkheden voor het wild, zijn bij openbare inschrijving tarieven tot *f* 30 per ha mogelijk. Individuele boeren ontbreekt doorgaans de mogelijkheid daartoe. Voor landbouwgrond wordt meestal niets gerekend omdat de huurder van het jachtrecht zich verplicht tot het beheer van het wild. Een overeenkomst omvat dikwijls een wildbeheerplan, waarin de huurder aansprakelijk kan worden gesteld voor eventuele wildschade. De overheid heeft daartoe een jachtfonds gesticht. Enerzijds krijgt het fonds zijn gelden van de overheid voor schade door niet bejaagbare wildsoorten en ganzen. Anderzijds ontvangt het jachtfonds *f* 55 (in 1993 *f* 95) van elke jachtaktehouder in Nederland (totaal 33 000 aktehouders). Wildbeheer dient zowel de boer als de jager. De boer moet wel afweermiddelen plaatsen om bijvoorbeeld kraaien te verjagen. Bij de verhuur kan in de overeenkomst worden opgenomen dat de jachtopbrengst toekomt aan de verhuurder, de jager rest slechts de sport. Daarvoor bestaat nog steeds voldoende belangstelling. Ter indicatie wordt een aantal voorbeelden van zo'n jachtopbrengst gegeven.

De opbrengst van het wild is sterk afhankelijk van de omstandigheden ter plekke. In de IJsselvallei zijn de kleinschalige gebieden met afwisselend landbouw en bos het meest aantrekkelijk. Dat geldt bijvoorbeeld voor de omgeving van Diepenveen, Gorssel en Brummen. In de Veluwerand en op enkele landgoederen in de IJsselvallei kan op reeën worden gejaagd, daarbuiten gaat het vooral om hazen en ganzen, terwijl incidenteel op waterwild gejaagd kan worden. Voor een denkbeeldig gebied is een aantal voorbeelden doorgerekend, waarbij moet worden bedacht dat per gebied en van jaar tot jaar grote verschillen kunnen optreden. Als voorbeeld is een gebied in gedachten genomen van 10 000 ha met een afwisselend landschap zoals dat in de omgeving van Diepenveen wordt aangetroffen. Verondersteld is dat 2500 ha bestaat uit bos, 6000 ha uit grasland en 500 ha uit water, waarvan 25 ha bejaagbaar, waarbij 25 hutten die voor *f* 8000 per hut worden verhuurd. De resterende 1000 ha bestaan uit bebouwing en infrastructuur. De jachtrechten voor zo'n gebied kunnen oplopen tot

---

[1] *Voor informatie over dit onderdeel is advies ingewonnen bij de consulent van de Nederlandsche Jagersvereniging in Gelderland en Overijssel.*

circa *f* 30 per ha (circa tweederde daarvan komt uit de verhuur van 25 hutten).

Daarnaast kan de verhuurder de wildopbrengst claimen. De prijs voor de jachtverhuur zal dan evenredig dalen. Ook wordt de opbrengst verminderd met de hoogte van de wildschade, bijvoorbeeld ontstaan in de periode van de houtduiventrek op een perceel erwten. Deze schade vergoedt het jachtfonds niet. De wildopbrengst voor 2500 ha bos (reeën, hazen en konijnen) is becijferd op *f* 26 per ha en voor 6000 ha grasland (hazen, ganzen en fazanten) op *f* 4,70 per ha. Aangezien het meeste bos aan grootgrondbezitters behoort, geldt voor de boer meestal het laagste tarief. Daarnaast kan een perceel (gelegerd) graan of erwten aan houtduiven circa *f* 1000 per jaar extra opleveren. Waterwild blijkt economisch het interessantst. Uit een eendenput kunnen met wat lokvoer jaarlijks 600-1000 eenden à *f* 6 worden 'geoogst'. Door het uitzetten van fazanten (in 1991 circa 50 000 voor heel Nederland) kan de opbrengst worden verhoogd. Voor de boer heeft dit amper effect, voor een landgoedbezitter een gering lokaal effect. Voor details van de berekening zie aanhangsel 1. De gehanteerde bedragen zijn aannames voor een goed wildseizoen.
Aangezien jagers belang hechten aan bepaalde landschapselementen zoals houtwallen, dragen zij, vooral vanuit verenigingen, bij aan aanleg en onderhoud daarvan, al of niet met gebruikmaking van subsidie in het kader van ROL (Regeling Onderhoud Landschapselementen) en RAL (Regeling Aanwijzing Landschapselementen). Tegenwoordig is dit provinciaal geregeld.

Stalling van caravans of boten
Ook hierbij kan onderscheid worden gemaakt in het gebruik van bestaande of nieuw in te richten voorzieningen. Per caravan moet minimaal rekening worden gehouden met 15 m^2. Stel voor nieuwbouw een investering van *f* 250 per m^2 (grond plus loods) en 11% (8+3) voor rente en afschrijving, dan wordt het bij volledige bezetting vanaf *f* 27,50 per m^2 interessant. Voor stalling is een tarief van *f* 400 per caravan per jaar vrij gangbaar, zodat caravanstalling een interessant alternatief biedt indien men in daarvoor geschikte bedrijfsgebouwen ruimte over heeft. Bij nieuwbouw worden de kosten nauwelijks gedekt. Het tarief voor winterstalling ligt lager, tijdens de zomer wordt de voorziening dan niet benut. In het westen van het land worden behalve schuren ook diverse (oude) kassen voor caravanstalling gebruikt.

Ook voor boten geldt dat er een groot verschil is tussen nieuwbouw en bestaande voorzieningen. Wat betreft opbrengsten werd voor de IJsselvallei in de literatuur niets gevonden. Aan het Veerse Meer levert de stalling van een surfplank of kano *f* 85 en een bootje *f* 100 tot *f* 150 per jaar op (Boerderij, nr. 42, 14 juli 1992). Behalve aan binnenstalling kan ook aan buitenstalling worden gedacht hetgeen vooral voor grote jachten vrij gebruikelijk is. Dit kan echter alleen in de nabijheid van open vaarwater, terwijl daarbij tevens moet worden beschikt over een takelvoorziening. Bij buitenstalling van grote jachten is een goede fundering noodzakelijk hetgeen tot extra investeringen kan leiden. Een en ander moet een behoorlijke omvang aannemen om er meer dan *f* 10 000 per jaar aan over te houden. In relatie tot het totale inkomen is doorgaans slechts sprake van marginale neveninkomsten.

Opslag van goederen
Verhuur van bestaande bedrijfsgebouwen voor opslag van goederen van derden is wellicht een van de makkelijkste aanwendingen voor ongebruikte bedrijfsruimte. Afhankelijk van de verhouding tussen vraag en aanbod kan op basis van oppervlakte of inhoud een huurprijs worden bepaald. Zonder nader onderzoek zijn hiervoor geen normbedragen te geven. Het komt voor, doch voor zover bekend slechts op bescheiden schaal. Indien de activiteit zich binnen de bedrijfsgebouwen afspeelt en geen hinder voor omwonenden oplevert, wordt dergelijk niet-agrarisch gebruik door de meeste gemeenten getolereerd. Dit gebruik draagt vaak een tijdelijk karakter als onderdeel van bedrijfsbeëindiging.

Paardenstalling
Het tarief voor de stalling van paarden varieert van *f* 300 per maand bij de boer tot *f* 500 per maand in officiële pensions. De bijbehorende kosten voor voer worden geraamd op *f* 120 en voor stro op *f* 30 per maand. Voor uitsluitend stalling waarbij de eigenaar van het paard voer en verzorging regelt, geldt een tarief van *f* 65 per maand. Dit bedrag kan, als onderdeel van vol pension, worden beschouwd als de vergoeding voor de stalruimte bij nieuwbouw. Dat betekent dat de totale kosten *f* 215 voor de stal, stro en het voer bedragen. Netto resteert dan *f* 285 per maand (*f* 3420 per jaar) voor officiële pensions. Per paard moet gerekend worden op circa 6 uur arbeid per maand. Dit levert een vergoeding van de arbeid van *f* 47,50 per uur. Voor een agrariër bedraagt de netto-opbrengst, zonder vergoeding voor zijn stal, *f* 150 per paard per maand (*f* 1800 per jaar). Dat betekent een vergoeding voor zijn arbeid van *f* 25 per uur.

In de praktijk komen tussen stallen met uitsluitend eigen verzorging tot volledig pension de nodige varianten voor. Bij een omvang van 10-15 paarden vol pension geldt dan voor de agrariër een aanvulling op het jaarinkomen tussen *f* 18 000 en *f* 27 000. Naarmate in de aanpassing van stalruimte meer geïnvesteerd dient te worden wordt dit bedrag uiteraard lager. Daar staat weer tegenover dat uitgebreidere voorzieningen een hoger tarief rechtvaardigen, meer in de sfeer van officiële pensions.

Voorwaarde voor deze bijverdienste is dat in de nabijheid voldoende gezinnen met een paard wonen en dat er voldoende uitloopruimte aanwezig is. Zodra nieuwe stalruimte gebouwd moet worden, is de omvang van de werkzaamheden dikwijls zodanig, dat nog amper sprake is van een nevenactiviteit. Het stichten van een manege is buiten beschouwing gelaten.

Tenslotte bestaat nog de mogelijkheid om paarden van derden alleen te weiden (inscharen). Daarvoor gelden bedragen van *f* 300 - *f* 400 per seizoen (mei/nov). Afhankelijk van de weidekwaliteit varieert het aantal paarden van 2 - 5 per ha, ofwel een opbrengst tussen *f* 600 en *f* 2000 bruto per ha per jaar. Dit is lager dan bij een doorsnee agrarisch gebruik.

Dierenpension
Met kennis van zaken en betrekkelijk eenvoudige aanpassingen van bestaande behuizing kan een dierenpension als nevenactiviteit worden gestart. De neven-inkomsten zullen sterk afhankelijk zijn van de omvang en bezettingsgraad en zijn

nauwelijks reëel te becijferen. De activiteit is onder invloed van de vakanties echter sterk seizoensgebonden. Een bepaalde vaardigheid met andermans huisdieren zal echter niet gemist kunnen worden. Hierdoor hoort deze activiteit niet tot de gangbare alternatieven maar zal het doorgaans om enkele incidentele gevallen gaan. Bovendien is de koppeling met het agrarisch bedrijf niet sterk. Het vergt weinig ruimte zodat elke belangstellende burger in het buitengebied zo'n pension kan starten.

Verhuur van huifkarren
In De Lutte verhuurt een agrariër tot zijn tevredenheid een aantal huifkarren. Ondanks het korte bestaan begint de zaak al goed te lopen. Door zelfwerkzaamheid zijn de investeringen laag gehouden. Voor kleine karren (8 tot 10 personen) wordt *f* 100 per dag gevraagd, voor de grote (25 tot 30 personen) *f* 210 per drie uur of *f* 330 per dag inclusief koetsier (Boerderij nr. 42, 14 juli 1992). De bijbehorende kosten werden niet vermeld.

Volkstuinverhuur
Van het Nederlandse volkstuinareaal, dat wordt geschat op circa 6000 ha, wordt circa 20% verhuurd door particulieren. Slechts 2% van het areaal (circa 120 ha) wordt verhuurd door actieve agrariërs en circa 9% door ex-agrariërs. De gemiddelde oppervlakte per verhuurder bedraagt 1,1 ha, bij een gemiddelde huurprijs van *f* 0,40 per m^2 per jaar (IJkelenstam, 1990). Per verhuurder levert dat gemiddeld bruto *f* 4400 per ha per jaar op. Dit dekt nauwelijks de kosten als de grond daarvoor moet worden aangekocht (voor *f* 4 per m^2 en 8% rente), diverse lasten betaald en sloten onderhouden moeten worden. Alleen in de nabijheid van steden is er enige vraag naar volkstuingrond. Deze is het grootst in de Randstad en daar is de prijs dan ook hoger (tot circa *f* 1,60 per m^2) dan elders in Nederland. Op basis van pachtprijzen is verhuur van landbouwgronden voor volkstuinen of ander gebruik rendabeler dan op basis van aankoop tegen de geldende prijzen voor landbouwgrond en een marktrente van 8%.

Niet-agrarisch loonwerk
Hierbij valt te denken aan onderhoud van landschapselementen zoals houtwallen, het maaien van bermen en dergelijke buiten de gangbare regelingen om. In deze studie is dat opgevat als niet-agrarisch loonwerk. Een groot deel van dergelijke reguliere werkzaamheden zal naar verwachting reeds door loonbedrijven worden uitgevoerd. Over de eventuele bijdragen aan het inkomen valt in het algemeen weinig op te merken, daar deze sterk zullen afhangen van plaatselijke omstandigheden.

Onderhoud/beheer van natuur en landschap
In relatienotagebieden kunnen activiteiten worden nagelaten of uitgevoerd waar een vergoeding tegenover staat (DBL, 1992). De vergoeding varieert naar de zwaarte van de overeengekomen beperkingen. Beheersvergoedingen dienen in principe ter compensatie van gederfd inkomen en dragen derhalve niet bij aan extra inkomsten. Toch wordt hierdoor, zeker na invoering van de superheffing, de inkomensbasis verbreed. Voor de IJsselvallei kan die vergoeding in incidentele gevallen oplopen tot *f* 1400 per ha voor delen van de bedrijfsoppervlakte naast een beperkte agrarische opbrengst (GS Overijssel, 1991).

Buiten de sfeer van de beheersovereenkomsten zijn subsidieregelingen van kracht die aanvullend inkomen kunnen opleveren voor het onderhoud van landschapselementen. De regelingen staan bekend onder de reeds genoemde namen ROL en RAL. In Overijssel heet dit thans VOLO (Verordening Onderhoud Landschapselementen Overijssel). Werkzaamheden en vergoedingen worden vastgelegd in een onderhoudsovereenkomst met een geldingsduur van minimaal zes jaar. De vergoeding is gebaseerd op personele- en materiaalkosten en wordt per geval bepaald. Overijssel kent daarnaast nog de regeling OKL (Onderhoud Kleine Landschapselementen) voor het wegwerken van achterstallig onderhoud, en de subsidieregeling 'Herstel en Bouw van natuur en landschap' (HB) die voorziet in een vergoeding tot 90% van de projectkosten (voor aanleg van poelen, houtwallen, herstel van beekmeandering e.d.) met een bepaald maximum.

Daarnaast tekent zich een ontwikkeling af waarbij incidenteel vergoedingen worden verstrekt per gespaard nest of broedsel (natuurproduktie). Deze regeling verkeert nog in het experimentele stadium. Zij wordt ook toegepast ter bescherming van zwaluwen. In de grensgemeenten tussen Enschede en Doetinchem wordt bijvoorbeeld aan inwoners die minimaal twee zwaluwnesten beschermen *f* 55 of 50 DM betaald. De regeling wordt uitgevoerd door het biologisch station in Zwillbrock.

4.2 Ontwikkelingen in de toeristisch-recreatieve vraag

In de vorige paragraaf zijn de mogelijke inkomsten uit de voorzieningen ingeschat. Voor de toekomst is daarnaast de toeristisch-recreatieve vraagontwikkeling van belang. Deze ontwikkeling is niet ongunstig. De toeristisch-recreatieve sector is economisch gezien één van de koplopers in de Nederlandse bedrijvigheid met ruim 40 000 bedrijven, waarvan 90% winstgevend is, met een reële omzetontwikkeling van 3,5% en een werkgelegenheidsontwikkeling van eveneens 3,5% (Krolis en Tordoir, 1991). Een toenemende vraag zou de mogelijkheden voor bepaalde activiteiten kunnen vergroten. De volgende algemene trends voor de ontwikkeling van de vrijetijdsbesteding (Dietvorst, 1990; Nederlands Bureau voor Toerisme, 1991) zijn te onderscheiden:

- er is steeds meer behoefte aan maatwerk en zeer hoge kwaliteit. Toeristisch-recreatieve goederen en diensten zullen steeds meer op specifieke groepen (doelgroepbenadering) worden gericht die een levensfase of levensstijl gemeen hebben;
- er is dan ook een grote verscheidenheid aan recreatiestijlen, gebonden aan die leefstijlen;
- één van die leefstijlen is 'het 99 levens leiden'. Dit uit zich in een grote behoefte aan afwisseling. De behoefte aan combinaties van recreatiemogelijkheden zal toenemen: varen en fietsen, varen en vissen, varen en stadsbezoek enz. De toeristisch-recreatieve diensten en goederen moeten zeer flexibel kunnen worden samengesteld;
- er is een toenemende behoefte aan zelfontplooiing;
- de individualisering zet nog steeds door;
- dit betekent een grote differentiatie in prijs en aanbod van accommodaties;

- er is een nog steeds groeiende behoefte aan 'gezond en sportief blijven'. Dit betekent onder andere een groeiende belangstelling voor milieuvriendelijke en ethisch verantwoorde vormen van recreatie. Fietsen is duidelijk populair (zie onder andere de toename van fietskampeerterreinen, fietshotels, fietsarrangementen). Natuurgerichte recreatie kan worden beschouwd als een nieuwe markt;
- het beleven van fantasie en avontuur gaan een grote rol spelen in toeristisch-recreatieve activiteiten (survival-weekenden enz.);
- het avontuur moet echter wel veilig zijn. De recreant eist zekerheid;
- de toeristen en recreanten verwachten steeds meer exclusiviteit en dienstbetoon;
- er is een toename van mode-gevoelige recreatieactiviteiten;
- de toeristen en recreanten hebben veel ervaring in toeristisch-recreatieve beleving en zijn dus kritisch en eisen efficiency. De toeristen en recreanten willen informatie van een voldoende niveau. Tevens verwachten ze een goede klachtenbehandeling;
- een heel andere recreatiestijl is de reeds in gang gezette trend van 'cocooning' (thuis blijven); de woning met alles erop en eraan wordt daarbij belangrijker. De directe woonomgeving wordt voor de alledaagse vrijetijdsbesteding belangrijk. Dit geldt vooral voor de groeiende groep bejaarden;
- demografische ontwikkelingen laten een groeiende groep ouderen zien die veel vakantie-ervaring, veel vrije tijd en relatief veel geld te besteden hebben;
- er is een toename van één- en tweepersoonshuishoudens;
- de vriendenkring gaat een steeds belangrijker rol spelen bij recreatieactiviteiten. Een weekendje weg met vrienden neemt dan ook toe. Tevens is er nog steeds een toename van familie-reünies. Dit leidt tot een toename van de korte vakanties;
- er is sprake van een toename van tweede en derde vakanties, die veelal dichter bij huis plaatsvinden dan de eerste vakantie;
- er is een groeiende belangstelling voor alles wat met cultuur te maken heeft;
- voor de kleine watersport wordt vooral een groei verwacht van het kanovaren. Het plankzeilen neemt in groei af.

Wat betekent dit soort trends voor de verbrede plattelandsontwikkeling van de IJsselvallei? In het algemeen kan worden opgemerkt dat de mogelijkheden van een blauwe-koersgebied als de IJsselvallei goed lijken aan te sluiten op de gesignaleerde trends: diverse vormen van recreatie zijn mogelijk, er is een combinatie te maken met de steden langs de IJssel, er is een open landschap en een meer besloten landschap, enz. Meer specifiek is voor de in paragraaf 4.1 onderscheiden activiteiten de volgende vraagontwikkeling te verwachten.

Verkoop van agrarische produkten aan passanten
De groeiende behoefte aan 'gezond blijven' kan positief werken voor de verkoop van agrarisch produkten aan huis. Dit geldt vooral als de produkten worden gepositioneerd in een markt van de 'natuurlijke produkten', gecombineerd met de streekeigene cultuur (IJsselvalleikaas, IJsselvallei-rieten manden enz.) en als een onderdeel van de natuurgerichte recreatie.

Kamperen bij de boer
Volgens de Stichting Vrije Recreatie is in 1991 het aantal overnachtingen bij de boer wederom gestegen. Er werden 900 000 overnachtingen geboekt, een toename van 15% ten opzichte van 1990. Rust, ruimte, groen, eenvoud en het enigszins avontuurlijke

karakter van het kamperen bij de boer zijn de redenen van het succes. De verwachting is dat de groei zal aanhouden. Vakantie houden in eigen land neemt namelijk nog steeds toe. In 1991 is een stijging van 2% geregistreerd. Het totaal komt hierbij op 5,8 miljoen vakanties. De Veluwe en de Veluwerand heeft hierin een aandeel van 12%. In 1991 is ook meer met een tent in eigen land gekampeerd: een stijging van 3% tot 0,6 miljoen vakanties. Het aandeel vakanties met mobiele caravans of vouwwagens blijft in 1991 gelijk met 1,2 miljoen (CVO, 1992), maar zal de komende jaren als gevolg van demografische ontwikkelingen stijgen. De VAROR verwacht dat er meer gekampeerd wordt in het voor- en naseizoen. Een groei is te verwachten van het aantal fietskampeervakanties. Nu al worden er ongeveer 470 000 fietsvakanties in eigen land gehouden (Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 1991). Het kamperen bij de boer kan goed op deze trend inspelen, zeker als de lokatie ligt aan een netwerk van lange-afstand routes voor fietsen, wandelen, paardrijden en kanoën.

Verhuur van huisje, stacaravan of appartement
De algemene trend van groei in de binnenlandse vakanties, vooral de korte van drie of minder overnachtingen, heeft een positief effect op het verhuren van een huisje of appartement (in 1991 een groei van 12% tot 1,9 miljoen overnachtingen). Deze vormen van accommodatie moeten wel een zodanige kwaliteit hebben, dat ze aansluiten bij de kwaliteitsbehoefte van de recreanten en toeristen. De concurrentie in deze branche is vrij groot en de ervaren recreant en toerist zijn inmiddels zeer kritisch. De mogelijkheid voor verhuur van een stacaravan is sterk afhankelijk van de geboden kwaliteit. Al een aantal jaren nemen overnachtingen in deze vorm van accommodatie af. Afgelopen jaar is een daling van 17% geregistreerd en de VAROR (1991) verwacht voor de komende jaren een verdere daling van 30%. Ook de verkoop van stacaravans laat een daling zien. Het zijn vooral de ouderen die nog een (vervangings)stacaravan kopen. Voor de jongeren lijkt de stacaravan niet interessant te zijn. Dit is waarschijnlijk het gevolg van het 'drukke leven leiden', waardoor er geen tijd meer is om elk weekend naar een stacaravan te gaan en hem te onderhouden. De jongeren huren liever een weekendje een compleet ingericht huisje.

Kampeerboerderij
Er is een groei te verwachten in de groepsaccommodatie-overnachtingen waartoe kampeerboerderijen behoren (van Keulen, 1992). De groei van het aantal overnachtingen wordt vooral veroorzaakt door de jeugdherbergen. Nu al zorgen scholen en verenigingen voor ongeveer 5 miljoen boekingen per jaar. De groei komt met name door de toename van familie-reünies, mobiele senioren, bedrijvenvakanties en vakanties voor gehandicapten. Tevens zijn er veel aanvragen uit Oost-Europa voor low-budget vakanties. De kampeerboerderijen kunnen een rol spelen bij de groeiende belangstelling voor allerlei lange-afstand routes voor wandelen, fietsen, paardrijden en kanoën.

Pensions
Wat voor het verhuren van een huisje of appartement geldt, is ook voor de pensions van toepassing. Vakanties in Nederland in hotels en pensions zijn in 1991 populair. In 1991 is een stijging van 18% geregistreerd. De groei zal de komende jaren nog voortgaan (VAROR, 1991).

Verhuur van jachtrechten
Sinds de invoering van het jachtbewijs is het aantal jagers gedaald tot 33 000 (Dahles, 1990). Er wordt geen groei verwacht van het aantal jagers, temeer omdat deze tak van recreatie onder zware druk staat. Velen vinden het jagen ethisch niet verantwoord.

Stalling van caravans of boten
Het aantal vakanties met een caravan in het binnen- en buitenland is in 1991 stabiel gebleven, maar heeft desondanks een groot aandeel in het totaal (circa 600 000 toercaravans en vouwwagens). In Frankrijk spreekt men niet voor niets over de Nederlander als 'monsieur caravan'. Door de toename van het aantal mensen met een leeftijd boven de 55 die tevens over veel vrije tijd en over een relatief goed inkomen beschikken, wordt verwacht dat de verkoop van caravans zal groeien. Het in het buitenland overwinteren is nog steeds populair (de grijze golf). Deze caravans zullen allemaal ergens gestald moeten worden. Stalling bij een boer is voor veel mensen aantrekkelijk, vooral indien deze dicht bij hun woning is. Agrariërs in de buurt van grote bevolkingscentra hebben dan ook een voordeel.

Stalling van kano's is eveneens aantrekkelijk. De verkoop van kano's groeit door de toenemende belangstelling voor het kanovaren. Het stallen van kano's is duidelijk aantrekkelijker dan de stalling van surfplanken. De groei in het plankzeilen is er uit en de aanwezige surfplanken hebben inmiddels wel een plekje gevonden. Uiteraard is de aantrekkelijkheid van de lokatie groter als een boer aan het water woont.

Paardenstalling en verhuur van huifkarren
In Nederland zijn ongeveer 2000 ruitervereniging en. Het paardrijden wordt door 350 000 tot 400 000 mensen beoefend. De belangstelling voor het recreatief paardrijden groeit. Vooral onder tienermeisjes bestaat er een grote belangstelling voor het rijden van een pony. De groeiende belangstelling voor het aangespannen rijden is opvallend. Dit sluit aan bij de trend van toenemende individualisering en een grotere belangstelling voor natuurgerichte recreatievormen en actief bezig zijn. Het paardrijden gebeurt meestal vanuit de maneges waar de paarden ook worden onderhouden. Het stallen van paarden op het agrarisch bedrijf is een mogelijkheid voor particulieren die een paard bezitten. Op dit moment wordt op de Zuidoost-Veluwe een lange-afstand ruiterroute ontwikkeld en er bestaat tevens een Midden-IJsselhuifkarroute. De agrarische ondernemingen in de IJsselvallei kunnen hierop inspelen door het aanbieden van overnachtingsmogelijkheden voor de ruiters en kwalitatief hoogwaardige mogelijkheden voor stalling en verzorging van de paarden.

Dierenpension
Naar schatting zijn er in Nederland ongeveer 22 miljoen gezelschapsdieren (honden, katten, bijen, marmotten enz.) aanwezig (Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 1991). Het houden van gezelschapsdieren neemt de laatste jaren explosief toe. Veel huishoudens hebben inmiddels meer dan één hond of kat. Ook het houden van hobbydieren, zoals geiten en bokken, neemt toe. Gecombineerd met de toename van het aantal vakanties (korte; tweede en derde) lijkt er een markt te zijn voor de dierenpensions. De gezelschaps- en hobbydieren kunnen bijvoorbeeld tijdens de vakanties bij de boer worden gestald. De ervaring van menig agrariër met dieren zal alleen maar positief kunnen werken.

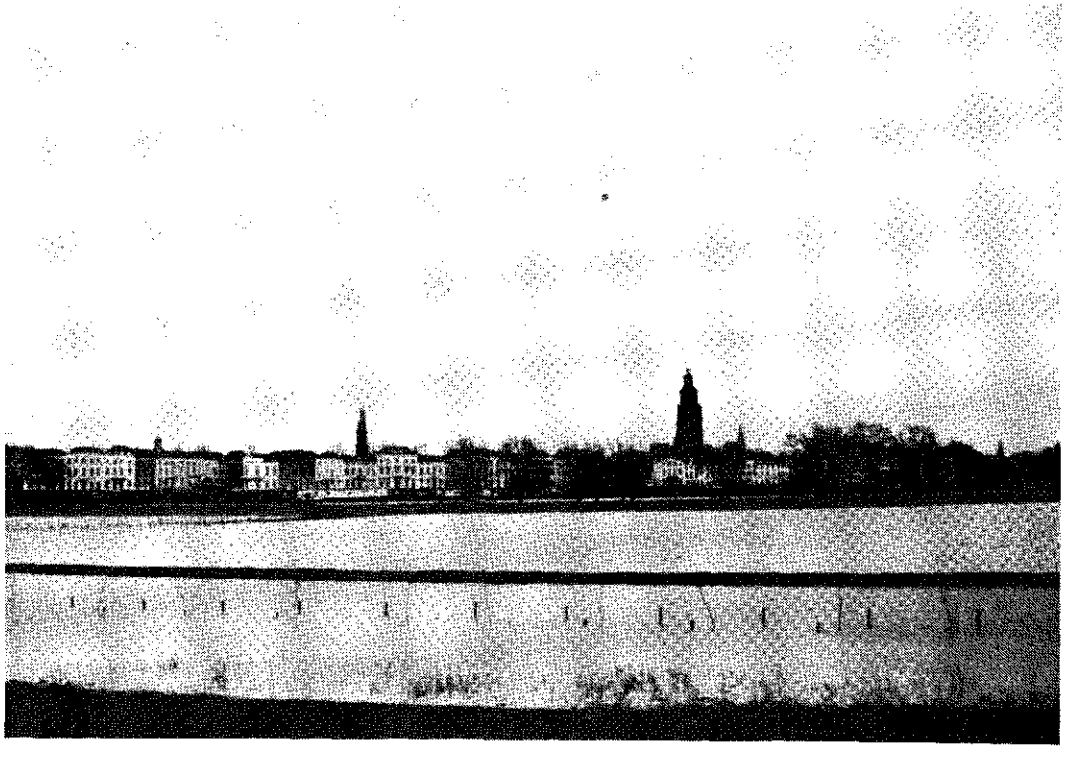
Volkstuinverhuur
In de toekomst is geen groei meer te verwachten in de vraag naar volkstuinen. Alleen in de drukbevolkte gebieden in het westen van het land is nog enigszins een vraag te constateren naar eenvoudige volkstuinen (IJkelenstam, 1990).

4.3 Conclusies

De schaal waarop grond en gebouwen door agrariërs worden benut voor niet-agrarische nevenactiviteiten is bepalend voor het aanvullend inkomen. Uit de genoemde voorbeelden blijkt dat die aanvulling, op enkele uitzonderingen na, doorgaans relatief gering is. De motieven om een nevenactiviteit te starten zijn dan ook niet louter financieel van aard. Van de hiervoor besproken activiteiten moet de grootste bijdrage aan het inkomen worden verwacht van: verzorging en/of stalling van paarden, verhuur van appartementen en kamperen bij de boer. Als kanttekening geldt hierbij dat het slechts om indicaties van de netto opbrengst gaat. Specifieke omstandigheden kunnen hiervan afwijken (de Bruin et al., 1992). Overcapaciteit van grond, arbeid of gebouwen, soms in combinatie met een krimpende bedrijfsomvang, lijkt daarbij een belangrijke factor. De vaste produktiemiddelen worden echter niet altijd voldoende beloond. Dit levert vooral bij bedrijfsovername problemen op, wat kan inhouden dat zo'n activiteit weer verdwijnt. Zo'n activiteit draagt dan op bedrijfsniveau geen duurzaam karakter en draagt daarmee slechts tijdelijk bij aan een verbrede plattelandsontwikkeling.

Gezien de algemene trends en de specifieke verwachtingen voor de onderscheiden activiteiten lijkt er in het algemeen een markt te bestaan voor recreatie op de boerderij. Bovendien kan hiermee goed worden ingespeeld op de trend van natuurgerichte recreatie en een bijdrage worden geleverd aan het cultuurtoerisme in de IJsselvallei. Een uitgekiende marketing en een goede promotie van het streekeigene zijn daarbij absolute voorwaarden. De concurrentie in dit marktsegment is immers groot. Een individuele agrariër kan dit onmogelijk alleen. Daarom is samenwerking tussen agrariërs die een toeristisch-recreatieve voorziening hebben aan te bieden noodzakelijk. Deze samenwerking zal zich ook moeten richten op de aanwezige recreatieschappen en VVV's in het gebied en overkoepelende organisaties zoals de SVR. Of dit lukt zal mede worden bepaald door het karakter van het gebied. Daarom zal in de volgende hoofdstukken voor de genoemde activiteiten worden ingegaan op potenties van deelgebieden van de IJsselvallei. De gebieden met een grote potentie kunnen de verwachte toename van de vraag lokaal naar zich toetrekken en daarmee mogelijk ook de bedrijfseconomische perspectieven voor boeren vergroten.

Cultuurhistorische elementen zoals kasteel de Cannenburch (boven) en het waterfront van Zutphen (onder) worden belangrijk voor het toeristisch-recreatief produkt.

5 KEUZE EN WEGING VAN CRITERIA

De kansen voor nevenactiviteiten in de IJsselvallei verschillen per deelgebied. Deze kansen worden in dit onderzoek uitgedrukt in een potentiecijfer. Het potentiecijfer wordt hoger naarmate een gebied meer aan een aantal criteria voldoet. In dit hoofdstuk wordt aangegeven welke criteria daarbij van belang zijn.

Omdat het om een grote hoeveelheid criteria gaat, wordt voor de overzichtelijkheid onderscheid gemaakt in vier hoofdcriteria die nader zijn onderverdeeld in verschillende subcriteria. In paragraaf 5.1 wordt ingegaan op de keuze van de hoofdcriteria. Vervolgens zal de keuze van de verschillende subcriteria binnen deze hoofdcriteria worden behandeld (par. 5.2 - par. 5.5). Gegeven de beperkte tijd die voor dit onderzoek beschikbaar was, beperkt deze keuze zich tot subcriteria waarvoor binnen een korte tijd gegevens kunnen worden verzameld. Omdat niet alle criteria even belangrijk zijn, is aan de hoofd- en subcriteria een bepaald gewicht toegekend. Op deze gewichten wordt in paragraaf 5.7 ingegaan.

5.1 Vier hoofdcriteria

Voor een hoofdindeling van criteria is uitgegaan van de definitie van potentie die in hoofdstuk 1 is gegeven. Daarin worden bedrijfstakkenkenmerken en gebiedskenmerken genoemd. Anderen gebruiken hiervoor de termen produktiestructuur en produktiemilieu (Thijssen en Van der Valk, 1991). De produktiestructuur omvat in dit onderzoek de bedrijfstakken landbouw en recreatie. Hierop hebben de eerste twee hoofdcriteria betrekking. Het produktiemilieu is onderverdeeld in de aantrekkelijkheid van het landschap en de ligging ten opzichte van de consumentenmarkt. Deze vormen het derde en vierde hoofdcriterium. In figuur 2 wordt dit in een schema weergegeven.

Voor de *landbouw* staat de behoefte aan inkomensaanvulling centraal. Maar een behoefte aan inkomensaanvulling betekent niet zonder meer dat men die aanvulling in nevenactiviteiten zoekt. Als het beleid het toelaat zoekt men waarschijnlijk eerder alternatieven binnen de landbouw zelf (bedrijfsvergroting, intensivering, andere produkten), zoals onder andere bleek uit een onderzoek naar de dynamiek in de landbouw van Noord-Brabant (Katteler, 1989). Daarom moet ook naar beperkingen worden gekeken. In een gebied met meer restricties voor de landbouw zal men zich eerder op nevenactiviteiten richten dan in gebieden met minder restricties.

De aanwezigheid van *recreatieve voorzieningen* vormt het tweede hoofdcriterium. De nevenactiviteiten die in dit onderzoek zijn onderscheiden, hebben immers voor een belangrijk deel betrekking op de recreatieve bedrijfstak. De mogelijkheid om daarop in te haken verhoogt de kansen van een nevenactiviteit.

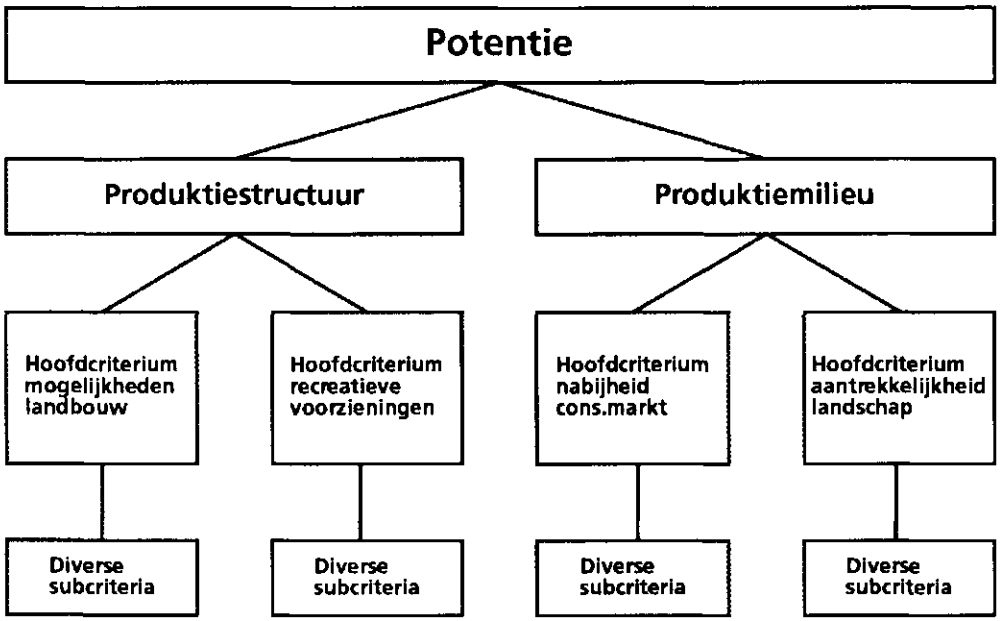

Fig. 2 Afleiding van hoofd- en subcriteria uit de definitie van potentie

Het hoofdcriterium *aantrekkelijkheid landschap* omvat een aantal subcriteria die betrekking hebben op natuurgebieden en op specifieke aantrekkelijke of onaantrekkelijke elementen. Vanwege de beperkte onderzoekstijd moest de uitwerking van dit hoofdcriterium beperkt blijven tot een vrij grove benadering op basis van direct beschikbare gegevens en was een landschapsanalyse in relatie tot omgevingspsychologisch onderzoek niet mogelijk.

De *nabijheid van de consumentenmarkt* omvat criteria die direct betrekking hebben op de omvang van de lokale consumentenmarkt of die een benadering vormen van de mate waarin verder weg liggende consumentenmarkten kunnen worden aangesproken.

Thijssen en Van der Valk (1991) noemen voor het produktiemilieu naast landschap en consumentenmarkt nog: imago en regionale organisatie. Deze zijn in dit beknopte onderzoek niet meegenomen omdat ze moeilijk vast te stellen zijn voor de vrij kleine deelgebieden die zijn onderscheiden. Het onderzoek naar imago's staat nog in de kinderschoenen. Voor concrete voorzieningen is het imago gemakkelijker te bepalen dan voor gebieden. Het is daarbij de vraag of de IJsselvallei als geheel wel een imago heeft. Bij nader onderzoek zou wel eens kunnen blijken dat bijvoorbeeld de Veluwerand, de Hanzesteden en de IJssel zelf een heel verschillend imago hebben.

De potentie voor een nevenactiviteit is dus opgebouwd uit vier hoofdcriteria, die in het vervolg zullen worden weergegeven door de trefwoorden:
- mogelijkheden landbouw;
- aanwezigheid recreatieve voorzieningen;
- aantrekkelijkheid landschap;
- nabijheid consumentenmarkt.

De hoofdcriteria bestaan op hun beurt uit een aantal subcriteria. Deze worden in de volgende paragrafen nader omschreven.

5.2 Keuze subcriteria mogelijkheden landbouw

De kernvraag bij het kiezen van subcriteria binnen het hoofdcriterium mogelijkheden landbouw is: welk soort bedrijven is geneigd om nu of in de toekomst met een nevenactiviteit te starten? Waarschijnlijk wordt de keuze voor een nevenactiviteit ten dele ingegeven door landbouwkundige motieven: het bedrijf is te klein of de produktierichting kent weinig perspectief. Maar uitgaande van het gegeven dat de boeren in eerste instantie alternatieven binnen de landbouw zoeken (Katteler, 1989) zullen er andere redenen aanwezig moeten zijn om alternatieven buiten de landbouw te zoeken. Daarbij spelen beperkingen voor de landbouw door het beleid een rol. In het volgende wordt eerst ingegaan op de subcriteria die betrekking hebben op de landbouwkundige uitgangs-situatie en vervolgens op de subcriteria die betrekking hebben op de afwezigheid van alternatieve landbouwkundige mogelijkheden.

Uit de literatuur komen de volgende belangrijke factoren voor de landbouwkundige uitgangssituatie naar voren: de eventuele aanwezigheid van een nevenberoep, het bedrijfstype, de bedrijfsomvang en de leeftijd van het bedrijfshoofd.

Hoofd/nevenberoep
Er is eerst gekeken of het landbouwbedrijf als hoofdberoep of als nevenberoep wordt uitgeoefend. Officieel is men volgens de Landbouwtellings-definitie nevenberoeper als meer dan 50% van de arbeidstijd buiten de landbouw wordt besteed. In het studiegebied is circa 4000 ha van de 36 000 ha in gebruik bij nevenberoeps-landbouwbedrijven. Het betreft 27% van alle bedrijven (tabel 2, voor de ligging van de gebieden zie figuur 3). In de meeste landbouwdeelgebieden ligt dit percentage in dezelfde orde van grootte, maar in Epe en Heerde (gebieden 13, 14, 15) komen duidelijk meer nevenberoepers voor. Gebieden met duidelijk minder nevenberoepers dan gemiddeld liggen ten oosten van Deventer (gebied 4), langs de IJssel in Heerde (gebied 16) en in Zutphen ten westen van de IJssel (gebied 6).

Vooral nevenberoepers met een hoofdberoep in de sfeer van de recreatie zouden voor dit onderzoek van belang kunnen zijn. Maar voor de IJsselvallei als geheel bestaat deze groep slechts uit enkele bedrijven (CBS, 1990). Onbekend is of het hoofdberoep aan huis wordt uitgeoefend.

In feite zijn er drie mogelijkheden: men is full-time landbouwer, landbouwer met een nevenberoep of men heeft landbouw als nevenberoep (nevenberoepers). Spierings (1991) heeft de laatste twee groepen nader bestudeerd. Hij geeft aan dat nevenberoepers zeer sterk op het beroep buiten de landbouw zijn georiënteerd: men werkt doorgaans veel meer dan 50% van de tijd buiten de landbouw en meer dan 50% van het inkomen komt van buiten de landbouw.

Voor dit onderzoek is aangenomen dat de nevenberoepers niet van belang zijn voor het starten van nevenactiviteiten in de toekomst. Ze hebben immers al een belangrijke activiteit buiten de landbouw. Deze veronderstelling gaat strikt genomen niet altijd op: er zijn ook nevenberoepers die van een nevenberoep dat ver buiten de sfeer van de landbouw of landelijk gebied ligt, overgaan naar een nevenberoep dat wat meer te maken heeft met de landbouw of het landelijk gebied.

Tabel 2 Gebiedskenmerken m.b.t. landbouwkundig perspectief

Gebied	Hoofdberoep		Neven-	Totaal
	rundvee	overig	beroep	
	%	%	%	aantal
1	67	11	22	195
2	58	16	27	230
3	57	16	27	171
4	60	22	18	51
5	53	23	23	116
6	33	50	17	18
7	56	17	26	87
8	69	9	26	124
9	56	17	27	345
10	59	17	24	303
11	51	23	26	341
12	*	*	*	11
13	49	16	35	245
14	52	16	32	207
15	50	17	33	169
16	68	22	10	59
Alle	56	17	27	2672

Bron: CBS, Landbouwtelling, 1990, bewerking SC-DLO
*** gegevens hebben betrekking op minder dan 6 bedrijven**

Nu zouden nevenberoepers hun landbouwkundige activiteiten (deels) kunnen omschakelen naar recreatie of natuurbeheer. Maar uit het onderzoek van Spierings (1991) komt tevens dat de niet-agrarisch georiënteerden, die in zijn onderzoek de overgrote meerderheid van de nevenberoepers vormen, de situatie zo wil laten en geen belangstelling heeft voor verschuivingen in de richting van de recreatie.

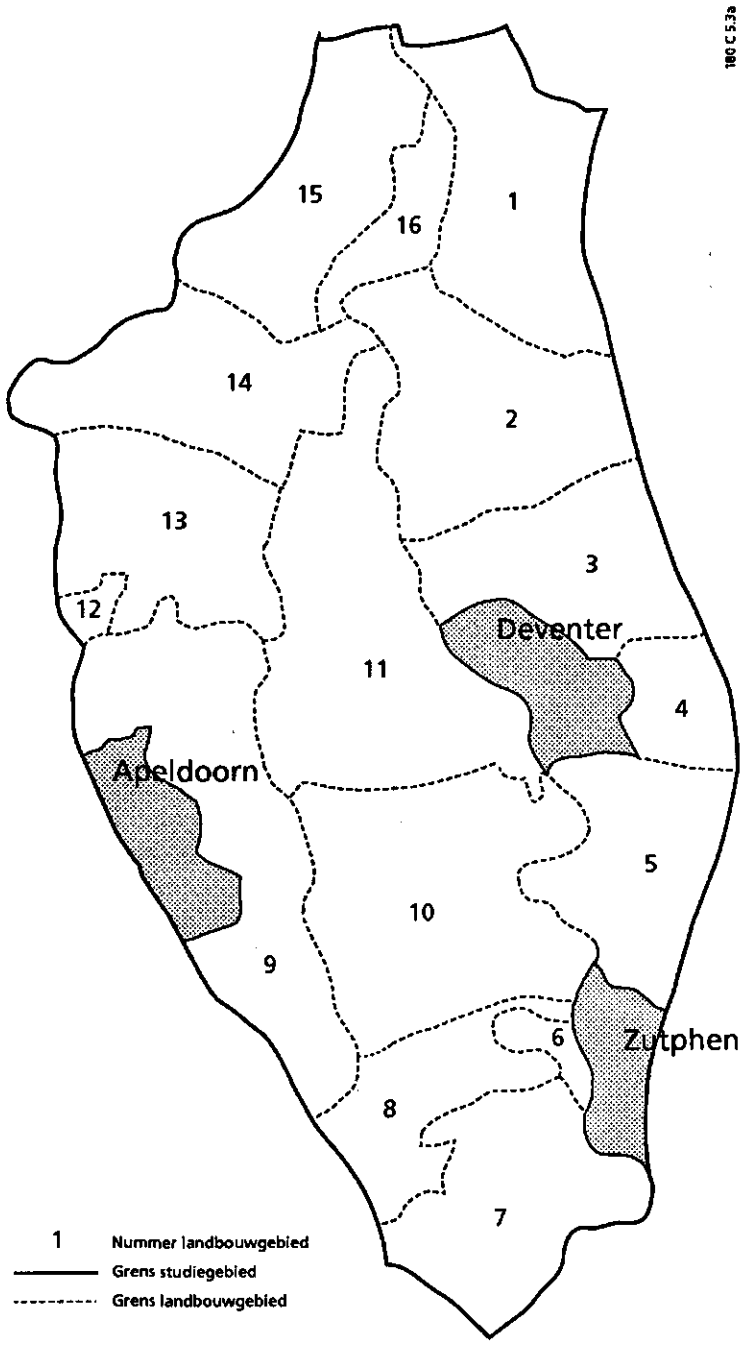

Fig. 3 Indeling van het studiegebied in landbouwgebieden

De conclusie is, dat de groep nevenberoepers niet de belangrijkste is voor het starten van nevenactiviteiten in de toekomst.

Nog niet besproken zijn degenen die naast de landbouw als hoofdberoep, een nevenberoep uitoefenen. Spierings laat zien dat een derde deel van de agrariërs met een nevenberoep zeer sterk op de landbouw is georiënteerd. Zij zouden graag het landbouwkundige deel van het bedrijf willen uitbreiden. Bovendien komt voor velen van hen meer dan 50% van het inkomen uit de landbouw. Daartegenover staat een groep van 45% die niet sterk op de landbouw is georiënteerd. De agrariërs met een niet-agrarisch nevenberoep vormen volgens het onderzoek van Spierings dus een tweeslachtige groep, die voor een deel sterk lijkt op de nevenberoepers. Omdat de landbouwers met nevenberoep geen duidelijk beeld bieden wat betreft hun gerichtheid op de landbouw en omdat het ten opzichte van de nevenberoepers een minder omvangrijke groep is, is besloten om ze voor dit onderzoek samen te nemen met de full-time agrariërs.

Bedrijfstype
Het is moeilijk om in de literatuur een verband te vinden tussen bedrijfstype en de aanwezigheid van nevenactiviteiten. De verschillende onderzoeken richten zich meestal op een gebied, waar een bepaald bedrijfstype domineert, zodat de relatie tussen verschillen in bedrijfstype en nevenactiviteiten niet duidelijk naar voren komt. Voor dit onderzoek is verondersteld dat nevenactiviteiten vooral voorkomen bij de niet-intensieve bedrijven: rundveebedrijven, gemengd-veebedrijven, akkerbouwbedrijven en overige gemengde bedrijven. De nog af te leiden subcriteria zullen alleen betrekking hebben op de eerste twee, omdat deze een grote en redelijk homogene groep vormen (tabel 3).

Produktieomvang
De derde factor die van invloed kan zijn op het starten van nevenactiviteiten is de produktieomvang. Vaak wordt verondersteld dat kleinere bedrijven meer redenen hebben om met nevenactiviteiten te starten. In het onderzoek 'Platteland op weg naar 2015' (Kamphuis et al., 1990), één van de bouwstenen voor de Vinex, is dit zelfs een van de criteria geweest om gebieden voor de Blauwe Koers te selecteren. Deze op zich logische redenering blijkt echter niet zonder meer in allerlei situaties te gelden. In Zeeland bleken geen verschillen in omvang tussen bedrijven met kampeergelegenheid en zonder kampeergelegenheid (Voskuilen en van Elk, 1989). In de Haarlemmermeer bleek dat boeren produktverkoop aan huis niet als middel zagen om het verlies van grond aan niet-agrarische doeleinden te compenseren (De Haas, 1988). In de Haaglanden vond verkoop aan huis meer plaats op grotere bedrijven maar werden recreatievoorzieningen meer aangeboden op kleinere bedrijven (Kamphuis, 1985). Bakker en Heil (1988) vonden in Midden- en Oost-Brabant meer kampeergelegenheden op de kleinere bedrijven. Te Grotenhuis (1987) vond voor de verblijfsrecreatie op landbouwbedrijven geen verschillen in bedrijfstype en bedrijfsomvang. Zonneveld (1989) trekt uit deze literatuur de conclusie dat huisverkoop en recreatieve dienstverlening niet op de echt kleine bedrijven maar op de wat grotere bedrijven plaatsvindt met een produktie-omvang van 100 tot 150 standaardbedrijfseenheden (sbe). Op grond van deze onderzoeksresultaten is de bedrijfsomvang op zich niet gekozen als subcriterium, maar is een relatie gelegd met de arbeids- en veebezetting.

Hierop wordt verderop nader ingegaan.

Tabel 3 Aantal bedrijven naar bedrijfstype in het studiegebied

Bedrijfstype	Aantal bedrijven	
Rundvee en gemengd-veebedrijven	**1497**	
- Rundveebedrijven		**1390**
- Gemengd veebedrijven		**107**
Intensieve veehouderijbedrijven	**216**	
- Legkippen-bedrijven		**59**
- Overige intensieve veehouderijbedrijven		**157**
Tuinbouw-bedrijven	**127**	
- Fruitteelt-bedrijven		**19**
- Glastuinbouw-bedrijven		**52**
- Overige tuinbouwbedrijven		**56**
Akkerbouwbedrijven	**47**	
Overige gemengde bedrijven	**66**	
Totaal hoofdberoepsbedrijven	**1953**	
Nevenberoepsbedrijven	**719**	
Totaal landbouwbedrijven	**2672**	

Bron: CBS, Landbouwtelling 1990, bewerking SC-DLO

Leeftijd bedrijfshoofd

De vierde factor, de leeftijd van de bedrijfshoofden op landbouwbedrijven met nevenactiviteiten, is ook in een aantal onderzoeken meegenomen. Zonneveld trekt hieruit de conclusie dat de bedrijfshoofden wat ouder dan gemiddeld zijn. Bij het kamperen bij de boer in Zeeland bleek het percentage ouderen (zonder opvolger) echter lager dan gemiddeld te zijn. Het beeld is dus niet eenduidig. Net als de produktieomvang is daarom ook de leeftijd van het bedrijfshoofd niet als op zichzelf staand subcriterium meegenomen.

Overige factoren

Factoren die volgens de literatuur naast de aanwezigheid van een nevenberoep, het bedrijfstype, de produktieomvang en de leeftijd van het bedrijfshoofd een belangrijke rol kunnen spelen voor het slagen van nevenactiviteiten, zijn zaken als:

- de vraag in een bepaald gebied;
- de instelling ten opzichte van de landbouw en recreatie (Volker en de Visser, 1987);
- de beschikbare tijd van andere gezinsleden; het voorkomen van 'rustige' perioden wat betreft landbouwwerkzaamheden;
- de toestand van de aanwezige bebouwing.

Dergelijke factoren kunnen van belang zijn voor bedrijfsstijlen waarin niet-agrarische activiteiten zijn opgenomen. De Bruin et al. (1992) geven hiervan een aantal treffende voorbeelden. Ook kan een aantal schijnbare tegenstrijdigheden in de literatuur goed uit deze overige factoren worden verklaard. Voor dit onderzoek in de IJsselvallei bleek het om praktische redenen helaas niet mogelijk om deze factoren mee te nemen.

Subcriteria
Uit het voorgaande blijkt dat niet zozeer de bedrijfskenmerken op zich samenhangen met nevenactiviteiten, maar meer de verhouding tussen bedrijfskenmerken. Daarom zijn de volgende twee subcriteria gekozen:

1 Voor de bedrijven waarop *tijd* ter beschikking van nevenactiviteiten kan komen, is uit de groep rundvee- en gemengd veebedrijven geselecteerd:
   - kleinere bedrijven (bedrijfsomvang <160 sbe's) met een full-time werkend bedrijfshoofd jonger dan 50 jaar;
   - kleinere bedrijven (<160 sbe's) met een full-time werkend bedrijfshoofd ouder dan 50 jaar en een opvolger (> 20 uur per week meewerkende zoon of dochter);
   - grotere bedrijven (> 160 sbe's) met een bedrijfshoofd jonger dan 50 jaar maar met een royale arbeidsbezetting (<120 sbe's per manjaar).

   Dit zijn alle bedrijven met een arbeidsbezetting die ruim is ten opzichte van de produktieomvang, gegeven het LEI-uitgangspunt dat een produktieomvang van ongeveer 160 sbe bij de huidige stand van de technische ontwikkeling werkgelegenheid biedt aan 1 volwaardige arbeidskracht.

2 Bedrijven waar eventueel *ruimte* voor grondgebonden nevenactiviteiten kan worden ingezet zijn de rundvee- en gemengdvee-bedrijven met een relatief lage veebezetting. Hiervoor zijn bedrijven geselecteerd met minder dan 2,6 grootvee-eenheden per ha gras en maïs. Dit is gebaseerd op het gebiedsgemiddelde. Omdat de voederwaarde van 1 ha maïs ongeveer 1,4 keer de voederwaarde van 1 ha gras is, is hierbij de oppervlakte maïs met 1,4 vermenigvuldigd.

Beide subcriteria zijn uitgedrukt in het aantal bedrijven per 1000 ha cultuurgrond. In tabel 4 zijn deze subcriteria, aangevuld met het percentage rundveebedrijven dat aan de subcriteria voldoet, voor de 16 landbouwgebieden weergegeven. Daaruit blijkt dat een ruime arbeidsbezetting veel voorkomt in de noordoostrand van Apeldoorn (gebied 9), het zuiden van Heerde (gebied 15) en in Epe (gebied 13 en 14). Een lage veebezetting komt veel voor in Epe (gebied 13 en 14). In grote lijnen vertonen beide subcriteria daarmee een vergelijkbaar beeld, meer in detail echter zijn er nog wel verschillen tussen beide subcriteria.

Behalve de twee subcriteria voor de landbouwkundige uitgangssituatie zijn ook de landbouwkundige ontwikkelingsmogelijkheden van belang. Ook daarvoor zijn subcriteria meegenomen. Als er op landbouwbedrijven een noodzaak aanwezig is om aanvullend inkomen te verwerven, zal deze in eerste instantie binnen de landbouw worden gezocht. Maar naarmate de mogelijkheden binnen de landbouw sterker worden beperkt, zal de inkomensverwerving zich meer op activiteiten buiten de landbouw richten. Als een benadering voor de mate waarin de landbouw wordt beperkt zijn naast de twee genoemde, nog de volgende subcriteria onderscheiden:

- Streekplancategorie;
- Categorie Waterhuishoudingsplan;
- Milieubeschermingsgebied (alleen voor Gelderland).

De plancategorieën zijn ontleend aan het Streekplan Oost-Gelderland (1987), Streekplan Veluwe (1987), Streekplan IJsselvallei (1986), Gelders Milieuplan (1992) en het Provinciaal Waterhuishoudingplan Gelderland (1991). Belangrijk hierbij is dat deze plancategorieën worden gebruikt als benadering voor beperkingen in gebieden. Er is dus niet verondersteld dat de beperkingen aan de landbouw uitsluitend het directe gevolg zijn van deze plannen, maar alleen dat de gebieden waar de landbouw de meeste beperkingen ondervindt, samenvallen met de gebieden waar de genoemde plancategorieën ook minder sterk op de landbouw zijn georiënteerd.

Deze subcriteria zijn uitgedrukt in een aantal klassen, zodanig dat een gebied een hogere waarde krijgt naarmate het een grotere oppervlakte heeft in een plancategorie die de landbouw beperkt. In aanhangsel 2 is dit voor elk postcodegebied weergegeven.

Tabel 4 Rundvee- en gemengdvee-bedrijven met ruime arbeidsbezetting en lage veebezetting (aantal bedrijven per 1000 ha en percentage bedrijven per gebied)

Gebied	Arbeidsbezetting ruim		Veebezetting laag	
	aantal/ 1000 ha	%	aantal/ 1000 ha	%
1	9	19	23	48
2	11	22	15	32
3	11	23	21	44
4	11	29	9	23
5	8	23	19	50
6	*	*	*	*
7	6	19	23	71
8	10	22	24	56
9	14	22	29	44
10	10	23	21	48
11	10	25	23	56
12	*	*	*	*
13	16	27	30	50
14	15	28	32	58
15	18	35	26	49
16	8	24	18	58

Bron: CBS, Landbouwtelling 1990, bewerking SC-DLO
*** gegevens hebben betrekking op minder dan 6 bedrijven**

5.3 Keuze subcriteria aanwezigheid recreatievoorzieningen

De keuze van subcriteria binnen het hoofdcriterium aanwezigheid recreatieve voorzieningen moest beperkt blijven tot relatief gemakkelijk te achterhalen gegevens. Dit betekent onder andere dat allerlei kwaliteitsaspecten van de opgenomen voorzieningen achterwege zijn gelaten.

Omdat het vóórkomen van nevenactiviteiten de ontwikkelingskans van een nieuwe nevenactiviteit kan bevorderen is als eerste subcriterium gekozen:
- de mate waarin de verschillende nevenactiviteiten al voorkomen in een deelgebied.

Omdat het voorkomen van een bepaalde nevenactiviteit kan wijzen op verzadiging van een gebied, heeft dit criterium alleen betrekking op andere nevenactiviteiten dan de nevenactiviteit waarvoor de potentie wordt bepaald. Bijvoorbeeld: de aanwezigheid van mini-campings werkt wel door in het bepalen van de potentie voor verkoop aan huis, maar niet in de potentie voor mini-campings zelf.

Doorgaande routes kunnen allerlei andere activiteiten stimuleren zoals, verkoop aan huis, overnachtingsmogelijkheden, enzovoort. Daarom zijn deze in drie subcriteria opgenomen:
- Wandelroutes/paden;
- Fietsroutes/paden;
- Ruiterroutes/paden.

Per gebied is aangegeven of de mogelijkheden hiervoor beperkt of ruim aanwezig zijn.

Voor de watergebonden recreatie zijn de volgende voorzieningen onderscheiden:
- Bevaarbare beken/sloten/kanalen;
- Plas;
- Ligging ten opzichte van de IJssel.

Voor de eerste twee subcriteria is per gebied aangegeven of ze wel of niet aanwezig zijn. Kwaliteitsverschillen tussen deze wateren konden niet worden meegenomen. De ligging ten opzichte van de IJssel is uitgedrukt in oeverlengte gedeeld door oppervlakte van het deelgebied. Hierdoor krijgt een heel langgerekt deelgebied langs de IJssel een hogere waarde dan een deelgebied met eenzelfde oeverlengte dat zich echter veel dieper in het achterland uitstrekt. Weliswaar is de IJssel met uiterwaarden groene-koersgebied, maar de betekenis van de rivier voor de recreatie reikt verder dan het groene-koersgebied zelf.

Naast de genoemde voorzieningen is een aantal subcriteria onderscheiden die betrekking hebben op zaken die als stimulans kunnen werken voor de nevenactiviteiten waar het in dit onderzoek om gaat:
- Aantal horeca ondernemingen;
- Aantal jachthavens;
- Totaal aantal recreatieve attracties (musea, speeltuinen, enz.);
- Afstand tot Veluwe.

5.4 Keuze subcriteria aantrekkelijkheid landschap

Idealiter zou het hoofdcriterium aantrekkelijkheid landschap nader moeten worden ingevuld met subcriteria die aangeven in hoeverre het karakter van een bepaald landschap aantrekkelijk is voor de nevenactiviteiten in dit onderzoek. Hiervoor is echter geen methode beschikbaar die in het kader van een kortlopend onderzoek als dit simpelweg kon worden toegepast. Een nieuwe methode ontwikkelen zou in het kader van dit onderzoek te ver gaan. Daarom is pragmatisch een keuze gemaakt uit het beschikbare gegevensmateriaal. Aspecten als de toegankelijkheid van natuurgebieden, afwisseling in het landschap, de waardering van allerlei elementen in het landschap en dergelijke, moesten daarbij buiten beschouwing blijven. Deze keuze sluit overigens wel aan bij de al genoemde methode van Thijssen en Van der Valk (1991).

Voor dit onderzoek is verondersteld dat een groter aantal natuurgebieden de aantrekkelijkheid van het landschap vergroot. De volgende soorten natuurgebieden zijn onderscheiden:
- bos-, heide-, zand-natuurterrein;
- nat natuurterrein;
- gemengd landbouw-bos-natuurterrein;
- landgoederen.

De volgende subcriteria gaan meer specifiek in op bepaalde (on)aantrekkelijkheden van een gebied:
- Aantrekkelijke routes op ANWB-kaarten ('groene stukken');
- Aantal beschermde stads- en dorpsgezichten;
- Aantal stortplaatsen, wrakkenopslag, Afvalwet-vergunningplichtige bedrijven;
- Aantal intensieve veehouderijbedrijven, in verband met stankhinder.

De subcriteria zijn per oppervlakte-eenheid weergegeven. De laatste twee subcriteria zijn in de berekeningen zo meegenomen dat een laag aantal een hoge bijdrage aan de potentie betekent.

5.5 Keuze subcriteria nabijheid consumentenmarkt

Van groot belang voor de kans van slagen van een economische activiteit is ligging ten opzichte van de consumentenmarkt. Deze is in verschillende kenmerken tot uitdrukking gebracht. Consumenten die in de directe omgeving wonen of logeren zijn als volgt aangegeven:
- Aantal inwoners van deelgebied;
- Aantal slaapplaatsen in de verblijfsrecreatie.

De ligging ten opzichte van verder weg wonende consumenten is meegenomen in het subcriterium afstand tot de steden Deventer, Zutphen, Apeldoorn, Zwolle:
- Afstand tot grotere steden.

Nog verder liggende consumentencentra zijn benaderd door bereikbaarheidscriteria:
- Aanwezigheid provinciale wegen;
- Afslag snelweg binnen 2 km;
- NS-station binnen 2 km;
- Aantal bushaltes per oppervlakte-eenheid.

De informatievoorziening wordt in dit kader door veel auteurs als een belangrijke factor beschouwd. In dit onderzoek is gedacht aan het tellen van het aantal VVV-kantoren binnen een bepaalde afstand. Dit subcriterium bleek echter niet te differentiëren tussen gebieden en is daarom verder buiten beschouwing gelaten.

5.6 Twee bijzondere hoofdcriteria

Het hiervoor beschreven systeem van hoofdcriteria en subcriteria is niet geheel sluitend voor alle activiteiten. Voor twee activiteiten bleek het nodig specifieke subcriteria toe te voegen.

Voor de verkoop van produkten aan huis is het meestal gebruikelijk dat de produkten die worden verkocht ook worden geteeld. Produkten die veel aan huis worden verkocht zijn: tuinbouwprodukten (zowel onder glas als in de volle grond), consumptieaardappelen, fruit (pit- en steenvruchten) en eieren. Ook alternatieve landbouwbedrijven vormen een potentieel verkooppunt van agrarische produkten. Er is aangenomen dat in de gebieden waar deze produkten veel worden geproduceerd een grotere kans is dat de nevenactiviteit verkoop van agrarische produkten aan passanten tot ontwikkeling komt. Daarom is alleen voor de potentiebepaling van de nevenactiviteit verkoop aan huis het hoofdcriterium agrarische produkten toegevoegd, dat is opgebouwd uit de volgende subcriteria:
- Aanwezigheid van fruit;
- Aanwezigheid van tuinbouwgewassen;
- Aanwezigheid van consumptieaardappelen;
- Aantal leghennenbedrijven;
- Aantal alternatieve landbouwbedrijven.

In tabel 5 zijn de eerste vier subcriteria per landbouwgebied weergegeven. Het subcriterium aantal alternatieve landbouwbedrijven is per postcodegebied weergegeven in aanhangsel 2.

Ook voor de nevenactiviteit natuur- en landschapsbeheer is een specifiek hoofdcriterium voor de potentiebepaling toegevoegd. Hierin zijn als subcriteria opgenomen:
- of het gebied in de Ecologische Hoofdstructuur ligt;
- of het is aangewezen als relatienotagebied;
- of het in een ROL/RAL-gebied ligt.

Het eerste subcriterium geeft aan of er in de nabijheid mogelijkheden voor activiteiten in de sfeer van het natuur- of landschapsbeheer zullen komen. Voor de toekomst is daarbij de ligging ten opzichte van de Ecologische Hoofdstructuur van belang ook al gaat het nu nog niet altijd om begrensde relatienotagebieden. Het tweede en derde subcriterium hebben betrekking op mogelijkheden die nu al aanwezig zijn

Tabel 5 Waarden voor vier subcriteria binnen hoofdcriterium agrarische produkten

Landbouw-gebied	Aantal bedrijven met leghennen	Voorkomen van		
		fruit	tuinbouw-gewassen	consumptie-aardappelen
1	0	-	-	-
2	0	+	-	+
3	8	-	-	+
4	*	-	+	-
5	8	-	+	-
6	0	-	+	-
7	*	-	+	-
8	*	-	-	+
9	12	-	+	+
10	*	+	+	+
11	*	+	+	+
12	0	-	-	-
13	*	-	+	+
14	13	+	+	+
15	*	+	+	+
16	*	+	+	+

+: komt voor; -: komt niet voor.

Bron: CBS, Landbouwtelling 1990, bewerking SC-DLO
*** gegevens hebben betrekking op minder dan 6 bedrijven**

5.7 Weging van de criteria

5.7.1 Aanpak

Een aantal malen is opgemerkt dat niet alle criteria dezelfde betekenis hebben voor de potentie voor nevenactiviteiten. De verschillen in betekenis zijn verwerkt, door de score voor elk criterium een bepaald gewicht te geven. De criteria met een hoger gewicht tellen dan zwaarder mee bij de berekening van de potentie. Hier worden de gekozen gewichten behandeld. In hoofdstuk 6 wordt aangegeven hoe gewichten en subcriteriumscores worden gecombineerd tot een score voor de potentie.

Vooraf moet worden opgemerkt dat het uitdrukken van de betekenis van criteria in een getalswaarde in het algemeen zeer moeilijk is. Dit geldt zeker als er relatief weinig fundamenteel onderzoek beschikbaar is. Voor Thijssen en Van der Valk (1991) was dit zelfs de reden om voor bepaalde criteria af te zien van weging.

In de literatuur wordt uitgebreid ingegaan op methoden voor het bepalen van gewichten (o.a. Nijkamp en Rietveld, 1986). De voor dit onderzoek gekozen benadering bestaat uit twee onderdelen.

Het eerste onderdeel betreft het werken in twee stappen. Er is gekeken naar de

betekenis van hoofdcriteria voor de potentie (stap 1) en er is gekeken naar de betekenis van de subcriteria binnen de hoofdcriteria (stap 2). Dus eerst is nagegaan hoe belangrijk landschappelijk, landbouwkundige, recreatieve of consumentencriteria voor de verschillende nevenactiviteiten zijn. Vervolgens is nagegaan binnen bijvoorbeeld het criterium mogelijkheden landbouw wat de relatieve betekenis is van het subcriterium 'arbeid', het subcriterium 'grond' en de drie subcriteria voor verschillende beleidscategorieën.

Door deze tweetraps-aanpak wordt de mogelijkheid om de gewichten te vergelijken bevorderd, wat tot een meer consistente toekenning leidt. Het aantal (sub)criteria dat tegelijk in beschouwing wordt genomen is immers beperkt; het overzicht blijft behouden. Dit is ook de achtergrond van de in de literatuur veel genoemde vuistregel, dat het aantal criteria het best rond de zeven kan liggen.

Het tweede onderdeel betreft de manier waarop de gewichten zijn toegekend en de daaruit volgende getalswaarden. Uit de literatuur is een methode gekozen die bekend staat als de 'verwachtingswaarde-methode' (Nijkamp en Rietveld, 1986). Daarin worden gewichten toegekend door de criteria in volgorde van belangrijkheid te plaatsen. Daarbij is een eenvoudige rangorde gehanteerd. Er is alleen onderscheid gemaakt in extra belangrijke, belangrijke en onbelangrijke (sub)criteria. Zo ontstaan er rangordereeksen als: de (sub)criteria a,b,c zijn belangrijker dan k, l en m, terwijl x, y en z geen rol spelen. In veel gevallen zijn deze reeksen beperkt tot alleen het onderscheid tussen belangrijke en onbelangrijke (sub)criteria.

De toegekende rangordes zijn volgens de in aanhangsel 3 weergegeven redenering omgezet in getalswaarden voor gewichten. Op deze getalswaarden zelf wordt hier niet ingegaan.

5.7.2 Rangorde in betekenis van hoofdcriteria

In de vorige paragraaf is aangegeven dat eerst aan de hoofdcriteria een gewicht moeten worden toegekend. De toegekende gewichten zijn weergegeven in tabel 6. Hierin zijn de vier hoofdcriteria uitgezet tegen de 25 activiteiten.

Bij de twee semi-agrarische nevenactiviteiten is ervan uitgegaan dat het landschap geen belangrijk rol speelt. De ligging van de consumentenmarkt wordt bij de verkoop aan huis extra belangrijk geacht. Voor het zelfkazen lijken de landbouwkundige criteria extra belangrijk. De recreatieve voorzieningen kunnen bij beide indirect een stimulerende rol spelen. Niet in de tabel is opgenomen dat voor de verkoop aan huis het specifiek toegevoegde hoofdcriterium 'agrarische produkten' extra belangrijk wordt geacht.

Bij de verschillende vormen van verblijfsrecreatie is uit onderzoek gebleken dat de motieven van boeren om hiermee te starten niet zozeer bij het landbouwkundig perspectief liggen. De consumentenmarkt speelt wel een rol, maar heeft toch een iets lager gewicht gekregen omdat het een zeer specifieke doelgroep betreft. Men vindt

de adressen toch wel. Het landschap en de aanwezige recreatieve voorzieningen vormen een extra belangrijk motief voor verblijfsrecreanten om naar een gebied te trekken. In Zeeland bijvoorbeeld bleek een duidelijk verband tussen de tarieven van mini-campings en de afstand tot het strand.

Tabel 6 Rangorde in betekenis van hoofdcriteria (mogelijkheden landbouw, aanwezigheid recreatieve voorzieningen, aantrekkelijkheid landschap en nabijheid consumentenmarkt) voor de nevenactiviteiten

Activiteit	Landbouw	Recr. voorz.	Landschap	Cons. markt
Verkoop aan passanten	1	1	0	2
Zelfkazen	2	1	0	2
Kampeerboerderij	1	2	2	1
Pension	1	2	2	1
Mini-camping	1	2	2	1
Caravans	1	2	2	1
Aanlegplaats	0	1	1	1
Vissen	0	1	1	1
Jacht	0	0	1	0
Wandelen	0	1	1	1
Verkoop versnaperingen	0	1	1	1
Caravanopslag	1	0	0	1
Opslag boten	1	2	0	0
Dierenpension	1	0	0	1
Paardenstalling/verhuur	2	1	1	2
Hobbydieren	1	0	0	2
Volkstuinen	1	0	0	2
Verhuur kano's	1	2	2	2
Verhuur fietsen	1	2	2	2
Niet-agrarisch loonwerk	1	1	1	0
Natuur- en landschapsbeheer	0	0	0	0
Viskweek	1	1	0	1
Broedplaats	1	0	0	1
Ambacht	1	1	0	1
Extra woning	1	1	1	0

0 = onbelangrijke hoofdcriteria; 1 = belangrijke hoofdcriteria;
2 = extra belangrijke hoofdcriteria.

Bij het recreatief medegebruik worden de landbouwkundige criteria niet belangrijk geacht, omdat er weinig mee kan worden verdiend en het voor de boer relatief weinig tijd kost. Wel belangrijk zijn het voorkomen van andere recreatieve voorzieningen, het landschap en de ligging ten opzichte van de consumentenmarkt. De jacht neemt een uitzonderingspositie in: voor deze zeer specifieke doelgroep zijn de ligging ten

opzichte van de consumentenmarkt en de recreatieve voorzieningen niet belangrijk. Vooral het soort landschap bepaalt de jachtmogelijkheden.

Bij de opslag van materialen als caravans en boten is ervan uitgegaan dat vooral financiële motieven van boeren van belang zijn. Bij caravanopslag is de ligging van de consumentenmarkt belangrijk. Caravans worden immers dichter bij huis gestald, terwijl surfplanken, kano's en boten waarschijnlijk dichter bij de voorzieningen waar ze worden gebruikt worden gestald.

Dierenpension en paardenstalling en -verhuur betekenen voor de boer een aardige investering. Financiële motieven zullen daarom van belang zijn. Bij de dierenpensions is de ligging van de consumentenmarkt belangrijk, bij paardenstalling en -verhuur ook het omringende landschap en vooral de mogelijkheden om paard te rijden, dus de groep recreatieve voorzieningen.

Voor het verhuren van grond of gebouwen ten behoeve van volkstuinen of hobbydieren zullen andere voorzieningen in de omgeving niet van belang zijn. Ook het karakter en de aantrekkelijkheid van het landschap speelt waarschijnlijk zo'n beperkte rol dat het hier buiten beschouwing is gebleven. De ligging van de consumentenmarkt is extra belangrijk voor een deel van de activiteiten in deze cluster. Bij verhuur van fietsen of kano's en surfplanken wordt het criterium mogelijkheden landbouw minder belangrijk geacht dan de andere drie criteria, omdat deze verhuuractiviteit geen grote inkomensbijdrage zullen leveren.

Aan niet-agrarisch loonwerk zal in de buurt van recreatieve voorzieningen en in bepaalde landschappen een zekere behoefte bestaan. Voor natuur- en landschapsbeheer is natuurlijk een bepaald landschap vereist. Toch is het niet in de tabel opgenomen specifiek toegevoegde criterium natuur- en landschapbeleid als enige van belang geacht. Ligging in zo'n gebied is immers een voorwaarde om voor regelingen in aanmerking te komen. Verondersteld is dat landbouwkundige criteria geen rol spelen bij het aangaan van een beheersovereenkomst. Deze veronderstelling wordt ondersteund door Kuypers (1990), die laat zien dat er weinig verschillen in bedrijfsstructuur zijn tussen bedrijven in een beheersgebied met beheersovereenkomst en bedrijven zonder beheersovereenkomst.

In de restgroep werd voor alle activiteiten het landbouwkundige hoofdcriterium van belang geacht. De ligging van de consumentenmarkt is voor viskweek, broedplaats en ambacht van belang, niet voor bewoning.

5.7.3 Rangorde in betekenis van subcriteria

In deze paragraaf wordt voor de vier hoofdcriteria aangegeven wat de betekenis van de subcriteria daarbinnen is. Omdat het aangeven van de betekenis moeilijk is, blijft de weging in veel gevallen beperkt tot de uitspraak: wel of niet van belang. Voor de activiteiten waarvoor een criterium als geheel niet belangrijk is, zijn geen gewichten voor de subcriteria vastgesteld.

Mogelijkheden landbouw
Het landbouwkundig perspectief omvat twee soorten subcriteria (tabel 7). Ten eerste landbouwkundige subcriteria, die betrekking hebben op de beschikbaarheid van arbeid of grond, en ten tweede subcriteria die betrekking hebben op beperkingen voor de landbouw. Zoals eerder toegelicht, zijn de laatste *benaderd* door een aantal beleidscategorieën. Bij de gewichten hebben de landbouwkundige subcriteria een iets groter gewicht gekregen. Verder is nagegaan of de nevenactiviteit vooral op arbeid betrekking heeft of ook op grond. In het laatste geval hebben beide een gewicht gekregen, in het eerste geval alleen arbeid.

Aanwezigheid recreatieve voorzieningen
Voor de verkoop aan passanten hebben alle landgebonden vormen van recreatie een gelijk gewicht gekregen (tabel 8). Voor de verblijfsrecreatie is verondersteld dat alle recreatieve voorzieningen in de omgeving, zonder onderscheid, stimulerend werken. Bij nevenactiviteiten die zijn gericht op watersporters en vissers, zijn watergebonden voorzieningen wel van belang geacht, en overige voorzieningen niet. Bij het bieden van wandelmogelijkheden hebben de voorzieningen die direct op het wandelen zijn gericht de rangorde extra belangrijk gekregen, evenals de afstand tot de Veluwe. Opslag van boten en vooral surfplanken en dergelijke vindt wat meer in de buurt van de watergebonden voorzieningen plaats. De verschillende 'natte' voorzieningen zijn dan ook van belang geacht, de overige niet. Paardenstalling en -verhuur wordt in de buurt van veel ruitervoorzieningen wat kansrijker geacht. Deze vallen in de rangorde dan ook onder de extra belangrijke subcriteria. Verhuur van kano's is gekoppeld aan 'natte' voorzieningen. Bij fietsverhuur en dergelijke worden vanzelfsprekend de fietsmogelijkheden zeer belangrijk geacht. Voor het niet-agrarisch loonwerk worden de voorzieningen, waar boeren mogelijk een stuk onderhoud kunnen plegen, belangrijk geacht. Voor viskweek, ambachten en extra woningen tenslotte leken alle recreatieve voorzieningen van vergelijkbaar belang: indirect kunnen ze immers een bijdrage leveren aan de kwaliteit van nevenactiviteiten.

Aantrekkelijkheid landschap
In slechts weinig gevallen kan worden aangegeven dat bepaalde subcriteria er duidelijk uitspringen (tabel 9). Zo kan voor het bieden van jachtmogelijkheden worden gesteld dat de afwisselende landgoederen en natte natuurlijke terreinen belangrijker zijn dan bossen (mondelinge mededeling regionale consulent KNJV). Verder is verondersteld dat het voor paardenstalling en -verhuur niet belangrijk is dat er nat natuurlijk terrein in de omgeving aanwezig is. Voor het natuur- en landschapsbeheer is de aard van het landschap wel belangrijk geacht, maar de aantrekkelijkheid zoals die in dit onderzoek is geformuleerd niet.

Nabijheid consumentenmarkt
Voor verkoop aan huis maar ook voor het maken van kaas die tevens aan huis wordt verkocht, is verondersteld dat deze activiteiten wat meer gericht zijn op mensen die in de buurt wonen of recreëren (tabel 10). Bij de verblijfrecreatie is het andersom, daarvoor is de verderweg liggende consumentenmarkt (hier *benaderd* door bereikbaarheidscriteria) meer van belang. Wat betreft het medegebruik is voor het bieden van vismogelijkheden verondersteld dat dit met name door de plaatselijke aanwezige bevolking gebeurt. Bij wandelen is geen onderscheid tussen de subcriteria binnen het

hoofdcriterium gemaakt. Bij opslag en verhuur is het van het soort nevenactiviteit afhankelijk of lokale inwoners, dan wel verblijfsrecreanten worden meegeteld via het gewicht. Zo zullen fietsen niet veel aan lokale inwoners worden verhuurd.

Tabel 7 Rangorde in betekenis van subcriteria mogelijkheden landbouw

Activiteit	Arb. ruim	Grond ruim	Str. plan	Wat. plan	Mil. plan
Verkoop aan passanten	2	0	1	1	1
Zelfkazen	2	0	1	1	1
Kampeerboerderij	2	0	1	1	1
Pension	2	0	1	1	1
Mini-camping	2	2	1	1	1
Caravans	2	2	1	1	1
Aanlegplaats	.	.	.	.	.
Vissen	.	.	.	.	.
Jacht	.	.	.	.	.
Wandelen	.	.	.	.	.
Verkoop versnaperingen	.	.	.	.	.
Caravanopslag	2	0	1	1	1
Opslag boten	2	0	1	1	1
Dierenpension	2	0	1	1	1
Paardenstal/verhuur	2	2	1	1	1
Hobbydieren	2	2	1	1	1
Volkstuinen	2	2	1	1	1
Verhuur kano's	2	0	1	1	1
Verhuur fietsen	2	0	1	1	1
Niet-agrarisch loonwerk	2	0	1	1	1
Natuur- en landschapsbeheer	.	.	.	.	.
	2	0	1	1	1
Broedplaats	2	0	1	1	1
Ambacht	2	1	1	1	1
Extra woning	2	0	1	1	1

0 = onbelangrijke subcriteria; 1 = belangrijke subcriteria; 2 = extra belangrijke subcriteria; . = niet van toepassing (zie tabel 6)

Tabel 8 Rangorde in betekenis van subcriteria aanwezigheid recreatieve voorzieningen

Activiteit	And. n.act.	Wand. mog.	Fiets mog.	Ruit. mog.	Afst. Veluwe	Beek aanw.	Plas aanw.	IJssel	Ho-reca	Jacht-haven	Div. attr.
Verkoop aan passanten	1	1	1	1	1	0	0	0	1	1	1
Zelfkazen	1	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
Kampeer-boerderij	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Pension	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Mini-camping	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Caravans	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Aanlegplaats	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1	1
Vissen	0	0	0	0	0	1	1	1	0	0	0
Jacht	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Wandelen	1	2	0	0	2	0	0	0	1	0	1
Verkoop versnaperingen	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1	1
Caravanopslag	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Opslag boten	0	0	0	0	0	1	1	1	0	1	0
Dierenpension	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Paardenstal/ verhuur	1	0	0	2	2	0	0	0	0	0	0
Hobbydieren	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Volkstuinen	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Verhuur kano's	1	0	0	0	0	1	1	1	0	1	0
Verhuur fietsen	1	0	2	0	1	0	0	0	1	0	1
Niet agrarisch loonwerk	1	0	0	0	0	1	1	1	0	1	1
Natuur- en land-schapsbeheer	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Viskweek	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Broedplaats	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Ambacht	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Extra woning	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

0 = onbelangrijke subcriteria; 1 = belangrijke subcriteria; 2 = extra belangrijke subcriteria; . = niet van toepassing (zie tabel 6)

Tabel 9 Rangorde in betekenis van subcriteria aantrekkelijkheid landschap

Activiteit	Bos	Natuur terrein	Gem. terrein	Land-goed	Aantr. routes	St./D. gezicht	Afval bedrijf	Intens. veehoud.
Verkoop aan passanten	.	.	.	.	.	.	.	.
Zelfkazen	.	.	.	.	.	.	.	.
Kampeerboerderij	1	1	1	1	1	1	1	1
Pension	1	1	1	1	1	1	1	1
Mini-camping	1	1	1	1	1	1	1	1
Caravans	1	1	1	1	1	1	1	1
Aanlegplaats	1	1	1	1	1	1	1	1
Vissen	1	1	1	1	1	1	1	1
Jacht	1	2	1	2	0	0	0	0
Wandelen	1	1	1	1	1	1	1	1
Verkoop versnaperingen	1	1	1	1	1	1	1	1
Caravanopslag	.	.	.	.	.	.	.	.
Opslag boten	.	.	.	.	.	.	.	.
Dierenpension	.	.	.	.	.	.	.	.
Paardenstal/verhuur	2	0	1	1	0	0	0	0
Hobbydieren	.	.	.	.	.	.	.	.
Volkstuinen	.	.	.	.	.	.	.	.
Verhuur kano's	1	1	1	1	1	1	1	1
Verhuur fietsen	1	1	1	1	1	1	1	1
Niet-agrarisch loonwerk	1	1	1	1	0	0	0	0
Natuur- en landsschapsbeheer	.	.	.	.	.	.	.	.
Viskweek	.	.	.	.	.	.	.	.
Broedplaats	.	.	.	.	.	.	.	.
Ambacht	.	.	.	.	.	.	.	.
Extra woning	1	1	1	1	1	1	1	1

0 = onbelangrijke subcriteria; 1 = belangrijke subcriteria; 2 = extra belangrijke subcriteria; . = niet van toepassing (zie tabel 6)

Tabel 10 Rangorde in betekenis van subcriteria nabijheid consumentenmarkt

Activiteit	In-woners	Slaap-plaats	Nabij stad	Provin. weg	Snelweg	NS-station	Bus-haltes
Verkoop aan passanten	2	2	2	1	1	0	0
Zelfkazen	2	2	2	1	1	0	0
Kampeerboerderij	0	0	0	1	1	1	1
Pension	0	0	0	1	1	1	1
Mini-camping	0	0	0	2	2	1	1
Caravans	0	0	0	2	2	1	1
Aanlegplaats	2	2	2	1	1	0	0
Vissen	2	2	2	1	1	0	0
Jacht	.	.	.	.	.	.	.
Wandelen	1	1	1	1	1	1	1
Verkoop versnaperingen	2	2	2	1	1	1	1
Caravanopslag	2	0	2	1	1	0	0
Opslag boten	.	.	.	.	.	.	.
Dierenpension	2	0	2	1	0	0	0
Paardenstal/verhuur	2	2	2	1	1	0	1
Hobbydieren	2	0	2	1	1	0	0
Volkstuinen	2	0	2	1	1	0	1
Verhuur kano's	1	2	1	0	0	1	1
Verhuur fietsen	0	2	0	0	0	1	1
Niet-agrarisch loonwerk	.	.	.	.	.	.	.
Natuur- en landschapsbeheer	.	.	.	.	.	.	.
Viskweek	1	1	1	1	1	0	0
Broedplaats	0	0	1	1	1	0	0
Ambacht	1	2	1	1	1	1	1
Extra woning	.	.	.	.	.	.	.

0 = onbelangrijke subcriteria; 1 = belangrijke subcriteria; 2 = extra belangrijke subcriteria; . = niet van toepassing (zie tabel 6)

Een lage potentie voor veel nevenactiviteiten in het open middengebied ter hoogte van Welsum (boven) tegenover een hoge potentie in de buurt van Diepenveen en Gorssel (onder)

6 POTENTIES

In het vorige hoofdstuk is aangegeven welke criteria een rol spelen voor het bepalen van potenties voor nevenactiviteiten en welk gewicht aan die criteria moet worden gehecht. In dit hoofdstuk worden per gebied criteria en gewichten samengevoegd tot een potentiecijfer van 0 tot en met 10.

In de volgende paragraaf wordt eerst de berekeningswijze toegelicht. Vervolgens worden in paragraaf 6.2 de potenties weergegeven per cluster van nevenactiviteiten. Deze uitkomsten worden nader geanalyseerd in paragraaf 6.3. Daar wordt ingegaan op de vraag welke groep van criteria de hoogte van het potentiecijfer het meest heeft beïnvloed. Verdere analyse vindt plaats door na te gaan welke afzonderlijke activiteiten binnen de activiteitenclusters een hoge potentie hebben (par. 6.4). In paragraaf 6.5 tenslotte wordt aandacht besteed aan de betrouwbaarheid van de resultaten.

6.1 Berekeningswijze

De potentie van een gebied voor een activiteit is als volgt berekend. Eerst zijn per gebied en per hoofdcriterium de scores voor de subcriteria vermenigvuldigd met de gewichten van de subcriteria. Vervolgens zijn deze opgeteld. Het resultaat geeft de score voor een hoofdcriterium. Deze procedure, die ook is weergegeven in figuur 4, kan als volgt in formule worden uitgedrukt:

$$S_i^g = \sum_{j=1}^{n_i} GS_{ij} \cdot SS_{ij}^g$$

voor: g = 1 t/m 41, i = 1 t/m 4

met:

S_i^g	Score van een gebied g voor hoofdcriterium i
GS_{ij}	Gewicht voor een subcriterium j (j=1,...,n_i) van hoofdcriterium i
SS_{ij}^g	Score van een gebied g voor een subcriterium j van hoofdcriterium i

Vervolgens is de potentie per gebied berekend door de scores per gebied voor de criteria gewogen te sommeren.

$$P^g = \sum_{i=1}^{4} G_i \cdot S_i^g$$

voor: g = 1 t/m 41

met:

P^g Potentie van een gebied g

G_i Gewicht voor hoofdcriterium i (i=1,...,4)

De gewichten voor de hoofdcriteria (G) zijn gebaseerd op tabel 6 en die voor de subcriteria (GS) op de tabellen 7, 8, 9 en 10. In deze tabellen is alleen een rangorde aangegeven. De rangordes zijn niet zonder meer als gewicht gebruikt, maar er is de volgende redenering gevolgd. Stel, er zijn twee criteria. Het gezamenlijke gewicht van deze criteria bedraagt 1, dat wil zeggen er zijn geen andere factoren die een rol spelen en de criteria zijn bovendien onafhankelijk. Als kan worden aangegeven dat het ene criterium belangrijker is dan het andere, dan moet het belangrijkste criterium maximaal de waarde 1 hebben en minimaal een waarde net iets meer dan 0,5. Omdat daarover verder geen uitspraken kunnen worden gedaan, wordt het gewicht voor het belangrijkste criterium midden daartussen genomen: 0,75. Het minder belangrijke criterium krijgt dan gewicht 0,25. In aanhangsel 3 wordt aangegeven hoe deze redenering kan worden uitgebreid voor meer criteria.

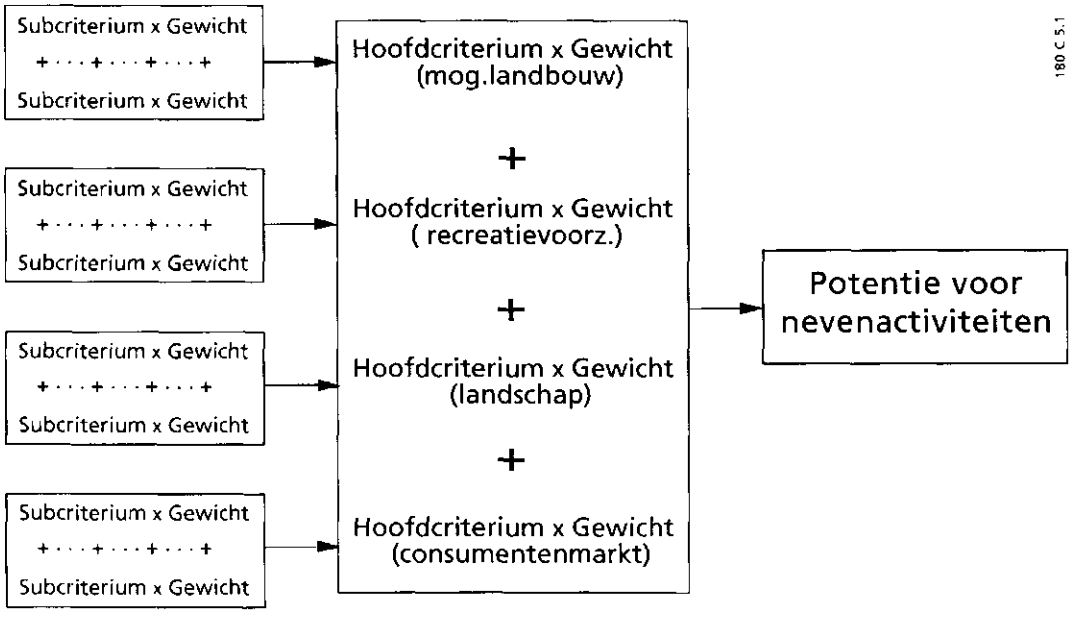

Fig. 4 Berekeningswijze van de potentiescore uit subcriteriumscores, hoofdcriteriumscores en gewichten

De scores van gebieden voor de subcriteria (SS_{ij}) zijn uitgedrukt in een getal van 0 tot en met 10. Deze zijn met de volgende formule berekend uit de in de deelgebieden gemeten scores:

$$SS_{ij} = \frac{(X_j - X_{min_j})}{(X_{max_j} - X_{min_j})} \cdot 10$$

met:

X_j	Gemeten score van gebied g voor subcriterium j
X_{min_j}	Minimumscore in de IJsselvallei voor subcriterium j
X_{max_j}	Maximumscore in de IJsselvallei voor subcriterium j

Deze omrekening is nodig omdat het niet mogelijk is om bijvoorbeeld het aantal horecabedrijven op te tellen bij de oeverlengte langs de IJssel in kilometers.

De uiteindelijke potentiescore voor een gebied is 10 als een gebied op alle criteria het beste scoort van de hele IJsselvallei. Zoals in de volgende paragraaf uit de uitkomsten zal blijken komt dat nergens voor. Uit de potentiescore van een gebied voor een bepaalde activiteit, kunnen daarmee twee dingen worden afgeleid. Ten eerste hoe het gebied scoort ten opzichte van andere gebieden. Ten tweede hoever de score voor dat gebied afstaat van een niet bestaand 'ideaal' gebied binnen de IJsselvallei, dat op alle criteria een tien scoort.

Voorbeeld
Als voorbeeld zal de potentie voor mini-campings in het zuiden van Heerde (deelgebied 25, postcodegebied 8181) worden berekend.

Uit tabel 6 kan worden afgeleid dat voor mini-campings binnen het criterium landbouw vijf subcriteria van belang zijn. In aanhangsel 2 staat de gemeten score van de vijf subcriteria voor het betreffende gebied. Deze zijn in tabel 11 overgenomen in de tweede kolom. De gemeten score uit aanhangsel 2 is omgerekend naar een getal tussen 0 en 10 (derde kolom). Dit is gebeurd met behulp van de hoogste score in de IJsselvallei (bijvoorbeeld voor het subcriterium bedrijven met ruime arbeidsbezetting: 18 bedrijven per 1000 ha in Heerde) en de laagste score in de IJsselvallei (6 bedrijven per 1000 ha in Brummen). Heerde-zuid krijgt als omgerekende score voor het subcriterium arbeidsbezetting dus een 10. Zo zijn voor alle subcriteria gestandaardiseerde scores berekend.

Verder volgt uit tabel 6 wat de rangorde in betekenis is: arbeidsbezetting en veebezetting zijn belangrijker dan de ligging in streekplan, waterhuishoudingsplan en milieubeleidsplan. Met behulp van aanhangsel 3 kan het gewicht dat bij deze rangorde hoort worden afgeleid. Uit tabel 14 volgt als gewicht voor zowel arbeidsbezetting als veebezetting: (0,46 + 0,26) / 2 = 0,36. De andere drie criteria krijgen als gewicht (0,16 + 0,09 + 0,04) / 3 = 0,09. Deze gewichten staan in de vierde kolom. In de vijfde kolom staat het produkt van geschaalde score en het gewicht. Het totaal van deze produkten levert de deelpotentie op.

Tabel 11 Voorbeeldberekening van score voor hoofdcriterium mogelijkheden landbouw voor de activiteit mini-camping in Heerde-zuid

Subcriterium	Score gemeten	Score geschaald	Rangorde	Gewicht	Score x gewicht
Bedr. met ruime arbeidsbezetting	18	10	2	0,36	3,6
Bedr. met lage veebezetting	26	7	2	0,36	2,5
Streekplan	3	6	1	0,09	0,5
Waterhuishoudingsplan	2	5	1	0,09	0,5
Milieubeleidsplan	60	6	1	0,09	0,5
Score criterium landbouw					7,6

Op dezelfde wijze zijn ook de scores voor de hoofdcriteria recreatieve voorzieningen, landschap en nabijheid consumentenmarkt berekend. Deze stappen in de berekening zijn niet weergegeven. De uitkomsten hiervan staan in tabel 12 (tweede kolom). De berekende hoofdcriteriumscores zijn onderling gewogen om tot een potentie te komen. Hierbij is gebruik gemaakt van de rangorde in betekenis volgens tabel 6, die is overgenomen in de derde kolom. De rangordecijfers zijn met behulp van aanhangsel 3 omgerekend tot gewichten die in de vierde kolom staan. Het produkt van de hoofdcriteriumscore en gewicht wordt in de laatste kolom weergegeven. De optelling daarvan levert het potentiecijfer. Dat blijkt in het geval van Heerde-zuid een 5 te zijn.

Tabel 12 Berekening van potentie voor mini-campings in Heerde-zuid.

	Score hoofd-criterium	Rangorde	Gewicht	Score x gewicht
Mogelijkheden Landbouw	7,6	1	0,11	0,8
Recreatieve voorzieningen	6,3	2	0,39	2,5
Aantrekkelijkheid landschap	2,9	2	0,39	1,1
Nabijheid consumentenmarkt	5,6	1	0,11	0,6
Potentiescore				5,0

6.2 Potentie voor clusters van activiteiten

In figuur 5 wordt voor clusters van activiteiten aangegeven wat de potentie per deelgebied is. De schaal waarop de potentie is uitgedrukt loopt van 1 tot en met 10.

Uit de figuur blijkt dat het semi-agrarisch grondgebruik vooral potenties heeft in het westen van het studiegebied, nabij de Veluwe. Met name Apeldoorn, Epe en delen van Heerde scoren vrij hoog. De verblijfsrecreatie als nevenactiviteit laat hogere scores zien in Epe, Apeldoorn, Voorst, Brummen en Gorssel. De hoogste waarde echter manifesteert zich in het zuiden van Heerde. Voor vormen van recreatief

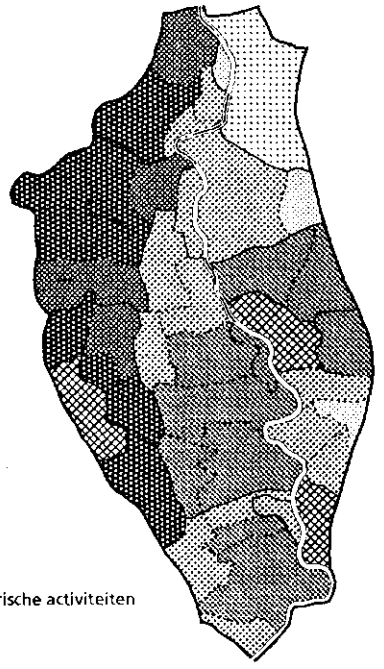
medegebruik zijn de verschillen tussen de deelgebieden niet zo groot. De hogere scores komen tamelijk verspreid voor. Alleen de Veluwerand vertoont als aaneengesloten gebied een wat hogere score. De activiteitencluster stalling en verhuur heeft hogere potenties langs de Veluwerand, vooral rond Apeldoorn. Het duidelijke verschil met de overige delen van het studiegebied is hierbij opvallend. Voor de cluster beheer zijn hoge potenties voor Epe, Olst, Diepenveen en Brummen berekend. De overige activiteiten scoren qua potentie het hoogst in delen van Heerde, Epe en Apeldoorn, met een uitschieter in de laatste gemeente. In Heerde treedt een duidelijke scheiding op tussen de deelgebieden die aan de Veluwe grenzen en die langs de IJssel.

Grofweg manifesteert zich een driedeling, waaraan de meeste clusters redelijk voldoen, behalve de cluster beheer. De gemeenten Heerde, Epe en Apeldoorn hebben in het algemeen een hogere potentie, vooral in de clusters semi-agrarische activiteiten, stalling en verhuur en overige activiteiten. De gemeente Brummen en het zuiden van Voorst sluiten hierbij redelijk goed aan. Een tweede zone bestaat uit het noordelijke deel van Voorst en oostelijke delen van Epe en Heerde. In deze zone zijn de potenties doorgaans laag. De gemeenten ten oosten van de IJssel vertonen als derde zone een wisselend beeld: sommige gemeenten hebben voor sommige activiteiten een potentie die vergelijkbaar is met Heerde, Epe en Apeldoorn, soms scoren ze duidelijk lager dan de rest van de IJsselvallei. In deze zone komen hogere scores wat vaker voor in Olst en Diepenveen en lagere scores meer in Wijhe.

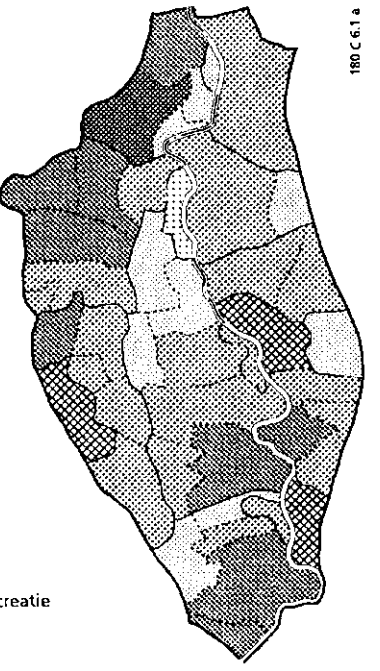
Tot nu toe zijn alleen verschillen tussen de deelgebieden genoemd en nog niet de afstand ten opzichte van de theoretische maximumscore (10). Deze zou een gebied krijgen als het voor alle criteria tegelijk het hoogste zou scoren van de hele IJsselvallei. Voor de meeste activiteiten liggen de behaalde potentiescores tamelijk ver af van het theoretische maximum. Een potentiescore van 6 à 7 is de hoogste. Vooral de semi-agrarische activiteiten komen in veel gebieden op dit niveau.

De lage potentiescores lijken in te houden dat het gebied in het algemeen niet zo'n heel grote potentie voor de onderscheiden activiteiten heeft. Deze conclusie kan echter niet zonder meer getrokken worden. Uitspraken over de absolute betekenis van de potentiescore kunnen pas goed gefundeerd worden als een theoretisch maximum geconstrueerd zou kunnen worden dat ook typerende blauwe-koersgebieden als Zeeland, Zuid-Limburg of Texel omvat.

Bij de berekende potenties moet een aantal kanttekeningen worden gemaakt. Het gaat in dit onderzoek om potenties van wat grotere gebieden. Meer in detail beschouwd zou wel eens kunnen blijken dat een criterium vooral op de ene helft van een gebied betrekking heeft en een ander criterium op de andere helft van een gebied. Ook is mogelijk dat de ene helft van een gebied goed aan een criterium voldoet en de andere helft van een gebied slecht. Toch worden ze over een gebied gemiddeld. Dit nadeel speelt vooral bij niet-homogene gebieden. Postcodegebieden zijn niet altijd homogeen. Ze omvatten soms verschillende landschapstypen. Zo zijn er gebieden die gedeeltelijk aan de Veluwe grenzen en gedeeltelijk in het open weidegebied meer naar het oosten liggen. Als dit gebied in twee delen zou worden gesplitst, zouden de potenties bij de Veluwe wel eens hoger kunnen worden en die in het open gebied lager.

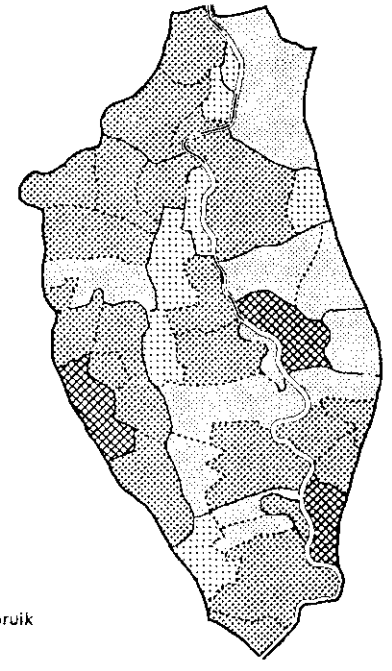

Semi-agrarische activiteiten

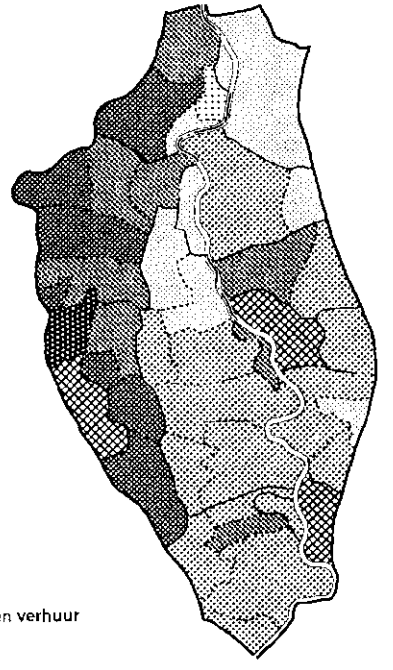

Verblijfsrecreatie

180 C 6.1 a

Medegebruik

Stalling en verhuur

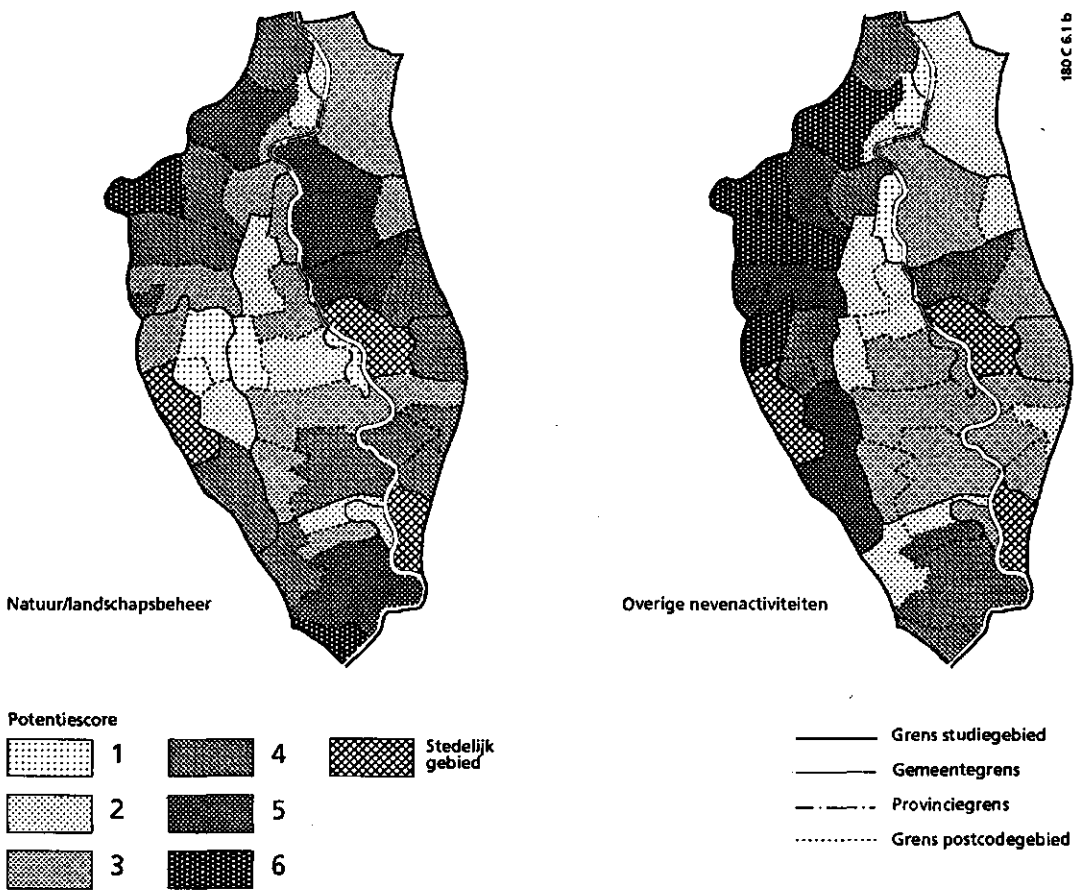

Fig. 5 Potentiescore voor zes soorten nevenactiviteiten

Verder is het een gegeven dat nevenactiviteiten vaak uit heel specifieke omstandigheden voortkomen. Dit betekent dat ook in gebieden met een lage potentie meer in detail kansrijke situaties kunnen voorkomen. Ook dit hangt samen met de grootte van de gebieden. Als bijvoorbeeld in Voorst de directe omgeving van het recreatiegebied Bussloo als apart deelgebied was onderscheiden, dan zou mogelijk de potentie voor stalling en opslag of voor medegebruik in dit deelgebied een hogere score hebben gekregen.

Deze kanttekeningen zouden niet gemaakt hoeven worden als in het onderzoek kleinere of anders gelegen deelgebieden waren gebruikt. Dat zou echter grote gevolgen hebben gehad voor het verzamelen van gegevens. Nu konden deze uit een aantal op DLO-Staring Centrum aanwezige bronnen worden afgeleid. Anders zouden ze in het veld moeten worden geïnventariseerd. Het laatste was, gezien de beperkte tijd voor het onderzoek, onmogelijk.

6.3 Opbouw van potentiescores

De potentiescores roepen de vraag op wat de achtergrond is van de scores, of te wel: welke hoofd- en subcriteria zijn de oorzaak van hoge potentiescores? Ten dele ligt het antwoord op deze vraag in de toegekende gewichten. Als een gewicht hoog is, dan zal het criterium waaraan dat hoge gewicht is toegekend ook een groot aandeel hebben in de potentiescore. Maar in het ene deelgebied kan een lage score voor het criterium het effect van een hoog gewicht teniet doen, terwijl in het andere deelgebied het effect van een hoog gewicht wordt versterkt door een hoge score voor het criterium. Dit gezamenlijk effect van gewichten en scores wordt in deze paragraaf besproken. In feite gaat het om een nadere toelichting op een tussenstap in de berekening van de potentiescore. Hiervoor is per cluster van activiteiten het produkt van gewicht en score voor de hoofdcriteria vastgelegd in kaarten (fig. 6 t/m 11). Bij elkaar opgeteld geven de scores per gebied op deze kaarten de potenties van figuur 5. In sommige gevallen klopt de optelling niet precies doordat de scores zijn afgerond op gehele getallen. Er is geen kaart opgenomen van de criteria die geen bijdrage leveren aan de potentie.

De *semi-agrarische activiteiten* scoren vooral hoog waar het criterium nabijheid consumentenmarkt hoog scoort (fig. 6). Maar meer naar het noorden langs de Veluwerand blijken ook de landbouwkundige criteria een duidelijke rol te spelen in de potentiescore. Het criterium agrarische produkten is alleen in deze cluster meegenomen. Alleen in het noorden van Epe draagt dit criterium meer dan gemiddeld bij aan de potentiescore, in Gorssel en Wijhe minder dan gemiddeld.

Hoge potentiescores voor de *verblijfsrecreatie* blijken voort te komen uit het aandeel recreatieve voorzieningen (fig. 7). De recreatieve voorzieningen dragen vooral bij in delen van Epe, Heerde en Apeldoorn, alsmede in delen van Voorst, Gorssel en Brummen. De landbouwkundige criteria hebben alleen langs de Veluwerand een bijdrage geleverd.

Fig. 6 Aandeel van gewogen hoofdcriteriumscores in de potentiescore voor semi-agrarische nevenactiviteiten

Fig. 7 Aandeel van gewogen hoofdcriteriumscores in de potentiescore voor verblijfsrecreatieve nevenactiviteiten

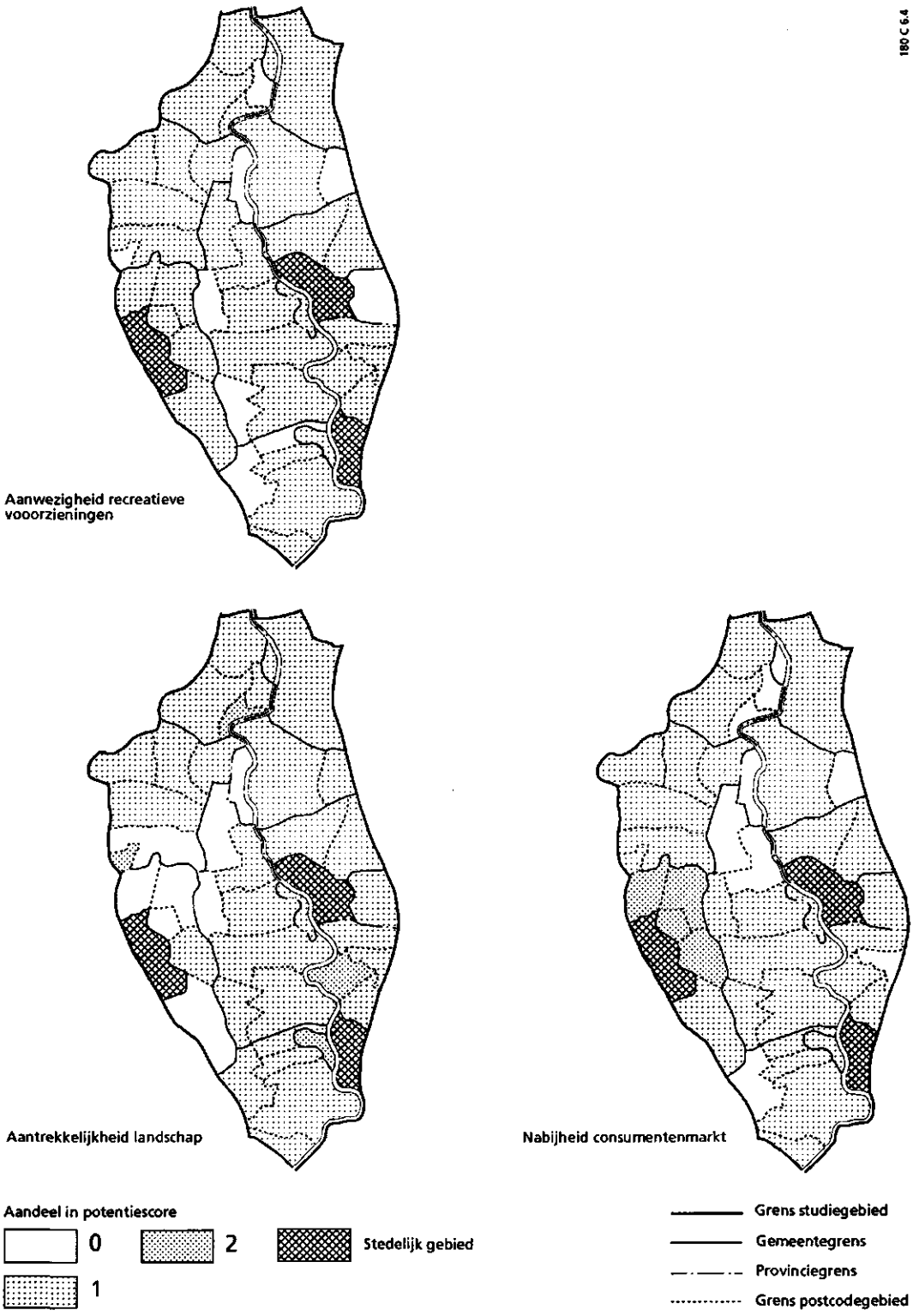

Fig. 8 Aandeel van gewogen hoofdcriteriumscores in de potentiescore voor medegebruik

Fig. 9 Aandeel van gewogen hoofdcriteriumscores in de potentiescore voor stalling en verhuur

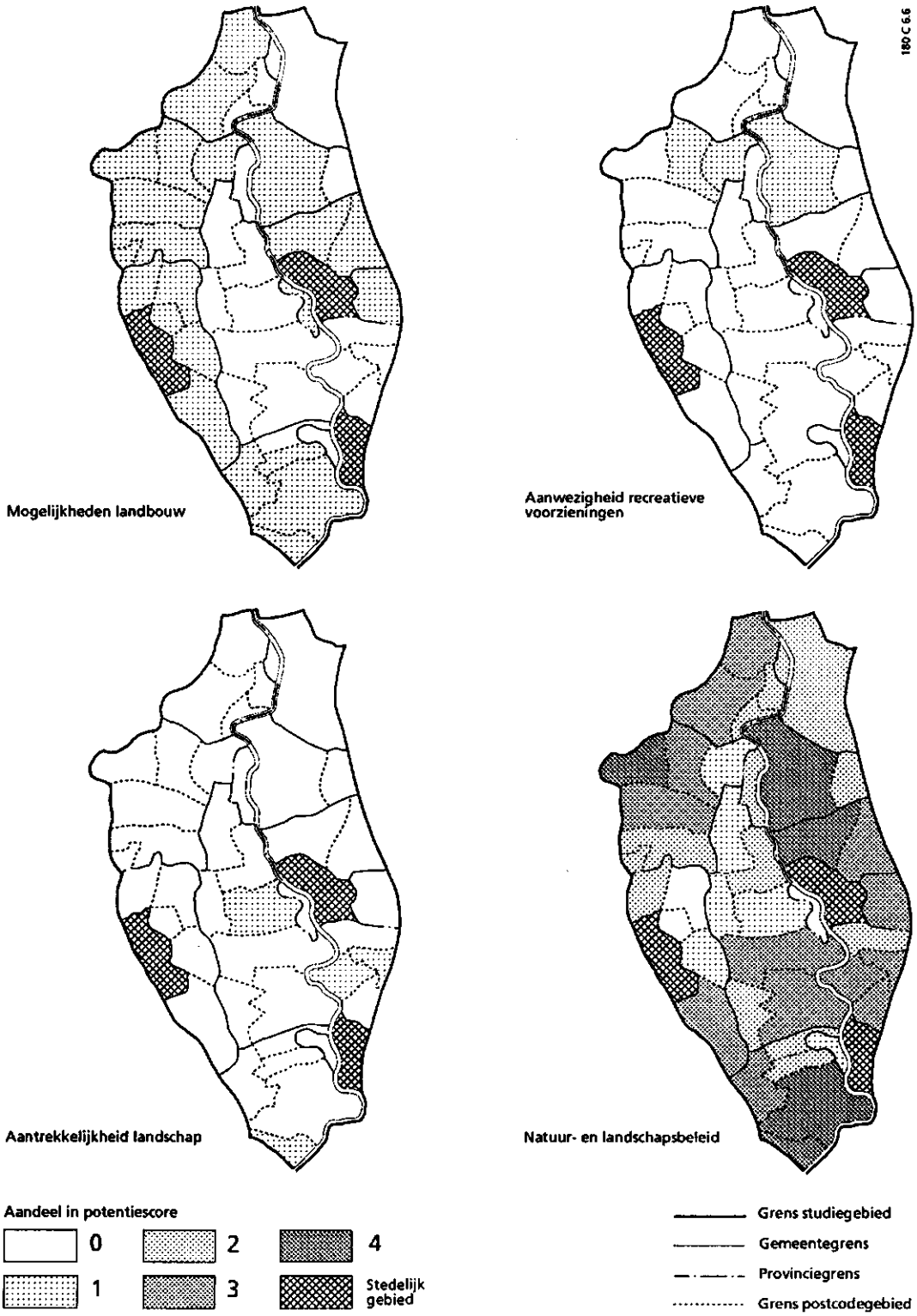

Fig. 10 Aandeel van gewogen hoofdcriteriumscores in de potentiescore voor natuur- en landschapsbeheer

Fig. 11 Aandeel van gewogen hoofdcriteriumscores in de potentiescore voor overige nevenactiviteiten

Bij het *medegebruik* (fig. 8) spelen de landbouwkundige criteria geen rol (tabel 6). Het aandeel van het hoofdcriterium recreatieve voorzieningen is bijna overal even hoog. Het aandeel van de hoofdcriteria aantrekkelijkheid landschap en nabijheid consumentenmarkt geven meer differentiatie. De nabijheid consumentenmarkt levert vooral rond Apeldoorn een hogere bijdrage aan de potentiescore.

Bij *stalling en verhuur* worden hoge scores door twee criteriumgroepen veroorzaakt: mogelijkheden landbouw en nabijheid consumentenmarkt (fig. 9). Beide hebben een hoge score langs de Veluwe. De relatief grote bijdrage van deze twee hoofdcriteria wordt veroorzaakt doordat deze twee bij alle activiteiten in de cluster een rol spelen (zie tabel 6). Dit is bij de andere criteria niet het geval. De kaart voor de bijdrage van het criterium landschap laat zelfs overal nul-waarden zien. Dit wordt veroorzaakt door afrondingen.

Bij het *beheer* speelt natuurlijk het extra hoofdcriterium natuur- en landschapsbeleid de belangrijkste rol (fig. 10). Via de activiteit niet-agrarisch loonwerk krijgen de andere criteriumgroepen nog een beperkt aandeel in de potentiescore.

De *overige activiteiten* vertonen een overeenkomstig beeld als stalling en verhuur. Net als in die activiteitencluster worden hoge scores vooral veroorzaakt door de hoofdcriteria mogelijkheden landbouw en nabijheid consumentenmarkt (fig. 11). Beide scoren in Apeldoorn en Epe relatief hoog. Ook hier is de bijdrage van het hoofdcriterium landschap overal afgerond op nul.

6.4 Potentie van afzonderlijke nevenactiviteiten

In het voorgaande zijn potentiecijfers gegeven voor clusters van activiteiten. Daarnaast is het interessant na te gaan of de potentiecijfers voor afzonderlijke nevenactiviteiten afwijken van deze clustergemiddelden. Nu is het onoverzichtelijk om kaarten voor alle 25 activiteiten weer te geven. Daarom wordt hier volstaan met een berekening van een gemiddelde potentie per activiteit voor de hele IJsselvallei en de afwijking daarvan. In tabel 13 is deze weergegeven.

Uit de tabel blijkt dat de grootste spreiding voorkomt in de cluster medegebruik. Bij de semi-agrarische activiteiten en de verblijfsrecreatie zijn weinig verschillen tussen de afzonderlijke nevenactiviteiten.

Natuurlijk worden de afwijkingen ten opzichte van het clustergemiddelde afgezwakt doordat de tabel op de hele IJsselvallei betrekking heeft. In afzonderlijke deelgebieden kan de afwijking van een specifieke activiteit groter zijn. Het kan zelfs zo zijn dat in een specifiek gebied een activiteit positief afwijkt van de clusterpotentiescore bij een gemiddeld negatieve afwijking, of andersom. Maar daar gaat het hier niet om. Het gaat om een systematische beïnvloeding van de potentiescore van een cluster door een specifieke nevenactiviteit. Daarvan geeft het gemiddelde voor de hele IJsselvallei wel een goede indruk. Met de hierboven geconstateerde afwijkingen dienen bij het interpreteren van de potentiescores voor de clusters dan ook rekening gehouden te worden.

Tabel 13 Potentiescore per cluster en procentuele afwijking daarvan per nevenactiviteit, gemiddeld voor de IJsselvallei

Cluster van nevenactiviteiten	Nevenactiviteit	Potentiescore	Afwijking
Semi-agrarisch		4,2	
	- Verkoop aan passanten		+ 5
	- Zelfkazen		- 5
Verblijfsrecreatie		3,2	
	- Kampeerboerderij		- 3
	- Pension		- 3
	- Mini-camping		+ 3
	- Caravans		+ 1
Medegebruik		2,7	
	- Aanlegplaats		+ 5
	- Vissen		+ 1
	- Jacht		-60
	- Wandelen		+34
	- Verkoop versnaperingen		+21
Stalling en verhuur		3,6	
	- Caravanopslag		+14
	- Opslag boten		-43
	- Dierenpension		+14
	- Paardenstalling/verhuur		+14
	- Hobbydieren		+25
	- Volkstuinen		+14
	- Verhuur kano's		-32
	- Verhuur fietsen		-12
Natuur/landschapsbeheer		3,4	
	- Niet-agrarisch loonwerk		-34
	- Natuur- en landsschapsbeheer		+34
Overig		3,7	
	- Viskweek		+ 3
	- Broedplaats		+12
	- Ambacht		- 4
	- Extra woning		-12

6.5 Aanzet tot zonering

In de vorige paragrafen zijn de resultaten per activiteit besproken. In deze paragraaf worden deze resultaten gebiedsgewijs samengevat. Het studiegebied blijkt in acht redelijk homogene gebieden te kunnen worden opgedeeld. Hiermee wordt tevens een aanzet tot een zonering geleverd. Al eerder is geconstateerd dat zich in het studiegebied een hoofdindeling in drie zones aftekent: de Veluwerand, het middengebied en het gebied ten oosten van de IJssel.

Binnen de Veluwerand kan onderscheid worden gemaakt tussen het noordelijke deel (Heerde, Epe) en het zuidelijke deel (Apeldoorn). Beide gebieden onderscheiden zich van de rest van het studiegebied omdat ze voor de meeste activiteiten een hoge potentie hebben. Dit is het gevolg van een goede nabijheid van de consumentenmarkt, veel recreatieve voorzieningen, veel landbouwbedrijven met ruime arbeid of grondbezetting en relatief veel beperkingen aan de landbouw. Het noordelijk deel verschilt van het zuidelijke door een hogere potentie voor verblijfsrecreatie en beheer.

Het middengebied, dat tussen de Veluwerand en de IJssel ligt, kan van noord naar zuid in drie delen worden opgedeeld. In het noorden (Heerde, Wijhe-west en Voorst-noord) ligt een gebied dat doorgaans lagere potenties vertoont dan andere delen van het studiegebied.

Verder naar het zuiden tekent zich een gebied af dat wordt gevormd door de zuidelijke helft van Voorst en noord-Brummen. Dit gebied vertoont voor de meeste activiteiten een redelijke potentie zonder uitschieters. Landschap, landbouw en recreatieve voorzieningen spelen hierbij alle drie een rol. Wel zijn binnen dit gebied veel verschillen tussen naast elkaar liggende deelgebieden te zien.

Het zuidelijkste deel van het middengebied bestaat uit de langs de rivier liggende delen van Brummen. Hier is vooral voor beheer een hoge potentie aanwezig. Dit wordt veroorzaakt door het landschap en de zonering in het natuur- en landschapsbeleid. Doordat bovendien nog redelijk wat recreatieve voorzieningen aanwezig zijn scoort het gebied ook voor andere activiteiten relatief hoog.

De deelgebieden ten oosten van de IJssel zijn nader in drieën ingedeeld. Het eerste deel wordt gevormd door Wijhe en het oosten van Olst. Hier zijn de potenties doorgaans laag. Het gebied heeft wel een wat hogere potentie voor medegebruik en beheer dan voor andere nevenactiviteiten, maar zonder dat deze hoog is ten opzichte van andere gebieden.

Wat meer naar het zuiden, in Olst en Diepenveen, liggen hoge potenties vooral voor beheer. Het landschap en het natuur- en landschapsbeleid zijn hierbij belangrijke oorzaken, maar ook de situatie in de landbouw. Mede hierdoor ligt de potentie voor de meeste andere activiteiten ook op een redelijk niveau.

Het laatste gebied binnen de oostelijke zone wordt gevormd door Diepenveen-oost, Deventer en Gorssel. Hier is het beeld nogal wisselend. Ten oosten en noordoosten van Deventer komen beheer en semi-agrarische activiteiten (i.v.m. nabijheid consumentenmarkt) naar voren met wat hogere potenties. Deze blijven echter achter bij veel andere gebieden. Gorssel heeft vooral hoge potenties voor de verblijfsrecreatie bij boeren. De criteria landschap en recreatieve voorzieningen zijn hierbij belangrijk. Onder de andere activiteiten scoort het beheer wat hoger zonder evenwel het niveau van andere goed scorende gebieden te halen.

6.6 Betrouwbaarheid van de resultaten

Hoe betrouwbaar is de hiervoor gepresenteerde werkwijze? Het is duidelijk dat zowel de gekozen (sub)criteria als de gewichten een subjectief karakter dragen. Daarbij komt nog dat om pragmatische redenen allerlei simplificaties moesten worden aangebracht. De betrouwbaarheid moet dan ook vooral volgen uit het al of niet aanvaarden van de bij de keuzen in hoofdstuk 5 weergegeven redeneringen.

De methode zou in principe getoetst kunnen worden door deze toe te passen op gebieden waarvan het onomstotelijk vaststaat dat deze een hoge potentie hebben (bijvoorbeeld Walcheren voor mini-campings). Een dergelijk toetsingsgebied zou bij voorkeur buiten het studiegebied moeten liggen. Zo'n toets bleek in het kader van het onderzoek niet mogelijk. Wel kan binnen het studiegebied worden gekeken naar de gebieden die nu al veel nevenactiviteiten hebben. Als de methode goed is dan mogen dit dus geen gebieden met een lage potentie zijn. Het omgekeerde is natuurlijk wel mogelijk: gebieden met een hoge potentie kunnen momenteel nog weinig benut worden voor nevenactiviteiten. In het volgende hoofdstuk wordt hierop nader ingegaan.

Verder is nagegaan in hoeverre de gevonden oplossingen stabiel zijn: dat wil zeggen in hoeverre zij niet beïnvloed worden door het aanpassen van gewichten. Er is een beperkte gevoeligheidsanalyse uitgevoerd. Hieruit blijkt dat het aanpassen van een enkel gewicht weinig invloed heeft. Verder blijkt dat ook het laten vervallen van het onderscheid tussen extra belangrijke en belangrijke criteria geen grote invloed heeft. Wel ontstaat er een heel ander beeld als ook het onderscheid met onbelangrijke criteria wordt weggelaten en alle criteria even zwaar wegen. Ook het onderscheid in potentiescore tussen de verschillende nevenactiviteiten valt dan uiteraard weg.

7 ACTIVITEITEN EN MENINGEN IN HET STUDIEGEBIED

De in het vorige hoofdstuk beschreven inschatting van de potentie voor nevenactiviteiten, vraagt om een toetsing op grond van de huidige situatie. Daartoe wordt in dit hoofdstuk nagegaan in hoeverre de nevenactiviteiten nu al voorkomen (par. 7.1), wat de verschillen zijn met de berekende potentiecijfers (par. 7.2) en hoe men vanuit de landbouw tegen de verschillende nevenactiviteiten aankijkt (par. 7.3).

7.1 Inventarisatie

Voor alle deelgebieden is in grote lijnen geïnventariseerd in hoeverre de onderscheiden nevenactiviteiten voorkomen. Omdat een veldinventarisatie in het kader van dit kortlopende onderzoek niet mogelijk bleek, is de informatie zoveel mogelijk gehaald uit VVV-gidsen, gemeentegidsen, ANWB-kaarten en dergelijke. Dat betekent dat alleen activiteiten zijn geïnventariseerd die door de ondernemer worden geadverteerd. Daarnaast zijn voor andere gegevens alle gemeenten uit het onderzoeksgebied telefonisch benaderd.

Deze aanpak heeft als consequentie dat de inventarisatie niet voor alle activiteiten een betrouwbaar beeld geeft. Voor activiteiten in de sfeer van het medegebruik, pensions/appartementen, het verhuren van recreatiemiddelen, dierenpensions, niet-agrarisch loonwerk, 'broedplaats'activiteiten en verhuur van woningen voor permanente bewoning leverde de beschreven aanpak onvoldoende of onbetrouwbare informatie op. Deze zullen in het volgende dan ook niet worden meegenomen. Ook voor de andere activiteiten is geen absolute zekerheid dat deze voor de volle honderd procent zijn geïnventariseerd, maar daar is de afwijking van de werkelijkheid waarschijnlijk minder groot.

In figuur 12 is op dezelfde manier als bij de potenties het voorkomen van een aantal activiteiten-clusters aangegeven. Vanwege de in de vorige alinea genoemde problemen kunnen niet alle clusters worden weergegeven. De uitkomsten zijn weergegeven in drie klassen van voorkomen: van relatief veel tot relatief weinig. Als een activiteit niet voorkomt dan is het gebied blank gelaten.

Uit figuur 12 komt naar voren dat de semi-agrarische activiteiten veel voorkomen op de as Heerde, Epe, Apeldoorn, Brummen, alsmede in Wijhe. De meerderheid van de gebieden bevindt zich op het middenniveau. Verblijfsrecreatie op de boerderij komt het meest voor in deelgebieden langs de Veluwe in Heerde en Epe. Verder komt deze activiteit verspreid voor, waarbij Voorst er iets uitspringt. In Overijssel is deze activiteit weinig aangetroffen. Natuur- en landschapsbeheer, gemeten aan de hand van afgesloten beheers- en onderhoudsovereenkomsten, komt op dit moment relatief veel voor in delen van Heerde, Olst, Voorst, Brummen en Deventer. De directe relatie met aangewezen beheersgebieden en RAL-gebieden weerspiegelt zich in de kaart. Het beeld op de laatste kaart geeft aan dat de overige geïnventariseerde nevenactiviteiten

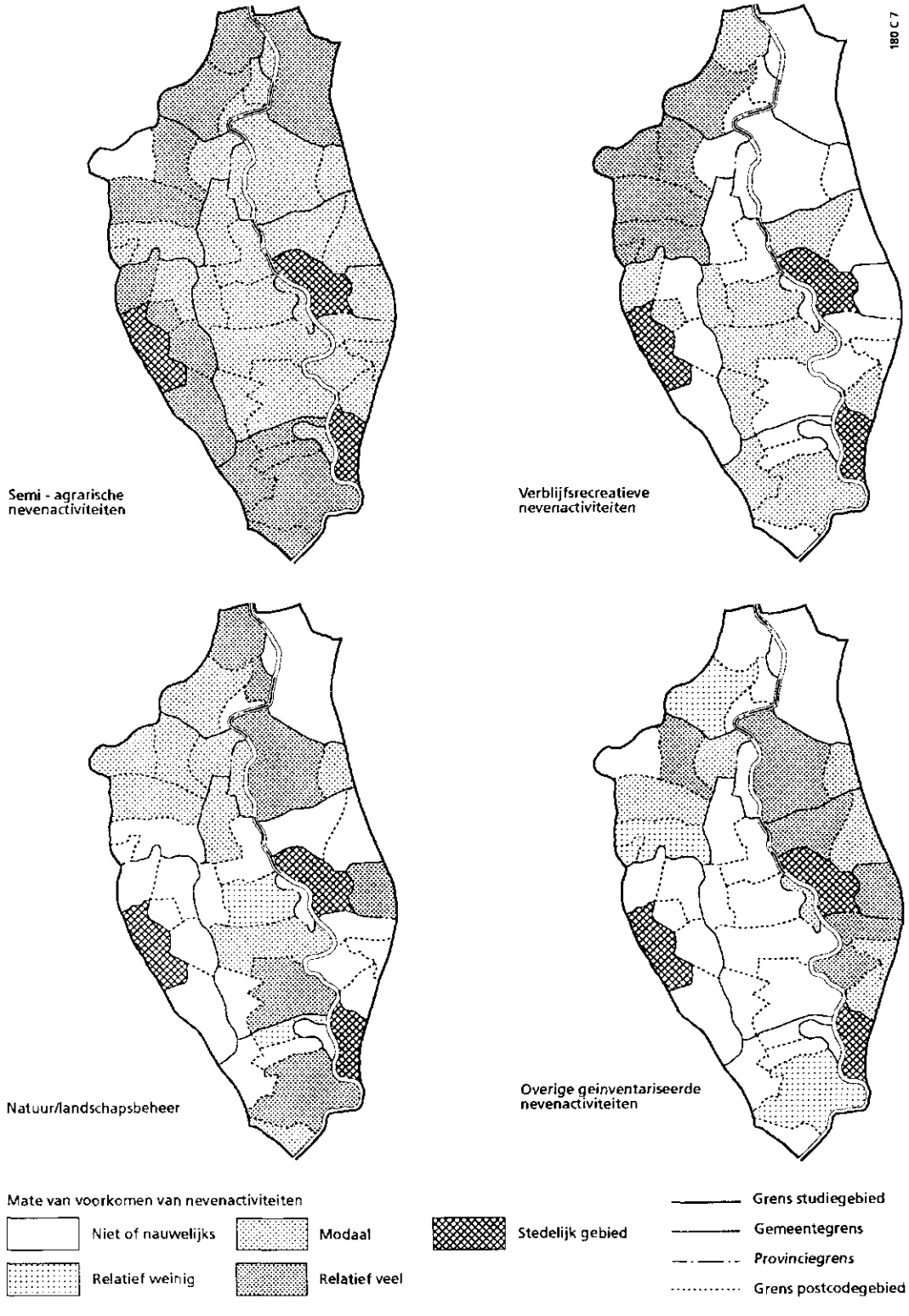

Fig. 12 Mate van voorkomen van vier soorten nevenactiviteiten

relatief veel worden aangetroffen in delen van Olst, Diepenveen, Deventer, Gorssel en Epe.

7.2 Vergelijking aanwezige activiteiten met potenties

De mate waarin nevenactiviteiten aanwezig zijn loopt niet altijd parallel met de geconstateerde potenties. Nu duidelijker is geworden in welke mate de activiteiten aanwezig zijn, ligt het voor de hand om te kijken wat de verschillen en overeenkomsten met de potentiescores zijn.

Voor die vergelijking zijn er drie mogelijkheden:
- weinig potenties, weinig activiteiten aanwezig;
- veel potenties, weinig activiteiten aanwezig;
- veel potenties, veel activiteiten aanwezig.

De kaarten uit hoofdstuk 6 zijn alleen in grote lijnen met die uit figuur 12 vergeleken. Bovendien is de vergelijking beperkt tot de activiteiten die ook in de vorige paragraaf centraal stonden.

De semi-agrarische activiteiten hebben hogere potenties is Heerde (zuiden), Epe en Apeldoorn. Figuur 12 laat zien dat de activiteiten daar ook nu al veel voorkomen, evenals in Brummen en Wijhe. De laatste scoren op de potentiekaarten echter niet hoog. In de gebieden waar de semi-agrarische activiteiten niet veel worden aangetroffen is doorgaans ook geen hoge potentie berekend. Voor deze activiteiten liggen er dus geen grote potenties 'braak': daar waar mogelijkheden liggen zijn deze dus ook benut.

Voor verblijfsrecreatie op de boerderij viel op dat de potentiekaarten een redelijk egaal beeld te zien geven. Er zijn niet zoveel verschillen tussen de deelgebieden. Voor zover deze nevenactiviteiten nu al voorkomen zijn ze langs de Veluwerand geconcentreerd. Er doen zich dus nog vergelijkbare mogelijkheden in andere delen van de IJsselvallei voor. Vooral in delen van Voorst (zuiden en langs de IJssel), en langs de IJssel in Diepenveen, Olst en Gorssel liggen nog mogelijkheden.

Ook het beheer en onderhoud van natuur en landschap kon redelijk worden geïnventariseerd. Bij vergelijking hiervan met de potentiekaart, blijkt dat hoge potenties langs de Veluwe minder sterk uit de inventarisatie naar voren komen dan die in gebieden als Brummen, Voorst of Olst. In Brummen en Voorst spelen echter de afgesloten beheersovereenkomsten mee in de score, terwijl het langs de Veluwerand vooral om de mogelijkheden tot onderhoudsovereenkomsten gaat.

Ook al zijn medegebruik, stalling en verhuur en de overige activiteiten niet volledig geïnventariseerd, toch kunnen voor bepaalde activiteiten afzonderlijk nog enkele opmerkingen worden gemaakt. Zo kan in de cluster stalling en verhuur een redelijk beeld worden verkregen van caravanstalling en van volkstuinen. Bij beide komen potentie en aanwezigheid redelijk overeen.

Van de drie mogelijkheden die in het begin van deze paragraaf zijn genoemd, is de tweede (veel potenties, weinig activiteiten aanwezig) het meest interessant. Maar deze doet zich eigenlijk nauwelijks voor. Alleen voor de verblijfsrecreatie zijn de potenties over de hele IJsselvallei ongeveer gelijk, terwijl deze activiteit in werkelijkheid vooral geconcentreerd langs de Veluwe voorkomt.

De activiteiten die niet goed konden worden geïnventariseerd zoals (betaald) medegebruik, verhuur van grond voor hobby-dieren en dergelijke, zouden op grond van de (sub)criteria in bepaalde gebieden wel potenties moeten bezitten maar komen naar alle waarschijnlijkheid nauwelijks voor. Dit wijst mogelijk op andere factoren, die niet in de criteria zijn opgenomen omdat ze veel minder duidelijk aan deelgebieden gekoppeld kunnen worden. Hierop wordt onder andere in de volgende paragraaf ingegaan.

7.3 Meningen in het gebied

De bevindingen in de voorgaande paragrafen zijn gebaseerd op de thans in het studiegebied aangetroffen situatie. In delen van het studiegebied bleken de potenties (nog) niet gerealiseerd te zijn. In aansluiting hierop ontstaat behoefte aan een antwoord op de vraag of dit beeld ook in de streek zo wordt ervaren en of het verschil tussen potentie en het voorkomen van een activiteit samenhangt met bepaalde verwachtingen in het gebied. Het antwoord is gezocht in een aantal gesprekken met lokaal deskundigen uit de landbouw in de zomer van 1992 (zie voor de geraadpleegde informanten aanhangsel 4). Het betrof zowel medewerkers van landbouworganisaties als praktizerende agrariërs met een nevenactiviteit. Bij de gesprekken vormde de kaart met de vier koersen uit de Vinex en de ideëen daarachter het uitgangspunt. Vervolgens stonden de volgende vragen centraal:

- Hoe wordt aangekeken tegen een verbrede plattelandsontwikkeling in het algemeen?
- Welke ontwikkelingen vallen op dit punt binnen of aansluitend op de landbouw te constateren?
- Welke ontwikkelingen ziet men buiten de landbouw (natuur-en landschapsbeheer; recreatie en toerisme)?
- Heeft het gebied met zijn agrarische bedrijven/ondernemers voldoende belangstelling voor een verbrede plattelandsontwikkeling?

Verbrede plattelandsontwikkeling algemeen

De landbouw bevindt zich in een moeilijke positie. Ten behoeve van het milieu worden investeringen verlangd waar geen inkomsten tegenover staan. Het huidige beleid wordt als ontmoedigend ervaren. De algemene verwachting is dat veel bedrijven in de nabije toekomst zullen stoppen. Velen kunnen de gevraagde investeringen niet opbrengen. 'Men moet optimistisch zijn ingesteld om te kunnen volhouden'. Er wordt rekening gehouden met een halvering van het huidige aantal. Over de termijn waarop dat wordt verwacht werden geen duidelijke uitspraken gedaan. Dat velen het nog relatief lang volhouden wordt toegeschreven aan de in de loop der tijd opgebouwde reserves waardoor men over een vrij groot eigen vermogen beschikt. Naar verwachting leidt de uittocht uit de landbouw tot meer burgerbewoning in het

buitengebied waarbij men vreest dat daaruit in het kader van de Hinderwet weer problemen ontstaan voor de achterblijvers. Om dezelfde reden wordt van een toeristisch-recreatieve ontwikkeling een negatieve uitstraling op de agrarische omstandigheden verwacht. 'Zodra het riekt naar overlast hangen uit het Westen in het gebied neergestreken Vutters bij de milieudienst aan de lijn'. Er wordt verwacht dat agrariërs eerder zullen inspelen op zaken die nauw aansluiten bij hun bedrijf dan dat ze zich richten op recreatie en toerisme, met andere woorden eerder gericht op gewassen en/of dieren dan op mensen.

Informanten wezen erop dat de druk op de grondmarkt ten westen en ten oosten van de IJssel verschillend is. In het westelijk deel gelden prijzen van circa *f* 35 000 per ha, zonder melkquotum, voor het intensiever gebruikte oostelijk deel is dat circa *f* 50 000 per ha. Soms drukken instellingen die een groot areaal beheren een sterk stempel op de lokale grondmarkt. Een hoge grondprijs vormt enerzijds een indicatie voor de behoefte aan bedrijfsvergroting in de landbouw en anderzijds belemmert dat een deel van de agrariërs om in deze behoefte te voorzien.

Ontwikkelingen binnen en aansluitend op de landbouw
Als bijverdienste wordt pas in de laatste plaats aan recreatie en toerisme op het bedrijf gedacht. Eerst komen nauw met het bedrijf verwante activiteiten in beeld zoals uitbreiden van het quotum, nieuwe teelten of dieren. Ook valt eerder te denken aan verhuur van los land en besteding van overtollige arbeidstijd in dienst van derden. Voor verhuur van grond voor boom- of bollenteelt geldt bijvoorbeeld een tarief van *f* 4000 per ha. Tot nu toe ondernomen pogingen tot nieuwe alternatieven binnen de landbouw hebben echter, behalve in hun beginfase, tot weinig perspectief geleid. Gedacht wordt hierbij aan bijvoorbeeld geiten, konijnen, paling, meerval, vleeskoeien en dergelijke. Zodra iets aanslaat volgt een explosieve groei die het effect weer teniet doet. Dergelijke ontwikkelingen hebben tot gevolg dat voorzichtig en niet optimaal met iets nieuws wordt gestart. Als oorzaak voor ervaren mislukkingen wordt gewezen op het veelal niet parallel tot ontwikkeling komen van een afzetmarkt voor nieuwe produkten. De landbouw verkeert op dat punt feitelijk altijd al in een afhankelijke positie.

Sinds drie jaar valt melk voor kaasbereiding ook onder de quotumregeling en sinds een jaar valt het houden van geiten, schapen en konijnen ook onder de mestwetgeving. Ook nieuwe produktierichtingen worden direct of na enige tijd aan regels gebonden. Nieuwe teelten met een tuinbouwachtig karakter worden, in verband met de aansluiting bij het bedrijfstype, eerder verwacht in bouwlandgebieden dan in graslandgebieden zoals de IJsselvallei. In de IJsselvallei zal het accent liggen op bedrijfsvergroting en aankoop van quotum. Agrariërs zullen zich eerder richten op schaalvergroting dan op nevenactiviteiten. Een tweede tak komt hier moeilijk van de grond, economisch interessante combinaties worden niet gezien. Voor bedrijven met varkens geldt momenteel een 'stand-still'. Door quotaregelingen en beperkingen in het kader van de Hinderwet geldt dit eveneens voor de overige veehouderijsector. De meeste nieuwe initiatieven worden ontplooid met een financiële noodzaak als achtergrond wanneer het inkomen ontoereikend is. In de driehoek Apeldoorn-Deventer-Zutphen blijken redelijk voldoende losse krachten (vooral studenten) beschikbaar en dat biedt perspectief voor intensieve teelten (asperges, gladiolen,

trosanjers, dahlia's e.d.). De aspergeteelt bijvoorbeeld vindt op de lichtere gronden steeds noordelijker plaats. Daaruit is in een periode van circa zes weken een goede boterham te verdienen.

Verkoop van produkten aan huis biedt volgens de geïnterviewden mogelijkheden. Aan de rand van Deventer bijvoorbeeld komt het veel voor. Bij een goede organisatie, vaste openingstijden, enige variatie aan produkten, inspelen op de vraag van de consument en een goede promotie valt er van *f* 10 000 tot een veelvoud daarvan per jaar te verdienen. Het probleem is ook hierbij dat wanneer zo'n initiatief op grote schaal wordt nagevolgd, er problemen gaan ontstaan bij de afzet.

Natuur- en landschapsbeheer
Voor onderhoud van natuur en landschap buiten de gangbare bedrijfsvoering of in combinatie daarmee worden weinig mogelijkheden gezien. Voor onderhoud van wegbeplanting, bermen of groenvoorzieningen in het algemeen wordt verwacht dat loonbedrijven dat eerder zullen oppakken ter opvulling van minder drukke tijden en dat zij daar beter voor zijn toegerust dan agrariërs. Als agrariërs daarbij een rol spelen moet vooral worden gedacht aan deeltijdbanen in de loonwerk- of groensector naast het werk in deeltijd op het eigen agrarisch bedrijf. Als werknemer beschikken agrariërs over een goed imago; gezond, betrouwbaar en werklustig, waardoor in de groen- en recreatiesector maar ook in de industrie als hoofd- of nevenberoep perspectief wordt verwacht.

Met betrekking tot de handhaving van maatregelen ter bescherming van natuur en landschap, wordt veel waarde toegekend aan de sociale controle, de lokale ondernemers letten op elkaar. Indien voor handhaving van natuurwaarden een vergoeding wordt ontvangen, zien omwonenden er op toe dat afspraken worden nageleefd. De grote aandacht voor natuur wordt door menigeen als een bedreiging opgevat. Zo bestaat het gevaar dat het nu als boer meewerken aan het versterken van natuur en landschap in de toekomst door beperkende maatregelen voor omringende grond wordt afgestraft. Agrariërs worden kopschuw gemaakt. Het stimuleren van ontwikkelingen middels subsidies en controle wordt in het algemeen niet toegejuicht.

Recreatie en toerisme
De verdiensten uit recreatie en toerisme worden niet hoog ingeschat. Boeren die zich op die markt oriënteerden zetten die stap uiteindelijk niet. Dat vormt ook weer een negatief signaal naar andere agrariërs.

In het algemeen wordt het gebied door de geïnterviewden in verhouding tot de Veluwe en de Holterberg niet aantrekkelijk gevonden. Er wordt dan ook een geringe vraag verondersteld. De rivier met zijn, in verhouding tot andere stroomgebieden, smalle uiterwaarden kan door zijn afwisseling als het aantrekkelijkste deel worden beschouwd. Deze afwisseling kan nog worden versterkt doordat delen onder de invloed van de Relatienota komen. Het opkopen en gelijkvormig inrichten van grote aaneengesloten arealen voor natuurontwikkeling (in de sfeer van 'Plan Ooievaar') doet echter weer afbreuk aan de gewaardeerde variatie, en daarmee aan de aantrekkelijkheid voor passanten, per boot over de IJssel of per fiets over de rivierdijk. Voor agrarische bedrijven worden daarbij weinig mogelijkheden verwacht om te kunnen

inhaken op recreatie en toerisme. De volgens de geïnterviewden lage bezetting van (mini-)campings in de omgeving van Olst enWijhe wordt illustratief geacht voor de geringe vraag naar recreatieaccommodatie. Gemeenten zouden nog een impuls kunnen geven door de aanleg van fietsroutes te bevorderen om het gebied aantrekkelijker en toegankelijker te maken.

Belangstelling voor verbrede plattelandsontwikkeling
In alle gesprekken kwam dit aspect als een beperking voor de bedoelde plattelandsontwikkeling naar voren. De mentaliteit in het gebied wordt als behoudend aangemerkt. Men is trots op het boer zijn en heeft een sterke binding met zijn omgeving: 'boer-zijn is het mooiste dat er bestaat'. De houding van de boerenstand in de IJsselvallei wordt als 'afwachtend' beschouwd. Men begint niet makkelijk iets nieuws, vraagt zich af wat de buren er wel van zullen denken en gaat niet graag op zijn gezicht. Zo werd de ligboxenstal in Salland pas laat geaccepteerd. Ook de animo om te emigreren wordt er laag genoemd. Verondersteld wordt dat bij een grote groep de sociale vaardigheden ontbreken om met recreanten om te gaan. Overigens komen hierop ook uitzonderingen voor die tot regionale verschillen leiden. Men is erg gesteld op privacy en wil geen 'gedoe' op het erf, tenzij dit wordt gecompenseerd door hoge inkomsten.

7.4 Conclusies

De eerder geconstateerde hogere potenties voor nevenactiviteiten langs de Veluwe manifesteren zich ook in de ruimere aanwezigheid van deze activiteiten. In de andere gemeenten is dit minder het geval. Vooral in deelgebieden grenzend aan de IJssel zijn er verschillen tussen aanwezige activiteiten en potenties.

De geraadpleegde streekkenners verwachten een sterke vermindering van het aantal landbouwbedrijven. Zij stellen dat het huidige beleid voor diegenen die eigenlijk door willen boeren als ontmoedigend wordt ervaren. Voor de oplossing van de problemen in de landbouw zien zij weinig perspectief in nevenactiviteiten, gericht op recreatie en toerisme of natuur en landschap. De agrariërs zullen in eerste instantie oplossingen binnen de landbouw zoeken. Initiatieven zullen daarom sterk verwant zijn met de agrarische bedrijvigheid. Initiatieven buiten de landbouw zullen eerder zijn gericht op plant en dier dan op de mens. In het algemeen worden de agrariërs in de IJsselvallei door de streekkenners relatief behoudend en weinig initiatiefrijk gevonden.

Ook de hengelsport kan door een bedrijfsmatige aanpak extra baten opleveren

8 CONCLUSIES EN ENKELE AANDACHTSPUNTEN VOOR HET BELEID

In dit hoofdstuk worden de conclusies uit het voorgaande beknopt weergegeven. De volgorde daarbij is dezelfde als die van de onderzoeksvragen. Vervolgens worden enkele aandachtspunten voor het beleid aangegeven.

Verbrede plattelandsontwikkeling wordt in de Vinex gericht op economisch interessante combinaties van landbouw met andere activiteiten. Daarom is de aandacht in dit onderzoek vooral op nevenactiviteiten van boeren gericht. In de IJsselvallei kunnen daarbij zes soorten activiteiten een rol spelen:
- semi-agrarische activiteiten, zoals verkoop aan huis en zelfkazen;
- verblijfsrecreatie op de boerderij;
- recreatief medegebruik van gronden;
- stalling en verhuur van grond, gebouwen of recreatiemiddelen;
- natuur- en landschapsbeheer;
- overige activiteiten, zoals starten van kleine niet-agrarische bedrijven of het verhuren van een deel van de gebouwen voor permanente bewoning.

Uit een aantal berekeningen blijkt dat van de meeste nevenactiviteiten, ondanks een redelijk rendement per activiteit, de bijdrage aan het bedrijfsinkomen niet groot is. In het algemeen gebeurt een en ander met een te kleine omvang om substantieel bij te dragen aan het bedrijfsinkomen. Alleen onder specifieke omstandigheden, op een wat grotere schaal of bij combinaties van activiteiten blijken sommige nevenactiviteiten toch interessant. Een algemene karakteristiek van de specifieke omstandigheden is daarbij nauwelijks te geven. Als de nevenactiviteiten binnen een bedrijf op een wat grotere schaal worden opgezet, wordt weliswaar het perspectief gunstiger, maar kan de agrarische activiteit verdwijnen. In dat geval is er geen sprake meer van integratie op bedrijfsniveau. Wel kan sprake blijven van verweving op gebiedsniveau.

In het algemeen wordt een grotere vraag naar de onderscheiden activiteiten verwacht. Of de IJsselvallei op deze vraag kan inspelen in de vorm van nevenactiviteiten hangt mede af van de potenties in het gebied. De gebieden die de hoogste potentie hebben, zijn die langs de Veluwe in de gemeenten Heerde, Epe en Apeldoorn. Daar is de potentie voor de meeste activiteiten hoger dan in de rest van de IJsselvallei. In het centrum van het studiegebied is de potentie relatief laag, vooral in het noordelijke centrale deel. De gemeenten ten oosten van de IJssel vertonen een wisselend beeld. De gebieden waar de potentie hoog is, zijn doorgaans ook de gebieden waar nu al het sterkst wordt ingehaakt op de aanwezige mogelijkheden.

Uit dit onderzoek volgt dat de nadruk die de Vinex legt op economisch interessante combinaties van agrarische produktie met bepaalde vormen van recreatie en toerisme, natuurbeheer, bosbouw en landschapsbeheer, niet te sterk moet worden gericht op nevenactiviteiten, maar op een ruimtelijke integratie van verschillende functies op gebiedsniveau. Daarbij kan het beleid op de volgende bevindingen nader inspelen.

Zonering
De potentie van de IJsselvallei voor de verschillende activiteiten blijkt in het algemeen niet zo groot, dat een sterke autonome toename van deze activiteiten moet worden verwacht. Wel zijn er duidelijke verschillen tussen delen van de IJsselvallei geconstateerd: vooral de Veluwerand vertoont hogere potenties voor veel activiteiten terwijl die in het middengebied en in sommige delen ten oosten van de IJssel relatief laag zijn. Hierin ligt een aanknopingspunt voor verder beleid. Als kanttekening moet worden opgemerkt dat binnen een deelgebied dikwijls sprake is van meer contrast dan bij de gegeven gebiedsgrenzen uit de resultaten naar voren komt.

Daarbij is het interessant om te zien dat het onderscheid tussen Veluwerand en andere delen van de IJsselvallei ook naar voren komt uit de achtergrondsnota bij de Vinex: Platteland op weg naar 2015 (Kamphuis et al., 1990). In het kader van een projectie van huidige ontwikkelingen op het jaar 2015 wordt op pagina 56 voor de IJsselvallei een zone langs de Veluwe aangegeven als: 'verbrede plattelandseconomie, combinatie landbouw, landschap en recreatie'. De meeste gebieden aan weerszijden van de IJssel worden aangeduid met: 'verbrede plattelandseconomie, combinatie landbouw en natuurbeheer'. Voor het gebied tussen de Veluwerandzone en de IJsselzone is 'grondgebonden landbouw, ruimtelijk verweven met andere functies' de aanduiding. Grofweg is dit ook de zonering die uit de figuren 5 t/m 12 naar voren komt. Beide resultaten ondersteunen elkaar, wat mag worden verwacht omdat in beide is uitgegaan van de autonome ontwikkeling als basis. Aanbevolen wordt om voor een meer taakstellende zonering rekening te houden met de gevonden potenties vanuit de huidige situatie en daarbij onderscheid te maken in nevenactiviteiten gericht op recreatie en natuurbeheer.

Niet te sterk accent op combinaties op bedrijfsniveau
In dit onderzoek is vooraf gekozen voor de activiteiten die op bedrijfsniveau kunnen worden gecombineerd met landbouw. Zoals al in veel onderzoek is geconstateerd blijken deze activiteiten veelal alleen onder specifieke omstandigheden van de grond te komen. De opbrengsten van de meeste zijn niet voldoende om ook de vaste produktiemiddelen te belonen. Dat geldt vooral als wordt uitgegaan van een volledige waardering van grond en gebouwen. Dit betekent niet dat ze op korte termijn onrendabel zijn, maar wel dat vervanging van die vaste produktiemiddelen er niet in zit. De activiteiten hebben daarmee per bedrijf geen duurzaam karakter. Als er echter vraag naar een activiteit is, kunnen andere bedrijven de activiteit weer oppikken. Daarmee kan de betreffende activiteit wel op gebiedsniveau worden onderscheiden, zonder deze concreet te kunnen lokaliseren. Deze omstandigheden vormen een complicatie voor ruimtelijk onderzoek en beleid.

Veel nevenactiviteiten worden pas rendabel als ze op een wat grotere schaal of als combinatie van meerdere nevenactiviteiten worden aangepakt. De agrarische activiteit wordt dan ondergeschikt of verdwijnt. Integratie op bedrijfsniveau is dan echter niet van de grond gekomen. Maar ook een verweving op gebiedsniveau kan dan bemoeilijkt worden. De toenemende hoeveelheid niet-agrarische activiteiten, met name bewoning, kan (via de Hinderwet) extra beperkingen voor de landbouw veroorzaken. Hierop kan mogelijk door een toegesneden vergunningverlening worden ingespeeld.

Voor een benadering van verbrede plattelandsontwikkeling in zijn volle breedte zou de aandacht ook kunnen uitgaan naar activiteiten die niet voortkomen uit of samengaan met landbouw. Denk aan economische activiteiten in het gebied, die indirect een extra stimulans voor nevenactiviteiten betekenen. In bepaalde delen van een blauwe-koersgebied is mogelijk middels zonering een soepeler vestigingsbeleid denkbaar.

Integrale aanpak
In hoofdstuk 4 is geconstateerd dat de vraag naar de verschillende nevenactiviteiten naar alle waarschijnlijkheid zal toenemen. Gezien de berekende potentiecijfers moet worden betwijfeld of deze vraag zich zonder meer op de IJsselvallei zal richten. Het stimuleren daarvan, zo daarvoor wordt gekozen, zal een integrale aanpak vereisen. Daarin zullen aan de orde kunnen komen: de relatie met andere activiteiten, de relatie met andere gebieden en de relatie met andere maatschappelijke partners.

- Wat betreft de relatie met andere activiteiten is al gesteld dat niet alleen nevenactiviteiten van belang kunnen zijn voor verbrede plattelandsontwikkeling. In (delen van) blauwe-koersgebieden zouden vestigingseisen ruimer gehanteerd kunnen worden.
- Wat betreft de relatie met andere gebieden kan onder andere worden gewezen op de relatie met de directe omgeving van de IJssel, waarvoor ideëen zijn uitgewerkt in de Nota Nadere Uitwerking Rivierengebied (NURG, 1991). Verder kan de geconstateerde vraag op de IJsselvallei worden gericht door restricties in andere koersgebieden. Naarmate een terughoudend beleid ten aanzien van bewoning en recreatie in gele- en groene-koersgebieden immers beter slaagt, kan de vraag hiernaar zich meer op de blauwe-koersgebieden richten. Zo'n ontwikkeling kan door een zonering worden geleid.
- Wat betreft de relatie met andere maatschappelijk partners is een gezamenlijk optreden van belang. Dat kan gaan om bijvoorbeeld de promotie van (delen van) de IJsselvallei, de informatievoorziening in het gebied, professionalisering van nevenactiviteiten (diploma kamperen bij de boer), enz. Dit is zeker van belang omdat de doorsnee landbouwer in de IJsselvallei niet sterk geörienteerd is op de verschillende nevenactiviteiten.

Binnen het kader van deze opdracht was het niet mogelijk om in detail op een en ander in te gaan. Bij vervolgonderzoek dient meer aandacht besteed te worden aan:
- verschillen binnen deelgebieden;
- referentiegebieden;
- andere combinaties met landbouw dan nevenactiviteiten;
- kwantificering van de vraagzijde.

LITERATUUR

ADVIESCOMMISSIE TOEKOMST GELDERSE LAND- EN TUINBOUW, 1989. *De Gelderse landbouw tussen markt en milieu, een verkenning van kansen en knelpunten.* Arnhem.

BOERDERIJ, nr. 42, 14 juli 1992. *Graantje uit toerisme. Voor de ene boer een boterham, voor de ander beleg.*

BRUIN, R. DE, H. OOSTINDIE, J.D. VAN DER PLOEG en D. ROEP, 1992. *Verbrede plattelandsontwikkeling in de praktijk.* Zoetermeer, Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu. Studierapport Rijks Planologische Dienst nr. 54.

CBS, 1990. *Landbouwtelling.* Voorburg, Centraal Bureau voor de Statistiek, afdeling landbouwstatistieken.

CBS, 1992. *Jaarboek toerisme en vrijetijdsbesteding 1992.* Voorburg, Centraal Bureau voor de Statistiek.

CVO, 1992. *Vakantieparticipatie 1991.* Breda/Voorburg, Stichting Centrum Vakantie Onderzoek (CVO): NRIT/CBS.

DAHLES, H., 1990. *Mannen in het groen: de wereld van de jacht in Nederland.* Nijmegen, Katholieke Universiteit Nijmegen.

DBL, 1992. *Beheersvergoeding: uitgangspunten en grondslagen 1992.* Utrecht, Directie Beheer Landbouwgronden.

GELDERS MILIEUPLAN 1992-1996, 1992. Arnhem, Provinciale Staten Gelderland.

GS OVERIJSSEL, 1991. *Beheersplan IJsseluiterwaarden Overijssel.* Zwolle, Gedeputeerde Staten Overijssel.

GOOSSEN, C.M., 1992. *Ontwikkeling methode toeristisch-recreatieve potenties. Deel 1: toeristisch-recreatieve index van postcodegebieden en gemeenten.* Wageningen, DLO-Staring Centrum. Rapport 237.

HAAS, W. DE, 1988. *Landbouw en grondontrekking; een studie in de Haarlemmermeer en Legmeerpolders.* Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, publ. nr. 2.184.

KAMPHUIS, B.M., 1985. *Randverschijnselen? Nevenactiviteiten van boeren en tuinders in de Haaglanden.* Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, publ. nr. 2.175.

KAMPHUIS, H.W., P.L. DAUVELLIER, J. GROEN, H.C. JACOBS en G.J. WIJCHERS, 1990. *Platteland op weg naar 2015.* Den Haag, Rijks Planologische Dienst.

KATTELER, H., 1989. *Dynamiek in de Brabantse land- en tuinbouw.* Nijmegen, Instituut voor Toegepaste Sociologie.

KEULEN, G. VAN, 1992. Groepsaccommodaties missen steun uit recreatieland. *Recreatie en Toerisme* 24, 11: 36-40.

KROLIS, H.P. en P.P. TORDOIR, 1991. Gunstige bedrijfsontwikkeling toeristisch-recreatieve sector. *Recreatie en Toerisme* 23, 6: 13-15.

KUYPERS, E.G.M., 1990. *De structuur van melkveebedrijven met en zonder beheersovereenkomsten.* Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, publ. nr. 2.194.

MINISTERIE VAN LNV , 1991. *Openluchtrecreatie in 1991.* Den Haag, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij.

MINISTERIE VAN VROM, 1991. *Vierde nota over de ruimtelijke ordening extra, deel III: kabinetsstandpunt*. Den Haag, Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu.

NEDERLANDS BUREAU VOOR TOERISME, 1991. *Strategisch Marketing Plan*, Leidschendam.

NURG, 1991. *Nadere Uitwerking Rivierengebied*. Den Haag/Arnhem.

NIJKAMP, P. en P. RIETVELD, 1986. Multiple objective decision analysis in regional economics. In: *Handbook of Regional an Urban Economics, Volume I*, edited by P. Nijkamp. Amsterdam, Elsevier Science Publishers.

PROVINCIAAL WATERHUISHOUDINGSPLAN, 1991. Arnhem, Provinciale Staten van Gelderland.

ROELOFS, B. en E. WEVER, 1985. *Regio en economische potentie*. Den Haag.

RUMPFF, E., 1991. *Verblijfsrecreatie in Nederland, ontwikkelingen in het aanbod van 1982 tot 1990*. Wageningen, DLO-Staring Centrum. Rapport 123.

SPIERINGS, C.J.M., 1991. *Deeltijdlandbouw: ontwikkelingen, perspectieven en mogelijke gevolgen*. Den Haag, DLO-Landbouw-Economisch Instituut, onderzoekverslag 74.

STREEKPLAN OOST-GELDERLAND, 1987. Arnhem, Provinciale Staten van Gelderland.

STREEKPLAN VELUWE, 1987. Arnhem, Provinciale Staten van Gelderland.

STREEKPLAN IJSSELVALLEI, 1986. Zwolle, Provinciale Staten van Overijssel.

TERP, 1989. *Verblijfsrecreatie op agrarische bedrijven in Overijssel, een verkennend onderzoek*. Amersfoort, Bureau Terp.

THIJSSEN, B. en L. VAN DER VALK, 1991. *De recreatief-toeristische potenties van het landelijk gebied; een sociaal-geografisch onderzoek naar de meetbaarheid van ontwikkelingskansen en mogelijkheden in de recreatief-toeristisch sector*. Utrecht, Vakgroep Toegepaste Geografie en Planologie, Rijksuniversiteit Utrecht.

VAROR, 1988. *De betekenis van de landbouw voor de openluchtrecreatie; een basis voor verdere advisering*. Amersfoort, Voorlopige Adviesraad voor de Openlucht-recreatie.

VAROR, 1989. *De betekenis van de landbouwbedrijven voor de openluchtrecreatie*. Amersfoort, Voorlopige Adviesraad voor de Openluchtrecreatie

VAROR, 1991. *Tweede toekomstverkenningen voor de verblijfsrecreatie*. Amersfoort, Voorlopige Adviesraad voor de Openluchtrecreatie.

VAROR, 1992. *Evaluatie van de kampeerwet*. Amersfoort, Voorlopige Adviesraad voor de Openluchtrecreatie.

VOLKER, C.M. en J. DE VISSER, 1987. Viermaal kamperen bij de boer. *Landbouwkundig Tijdschrift* 99, 3: 29-32.

VOLKER, C.M., 1989a. Recreatie en landbouw, complexe, heterogene verschijnselen. *Recreatie en Toerisme*, 1989, 21, 5: W.XVI-XVIII

VOLKER, C.M., 1989b. *Beheer van natuur en landschap door agrariërs. Algemeen deel*. Wageningen, DLO-Staring Centrum. Rapport 52.1.

VOSKUILEN, M.J. en C.M. VAN ELK, 1989. *Kamperen als neventak. Een onderzoek op Zeeuwse landbouwbedrijven*. Den Haag, Landbouw-Economisch Instituut, publ. nr. 2.187.

IJKELENSTAM, G.F.P., 1990. Buiten Randstad doorgaans overschot aan volkstuinen. *Recreatie en Toerisme* 22, 7/8: 220-223.

ZONNEVELD, M.M., 1989. *Recreatie op de boerderij; een literatuurstudie*.

NIET GEPUBLICEERDE BRONNEN

BAKKER, R.J. en A.E. HEIL, 1988. *De minicamping als nevenbedrijf voor boeren in Oost- en Midden Brabant.* Wageningen, Landbouwuniversiteit Wageningen.

BRUNNEKREEFT, R.J., 1992. *Verbrede plattelandsontwikkeling. Potenties voor landbouw in relatie tot recreatie in Epe.* Utrecht, Hogeschool Utrecht, afd. Ruimtelijke Ordening en Planologie. Afstudeerscriptie.

DIETVORST, A.G.J., 1990. *Duurzame ontwikkeling van de groene ruimte.* Lezing.

GROTENHUIS, R. TE, 1987. *Exploitatie van recreatieve verblijfsaccommodatie door agrariërs; een antwoord op falend landbouwbeleid?* Utrecht, Rijksuniversiteit Utrecht.

AANHANGSEL 1 JACHTOPBRENGST

Voor de berekening van de jachtopbrengst is een aantal aannamen gedaan die hier worden weergegeven.

Wildprijzen:

ree	*f* 175,00
haas	*f* 25,00
gans	*f* 6,00
eend	*f* 6,00
fazant (per koppel, hen *f* 8, en haan *f* 10)	*f* 18,00
houtduif	*f* 1,75
konijn	*f* 5,00

Wildopbrengst:

reeën	2 per 100 ha bos
hazen	1 per 10 ha bos, 1 per 20 ha grasland
ganzen	3 per ha (1000 ha uiterwaard als beschermd opgevat)
eenden	600-1000 per put, 50 putten in studiegebied van 10 000 ha
fazanten	30 per 100 ha voor 10% van de oppervlakte
houtduiven	50-100 per perceel, 10 à 15 maal per jaar
konijnen	5-10 per ha bos

Voor deze raming is uitgegaan van een denkbeeldig gebied van 10 000 ha met een afwisselend landschap zoals bijvoorbeeld rond Diepenveen, nader onderverdeeld in 2500 ha bos, 6000 ha grasland, 500 ha water, waarvan 25 ha bejaagbaar, en 1000 ha bebouwing en infrastructuur.

Opbrengst jachtrechten:

2500 ha bos à *f* 30	*f* 75 000
6000 ha grasland à *f* 5	*f* 30 000
25 hutten à *f* 8000 (5% van 500 ha ofwel 25 ha)	*f* 200 000
totaal jachtrechten voor 10 000 ha	*f* 305 000
gemiddeld per ha *f* 30,50	

Wildopbrengst:

2500 ha bos:	
50 reeën à *f* 175	*f* 8 750
250 hazen à *f* 25	*f* 6 250
17500 konijnen à *f* 5	*f* 50 000
totaal	*f* 65 000
gemiddeld per ha bos *f* 26	

6000 ha grasland (1000 ha uiterwaard, 5000 ha overig):

3000 ganzen à *f* 6	*f* 18 000
300 hazen à *f* 25	*f* 7 500
300 fazanten à *f* 9 (op 1000 ha)	*f* 2 700
totaal	*f* 28 200

gemiddeld per ha grasland *f* 4,70

Houtduiven:

per perceel (gelegerd) graan of erwten

10 tot 15 maal per jaar 50-100 duiven à *f* 1,75 (*f* 875 - *f* 2625), stel *f* 1000 per perceel.

Waterwild:

per put van circa 0,5 ha kunnen jaarlijks 600 tot 1000 eenden worden geoogst à *f* 6 = *f* 3600 tot *f* 6000 per put.

AANHANGSEL 2 SCORES VOOR SUBCRITERIA PER POSTCODEGEBIED

Nummering subcriteria. Eenheden zijn tussen haakjes vermeld.

Mogelijkheden landbouw

10 bedr. <50 jr <160 sbe; <50 jr <120 sbe/vak; >50 jr m.opv. <160 sbe (aantal/1000ha)
11 bedr. <2,6 gve per ha (aantal/1000ha)
12 Cat. streekplan (0 = weinig beperkend, 3 = sterk beperkend)
13 Cat. waterhuishoudingsplan (1 = weinig beperkend, 3 = sterk beperkend, 99= nvt)
14 Cat. milieubeleidsplan (% in milieubeschermingsgebied)

Aanwezigheid recreatieve voorzieningen

20 Wandelroutes/paden (1= beperkt, 2= ruim aanwezig)
21 Fietsroutes/paden (1= beperkt, 2= ruim aanwezig)
22 Ruiterroutes/paden (1= beperkt, 2= ruim aanwezig)
23 Beek (1= beperkte vaarmogelijkheden, 3= veel vaarmogelijkheden)
24 Plas (aantal, grote plassen wegen tweemaal zo zwaar)
25 IJssel (km oeverlengte/ha postcodegebied)
26 Horeca (aantal in gemeente)
27 Jachthavens (aantal)
28 Attracties (aantal in gemeente)
29 Afstand tot Veluwe (-km)

Aantrekkelijkheid landschap

30 Bos/heide/zand (aantal/1000 ha postcodegebied)
31 Nat nat. terrein (als 30)
32 Gemengde gebieden (als 30)
33 Landgoederen (als 30)
34 Groen stuk ANWB (aantal)
35 Beschermd stads- of dorpsgezicht (aantal)
36 Stortplaatsen/wrakkenopslag/stankbronnen (aantal)
37 Intens. veeh.bedr. (0 = geen, ..., 4 = meer dan 25)

Nabijheid consumentenmarkt

40 Inwoners (aantal x 1000 in gemeente)
41 Slaapplaatsen (aantal x 1000 in gemeente)
42 Provinciale wegen (0 = niet aanwezig, 1 = wel aanwezig)
43 Afstand tot stad (-km)
44 Afslag snelweg (0 = niet aanwezig, 1 = wel aanwezig)
45 NS-station (0 = niet aanwezig, 1 = wel aanwezig)
46 Bushaltes (aantal)

Agrarische produkten

50 Fruit (0 = niet aanwezig, 1 = wel aanwezig)

51 Tuinbouwgewassen (0 = niet aanwezig, 1 = wel aanwezig)
52 Consumptieaardappelen (0 = niet aanwezig, 1 = wel aanwezig)
53 Legkippenbedrijven (0 = niet aanwezig, 1 = wel aanwezig)
54 ECO bedrijven (aantal)

Natuur- en landschapsbeleid
60 Ecologische hoofdstruct. (0 = niet aanwezig, 3 = relatief grote oppervlakte in gebied)
61 Relatienotagebied (0 = niet aanwezig, 3 = relatief grote oppervlakte in gebied)
62 RAL-gebied (ha RAL / ha deelgebied x 100%)

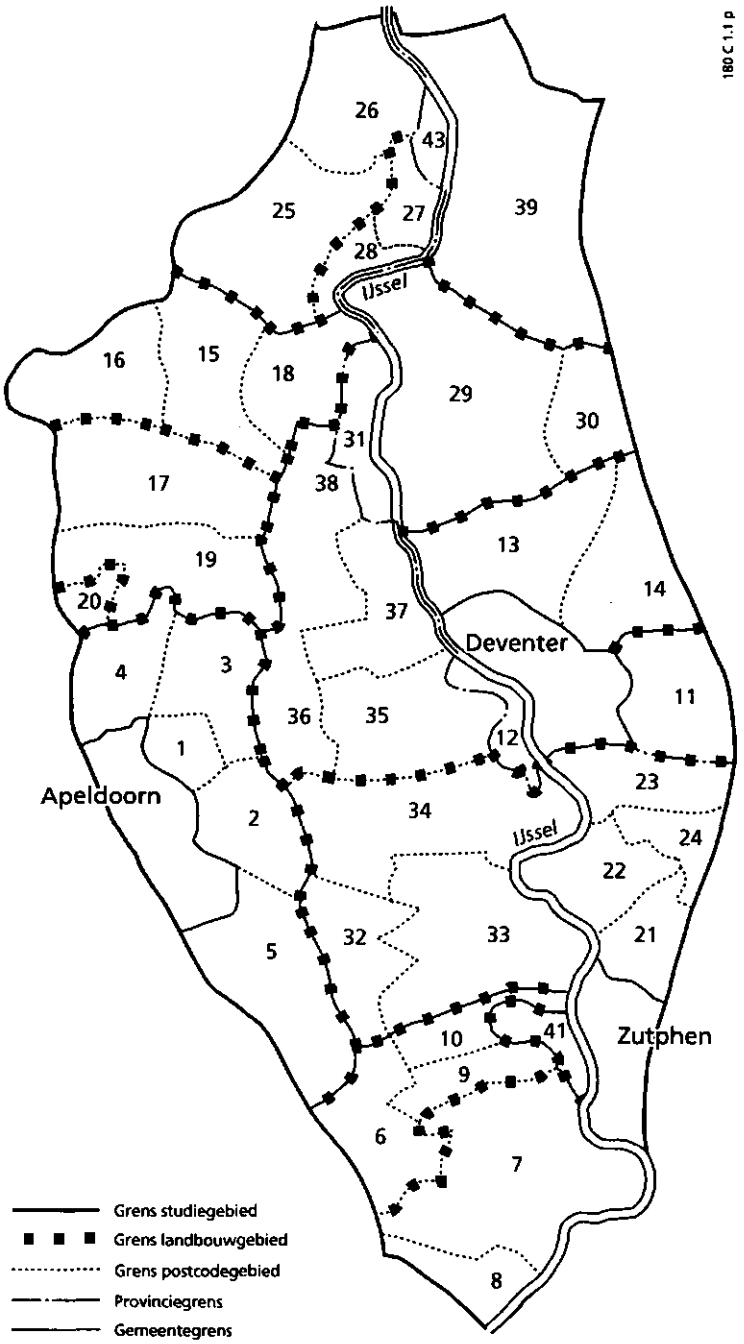

Fig. 13 Nummering deelgebieden

Deel-gebied	Post code	Landbouw-gebied	Score voor subcriteria				
			10	11	12	13	14
1	7323	9	24	29	3	1	0
2	7325	9	24	29	3	1	0
3	7341	9	24	29	1	1	0
4	7345	9	24	29	3	3	70
5	7381	9	24	29	1	2	40
6	6964	8	10	24	1	2	80
7	6971	7	6	23	3	3	60
8	6974	7	6	23	3	3	100
9	6975	8	10	24	3	3	60
10	7399	8	10	24	1	1	20
11	7410	4	11	9	3	99	75
12	7419	11	10	23	5	99	0
13	7431	3	11	21	5	99	75
14	7433	3	11	21	3	99	50
15	8161	14	15	32	1	2	50
16	8162	14	15	32	3	3	90
17	8166	13	16	30	1	3	50
18	8167	14	15	32	1	1	10
19	8171	13	16	30	1	3	44
20	8172	12	16	30	3	3	90
21	7211	5	8	19	3	1	0
22	7213	5	8	19	3	1	0
23	7214	5	8	19	1	1	0
24	7215	5	8	19	3	1	0
25	8181	15	18	26	3	2	60
26	8191	15	18	26	0	1	5
27	8193	16	8	18	0	1	0
28	8194	16	8	18	0	1	0
29	8121	2	11	15	3	99	50
30	8124	2	11	15	1	99	25
31	8196	11	10	23	1	99	0
32	7382	10	10	21	1	1	5
33	7383	10	10	21	3	1	0
34	7384	10	10	21	3	1	0
35	7391	11	10	23	3	1	0
36	7395	11	10	23	1	1	0
37	7396	11	10	23	0	1	0
38	7397	11	10	23	1	1	0
39	8131	1	9	23	1	99	25
40	8198	16	8	18	1	99	0
41	7205	6	10	24	1	1	0

Deel-gebied	Post code	Landbouw-gebied	Score voor subcriteria									
			20	21	22	23	24	25	26	27	28	29
1	7323	9	1	1	1	1	0	0	235	0	94	-3
2	7325	9	1	1	1	1	0	0	235	0	94	-6
3	7341	9	1	1	1	1	0	0	235	0	94	-5
4	7345	9	2	2	2	1	0	0	235	0	94	-2
5	7381	9	1	2	1	2	0	0	235	0	94	-2
6	6964	8	1	1	1	1	0	0	23	0	24	-2
7	6971	7	2	2	2	1	1	3	23	0	24	-5
8	6974	7	2	2	2	1	0	3	23	0	24	-3
9	6975	8	2	2	1	1	0	0	23	0	24	-5
10	7399	8	1	1	1	1	0	1	23	0	24	-5
11	7410	4	1	1	1	1	3	0	111	0	39	-20
12	7419	11	1	1	1	1	0	11	111	0	39	-14
13	7431	3	2	2	2	1	0	2	12	0	11	-18
14	7433	3	2	2	2	1	0	0	12	0	11	-23
15	8161	14	2	1	2	3	0	0	61	0	79	-2
16	8162	14	2	1	2	1	0	0	61	0	79	-1
17	8166	13	2	1	2	1	2	0	61	0	79	-4
18	8167	14	1	1	1	3	0	1	61	0	79	-4
19	8171	13	1	1	1	2	0	0	61	0	79	-4
20	8172	12	1	1	1	1	0	0	61	0	79	-1
21	7211	5	2	2	2	1	0	1	23	0	37	-17
22	7213	5	2	2	2	1	2	6	23	0	37	-18
23	7214	5	2	2	2	2	0	3	23	0	37	-18
24	7215	5	2	2	2	1	0	0	23	0	37	-21
25	8181	15	2	2	2	3	0	0	22	0	24	-2
26	8191	15	2	1	1	3	2	2	22	0	24	-2
27	8193	16	1	1	1	1	0	3	22	0	24	-4
28	8194	16	1	1	1	2	0	6	22	1	24	-4
29	8121	2	1	1	1	3	8	2	15	0	15	-15
30	8124	2	1	1	1	2	0	0	15	0	15	-19
31	8196	11	1	1	1	1	2	8	15	0	15	-14
32	7382	10	1	2	2	1	0	0	37	0	27	-5
33	7383	10	2	2	2	2	2	2	37	0	27	-8
34	7384	10	2	2	2	1	2	2	37	0	27	-11
35	7391	11	2	2	2	1	0	1	37	0	27	-11
36	7395	11	1	1	1	2	0	0	37	0	27	-7
37	7396	11	1	1	1	3	2	3	37	0	27	-11
38	7397	11	1	1	1	3	0	0	37	0	27	-8
39	8131	1	1	1	1	3	4	2	9	0	10	-25
40	8198	16	1	1	1	1	0	12	9	0	10	-5
41	7205	6	1	1	1	1	0	6	58	0	54	-8

Deel-gebied	Post code	Landbouw-gebied	Score voor subcriteria							
			30	31	32	33	34	35	36	37
1	7323	9	0	0	0	0	0	0	0	-4
2	7325	9	0	0	0	0.9	0	0	0	-4
3	7341	9	0	0	0	0	0	0	0	-4
4	7345	9	0	0	0	0	0	0	0	-4
5	7381	9	0	0	0	0	1	0	0	-4
6	6964	8	0.8	0	0	0	1	0	0	-1
7	6971	7	0	0.3	0	0.9	1	0	-1	-1
8	6974	7	0	0	1.4	1.3	0	0	-1	-1
9	6975	8	0	0	0	0	0	0	0	-1
10	7399	8	0	0	0	0	1	0	0	-1
11	7410	4	0	0	0	0	0	0	0	-1
12	7419	11	0	0	0	0	0	1	0	-4
13	7431	3	1.1	0	0	1.1	1	0	0	-2
14	7433	3	0	0	0.6	0.6	2	0	-3	-2
15	8161	14	0	0	0.6	0	0	0	0	-3
16	8162	14	0	0.7	0	0	1	0	0	-3
17	8166	13	0	0	0	0	0	1	0	-3
18	8167	14	0	0.8	0	0	1	0	0	-3
19	8171	13	0	0	0	0	0	0	0	-3
20	8172	12	0	0	0	4.4	0	0	0	0
21	7211	5	1.1	0	0	1.1	1	0	0	-2
22	7213	5	1.8	0.9	0	0	2	0	0	-2
23	7214	5	0.8	0	0	0	1	0	0	-2
24	7215	5	0	0	1.4	1.4	5	0	0	-2
25	8181	15	0.8	0	0	0.4	2	0	0	-2
26	8191	15	0	0	0.6	0	3	0	0	-2
27	8193	16	0	0	0	0	1	0	0	-1
28	8194	16	0	1.7	0	0	1	0	0	-1
29	8121	2	0.2	0.7	0	1.2	7	0	0	-3
30	8124	2	0	0	0	1.3	1	0	0	-3
31	8196	14	0	0	0	0	1	0	0	-4
32	7382	10	0.8	0	0	0.8	0	0	0	-4
33	7383	10	0.7	0.4	0	0.4	5	0	0	-4
34	7384	10	0	0.4	0.4	0	2	0	-3	-4
35	7391	11	0.5	0	1.1	1.1	1	0	0	-4
36	7395	11	0	0	0	0	0	0	-1	-4
37	7396	11	0	1.4	0	0	1	0	0	-4
38	7397	11	0	0	0	0	0	0	0	-4
39	8131	1	0.2	0	0	0.5	1	0	0	-1
40	8198	16	0	0	0	0	1	0	0	-1
41	7205	6	0	2.0	0	0	0	0	0	0

Deel-gebied	Post code	Landbouw-gebied	Score voor subcriteria						
			40	41	42	43	44	45	46
1	7323	9	148	4	1	-3	1	0	14
2	7325	9	148	4	1	-4	2	0	13
3	7341	9	148	4	1	-6	1	0	0
4	7345	9	148	4	1	-6	0	0	14
5	7381	9	148	4	1	-7	0	0	2
6	6964	8	20	1	0	-8	0	0	3
7	6971	7	20	1	1	-6	0	1	5
8	6974	7	20	1	1	-9	0	0	5
9	6975	8	20	1	1	-5	0	0	0
10	7399	8	20	1	1	-5	0	0	3
11	7410	4	68	0	1	-4	0	0	2
12	7419	11	68	0	1	-2	0	0	11
13	7431	3	10	0	1	-4	0	0	10
14	7433	3	10	0	1	-6	0	0	2
15	8161	14	34	11	1	-15	2	0	10
16	8162	14	34	11	1	-15	1	0	28
17	8166	13	34	11	1	-12	1	0	4
18	8167	14	34	11	1	-15	0	0	10
19	8171	13	34	11	1	-9	0	0	2
20	8172	12	34	11	1	-7	0	0	9
21	7211	5	13	1	1	-4	0	0	14
22	7213	5	13	1	1	-6	0	0	14
23	7214	5	13	1	1	-5	0	0	14
24	7215	5	13	1	0	-8	0	0	2
25	8181	15	18	5	1	-13	1	0	8
26	8191	15	18	5	1	-8	0	0	8
27	8193	16	18	5	0	-12	0	0	0
28	8194	16	18	5	0	-13	0	0	0
29	8121	2	10	1	1	-10	0	0	10
30	8124	2	10	1	0	-9	0	0	2
31	8196	11	10	1	0	-10	0	0	5
32	7382	10	23	2	1	-8	0	0	15
33	7383	10	23	2	1	-12	0	0	3
34	7384	10	23	2	1	-10	1	0	3
35	7391	11	23	2	1	-9	0	0	11
36	7395	11	23	2	1	-7	0	0	10
37	7396	11	23	2	0	-11	0	0	15
38	7397	11	23	2	0	-12	0	0	7
39	8131	1	7	0	1	-11	0	1	10
40	8198	16	7	0	0	-10	0	0	0
41	7205	6	31	0	1	-2	0	0	20

Deel-gebied	Post code	Landbouw-gebied	Score voor subcriteria							
			50	51	52	53	54	60	61	62
1	7323	9	0	1	1	2	0	0	0	0
2	7325	9	0	1	1	2	0	0	0	30
3	7341	9	0	1	1	2	0	0	0	0
4	7345	9	0	1	1	2	0	3	0	0
5	7381	9	0	1	1	2	0	1	1	100
6	6964	8	0	0	1	1	0	2	1	100
7	6971	7	0	1	0	1	0	2	6	100
8	6974	7	0	1	0	1	0	3	3	100
9	6975	8	0	0	1	1	0	1	0	100
10	7399	8	0	0	1	1	0	0	0	100
11	7410	4	0	1	0	1	0	3	0	100
12	7419	11	1	1	1	1	0	0	1	0
13	7431	3	0	0	1	2	0	3	2	100
14	7433	3	0	0	1	2	0	2	0	100
15	8161	14	1	1	1	2	0	2	0	90
16	8162	14	1	1	1	2	0	3	3	100
17	8166	13	0	1	1	1	0	2	2	60
18	8167	14	1	1	1	2	0	0	1	70
19	8171	13	0	1	1	1	0	1	1	40
20	8172	12	0	0	0	0	0	1	0	100
21	7211	5	0	0	0	2	0	2	1	100
22	7213	5	0	0	0	2	0	2	3	70
23	7214	5	0	0	0	2	0	2	0	50
24	7215	5	0	0	0	2	0	3	0	60
25	8181	15	1	1	1	1	0	2	0	100
26	8191	15	1	1	1	1	0	1	1	100
27	8193	16	1	1	1	1	0	0	1	100
28	8194	16	1	1	1	1	0	0	1	100
29	8121	2	1	0	1	0	2	2	4	90
30	8124	2	1	0	1	0	0	1	0	90
31	8196	11	1	1	1	1	0	0	2	100
32	7382	10	1	1	1	1	0	0	2	100
33	7383	10	1	1	1	1	0	0	4	100
34	7384	10	1	1	1	1	0	0	3	100
35	7391	11	1	1	1	1	0	0	0	70
36	7395	11	1	1	1	1	0	0	0	40
37	7396	11	1	1	1	1	0	0	1	100
38	7397	11	1	1	1	1	0	0	0	50
39	8131	1	0	0	0	0	0	1	2	40
40	8198	16	1	1	1	1	0	0	0	100
41	7205	6	0	1	0	0	0	0	1	60

AANHANGSEL 3 GEWICHTEN

In dit aanhangsel wordt aangegeven welke getalswaarden aan de rangorde in belangrijkheid van de criteria zijn toegekend.

Stel, er is sprake van twee criteria: A en B. De betekenis van beide samen wordt aangegeven met de getalswaarde 1. Het gewicht voor criterium A kan maximaal 1 bedragen; B is dan 0. Dit wordt weergegeven in figuur 14 door de coördinaat (1,0). De omgekeerde situatie, waarin B maximaal 1 bedraagt en A dus 0, wordt weergegeven door de coördinaat (0,1). Als het ene criterium (A) belangrijker is dan het andere (B), bedraagt A maximaal 1 en minimaal iets meer dan 0,5. B is dan 0 of net iets minder dan 0,5. Als verder geen indicaties kunnen worden gegeven voor de betekenis van beide criteria, wordt het gewicht van A midden tussen 0,5 en 1 gekozen. Het gewicht van B bedraagt dan 0,25.

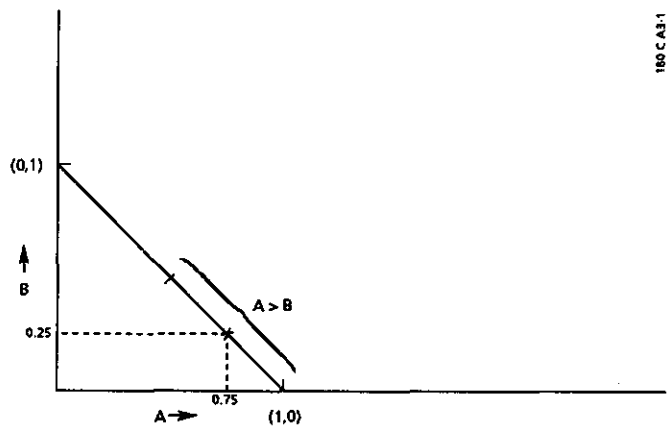

Fig. 14 Afleiding van gewichten uit de rangorde in betekenis van twee criteria

Als er sprake is van drie criteria, dan moet deze redenering worden uitgebreid voor een driedimensionale ruimte (figuur 15). Er zijn drie criteria, dus drie assen. Een punt in die ruimte geeft op de eerste as aan wat het gewicht is van criterium A, op de tweede as het gewicht van criterium B en op de derde as het gewicht van criterium C. Als wordt uitgegaan van een totaal van de gewichten van 1, dan zijn de uiterste waarden: (1,0,0) als alleen criterium A van belang is; (0,1,0) als alleen criterium B van belang is en (0,0,1) als alleen criterium C van belang is.

Stel nu dat criterium A belangrijker is dan B en B weer belangrijker dan C. Het punt dat de gewichten voor A, B en C weergeeft, ligt dan in ieder geval aan de A-kant van de lijn midden tussen A en B (lijn c in de figuur). Omdat B belangrijker is dan C ligt het punt bovendien aan de B-kant van het midden tussen B en C (lijn a in de figuur). Het punt waar het om gaat ligt dus in het gearceerde gedeelte, tussen de coordinaten

(1,0,0), (1/2,1/2,0) en (1/3,1/3,1/3). Omdat verder geen informatie beschikbaar is wordt het zwaartepunt van het gearceerde gedeelte gekozen. Dit wordt berekend door de coördinaten per as op te tellen en door drie te delen. Het zwaartepunt wordt dan (11/18,5/18,2/18) of te wel (0,61, 0,28, 0,11).

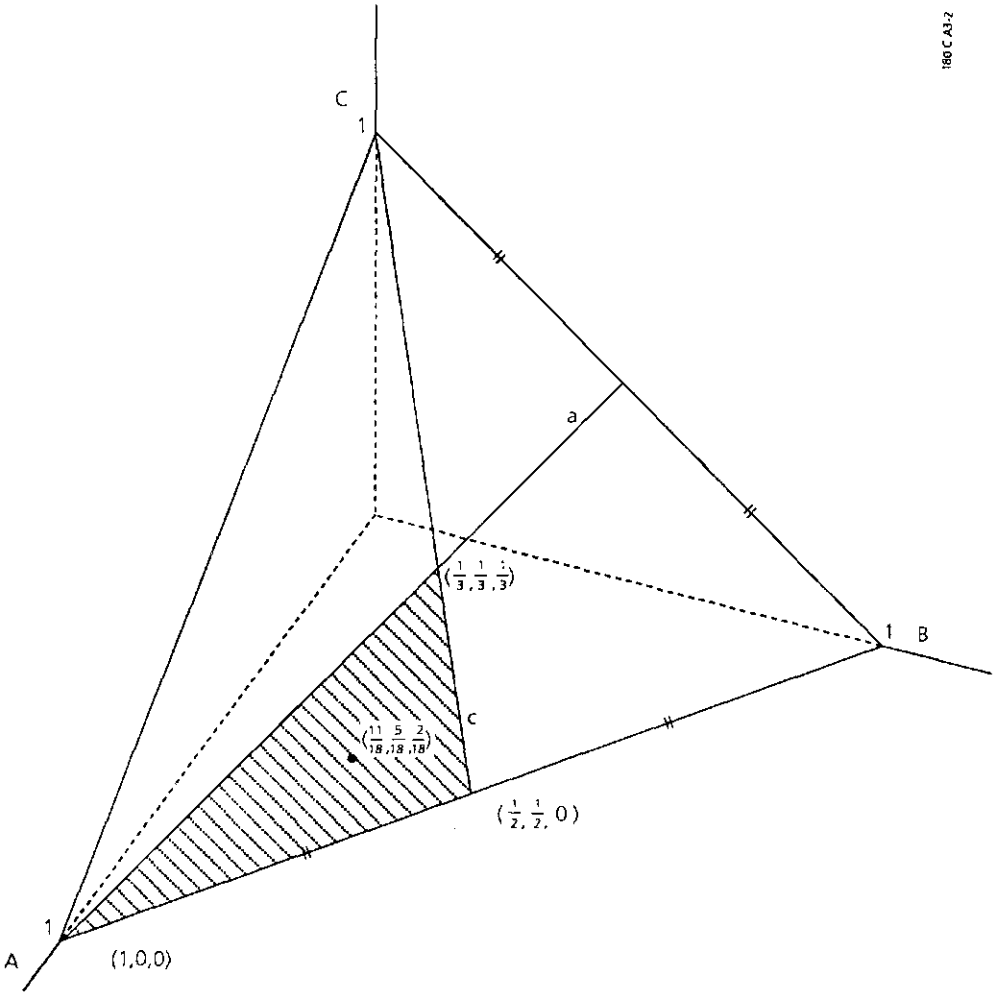

Fig. 15 Afleiding van gewichten uit de rangorde in betekenis van drie criteria

De voorbeelden voor twee en drie criteria zijn terug te vinden in tabel 14. In deze tabel staan de op bovenstaande wijze berekende gewichten vermeld voor situaties tot en met zes criteria.

Tabel 14 Criteriumgewichten volgens de verwachtingswaardemethode voor situaties van 1 t/m 6 criteria (som van de gewichten = 1)

Criterium aantal	Gewichten					
1	1,00					
2	0,75	0,25				
3	0,61	0,28	0,11			
4	0,52	0,27	0,15	0,06		
5	0,46	0,26	0,16	0,09	0,04	
6	0,41	0,26	0,16	0,10	0,06	0,03

In deze IJsselvallei-studie was het niet mogelijk om alle criteria in een volgorde te plaatsen, maar kon alleen worden aangegeven welke criteria onbelangrijk zijn, welke belangrijk en welke extra belangrijk. Stel dat van de zes criteria er twee onbelangrijk zijn, twee belangrijk en twee extra belangrijk. De twee onbelangrijke criteria krijgen als gewicht 0. Nu moeten nog gewichten worden toegekend aan vier criteria, waarvan een groep van twee belangrijker is dan een andere groep van twee. Uit de tabel is nu voor de situatie met vier criteria het gemiddelde van de eerste twee genomen voor de twee extra belangrijke criteria, en het gemiddelde van de laatste twee voor de belangrijke criteria. In dit voorbeeld krijgen de twee extra belangrijke criteria dus het gewicht (0,52 + 0,27) / 2 = 0,44. De andere twee krijgen het gewicht (0,15 + 0,06) / 2 = 0,11. Ook voor andere aantallen kan op deze wijze een gewicht worden toegekend aan de belangrijke en extra belangrijke criteria.

AANHANGSEL 4 GERAADPLEEGDE STREEKKENNERS.

ing. B. Hiddink	adjunct-secretaris Geldersche Maatschappij van Landbouw
J.V. Klein Koerkamp	voorzitter van de ABTB afdeling Lettele
G.J. Luiten	sociaal-economisch voorlichter Gelderse Christelijke Boeren- en Tuindersbond
H.J. Nieuwenhuis	voorzitter vereniging voor landbouwvoorlichting, Diepenveen; ex-lid Provinciale Commissie Beheer Landbouwgronden (PCBL) Overijssel; bestuurslid A.B.C.; ex-lid Begeleidingscommissie Zwolle-oost DLV.
E. Rottink	voorzitter districtsraad landbouwschap Olst; ex-lid subcommissie Relatienotagebieden IJsseluiterwaarden van de PCBL Overijssel.
ir. F.T.M. Schippers	Beleidsmedewerker Landbouwschap Gelderland
J.W. Vrielink	voorzitter werkgroep ter voorbereiding landinrichtingsproject; ex voorzitter Overijsselse Landbouw Maatschappij afdeling Wesepe-Averlo, plaatselijke districtsraad Landbouwschap gemeente Olst